

PROTOCOL DYSLEXIE MIDDELBAAR BEROEPSONDERWIJS

Handreiking voor docent,
coördinator zorg en management

Cindy Teunissen
Femke Scheltinga
Anne de Groot
Maud van Druenen

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Protocol Dyslexie Middelbaar Beroepsonderwijs

Handreiking voor docent, coördinator zorg en management

Cindy Teunissen
Femke Scheltinga
Anne de Groot
Maud van Druenen

Herziene uitgave van het Protocol Dyslexie mbo (CINOP, 2010).

© Expertisecentrum Nederlands, 2017

Eerste druk 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze opgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnames of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Expertisecentrum Nederlands.

Dit is een uitgave van

Expertisecentrum Nederlands

Postbus 6610, 6505 GC Nijmegen

www.expertisecentrumnederlands.nl

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap

Vormgeving en drukwerkrealisatie

Franssen en Van Iersel, 's-Hertogenbosch

ISBN 978-90-77529-46-1

NUR 114

[VOORWOORD]

In deze tijd van Passend Onderwijs en het pedagogisch en onderwijskundig handelen vanuit de ondersteuningsvraag, lijkt het samenstellen van een nieuw Protocol Dyslexie specifiek voor het mbo op het eerste gezicht misschien een overbodige onderneming. Echter, de wetenschap dat dyslexie de meest voorkomende beperking is binnen het mbo en het gegeven dat studenten met dyslexie en hun opleiders het vaakst een beroep doen op ondersteuning binnen de mogelijkheden van Passend Onderwijs, verklaart al voor een groot deel waarom dit protocol geschreven is. Bovendien is het mbo nog steeds de onderwijsvorm waar dyslexie het minst wordt onderkend. En juist die onderkenning is belangrijk, omdat het mbo voor veel studenten de laatste onderwijspoort is naar de maatschappij.

Ondersteuning bij dyslexie betekent niet alleen dat studenten met dyslexie een half uurtje extra tijd krijgen bij toetsen en examens. Goede ondersteuning begint al vóór de opleidingsin-take start, namelijk bij de overdracht van het voortgezet onderwijs naar het mbo. In dit nieuwe protocol is rekening gehouden met de wens uit het veld om studenten door hun hele school-carrière methodisch oplossingen en strategieën aan te leren zodat zij met zelfvertrouwen, au-tonoom regie houden, op school, in de maatschappij en op de arbeidsmarkt.

Aangetekend moet worden dat dit Protocol Dyslexie past binnen het streven van het mbo om laaggeletterdheid te bestrijden. Van de bijna half miljoen studenten die in 2017 naar het mbo gaan, is naar schatting 38 procent laaggeletterd. Anders dan vaak gedacht, heeft het merendeel van deze jongeren het Nederlands als moedertaal. Deze laaggeletterde studenten hebben niet alleen meer moeite met de lesstof dan andere mbo-studenten, ook bij het vinden van een bpv-plek en het solliciteren ondervinden zij meer obstakels. Net als bij het invullen van formulieren en het vinden van hun weg op internet. De inspanningen van de mbo-instellingen dienen er in eerste instantie dan ook op gericht te zijn om die laaggeletterdheid te bestrijden. De ondersteuningsvraag van alle studenten staat daarbij centraal.

“Dyslexie is wat overblijft als laaggeletterdheid is bestreden”, is een inmiddels bekende uitspraak van professor Aryan van der Leij. Van de bovengenoemde 38 procent laaggeletterden, blijkt 16 procent de diagnose dyslexie te hebben. Dat zijn meer dan 30.000 mbo-studenten.

En wat voor laaggeletterden in het algemeen geldt, geldt voor studenten met dyslexie in nog heviger mate: zij lopen een groter risico op afhankelijkheid van anderen, meer risico op werkloosheid en zelfs risico op een slechtere gezondheid omdat informatie over deze zaken voor hen minder toegankelijk is. In dit licht bezien is 30.000 studenten een enorm aantal, wat een actueel Protocol Dyslexie voor het mbo rechtvaardigt.

Deze 2017-editie vervangt het protocol dat sinds 2010 gehanteerd wordt. Dat was nog ruim voor de invoering van de Wet Passend onderwijs (2014) en voor de invoering van de nieuwe ontwikkelingen rond Examineren en Diplomereren, Focus op Vakmanschap en drempelloze instroom, waardoor er ondertussen veel is veranderd in de wet- en regelgeving. Dit protocol houdt rekening met deze veranderingen. Ook zijn de meest recente wetenschappelijke inzichten in dit protocol verwerkt.

Ondanks dat er binnen de mbo-instellingen grote verschillen bestaan in grootte, opleidingsrichtingen en opleidingsniveaus, is er met dit Protocol Dyslexie mbo 2017 een duidelijke richtlijn gekomen als het gaat om signaleren, diagnosticeren en begeleiden van studenten met dyslexie. Het uitgangspunt is goed onderwijs, passend onderwijs én passend onderwijs. Dat komt ten goede aan elke student.

Namens het Landelijk Netwerk Dyslexie-Dyscalculie Mbo
Ingrid ten Have
Marleen Helleman

[INLEIDING]

In 2010 verscheen in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap het eerste Protocol Dyslexie mbo (CINOP, 2010). Dit protocol bood mbo-instellingen een handreiking voor het vormgeven en/of verbeteren van hun dyslexiebeleid en de operationele uitvoering ervan. De afgelopen jaren is er veel veranderd binnen het mbo, onder andere door de invoering van de Wet Passend Onderwijs, veranderingen in wet- en regelgeving en inhoudelijke vernieuwingen in het onderwijs. Het protocol uit 2010 was dan ook aan herziening toe. In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap hebben het Expertisecentrum Nederlands, CINOP, ITTA en KPC Groep, in nauwe samenwerking met experts uit onderzoek en werkveld en het Landelijk Netwerk Dyslexie-Dyscalculie Mbo, het protocol herzien zodat het aansluit bij de huidige context van het mbo.

De belangrijkste veranderingen op een rij

Het herziene protocol:

- ▶ sluit aan bij de huidige wet- en regelgeving;
- ▶ past bij het beroepsgerichte karakter van het mbo;
- ▶ staat in logische verbinding met de protocollen voor het basis-, voortgezet en hoger onderwijs;
- ▶ biedt praktische handvatten voor de student, docent en coördinator zorg om de overgang van vmbo naar mbo en van mbo naar hbo vorm te geven;
- ▶ geeft de docent, coördinator zorg en student inzicht in welke rol de student zelf kan spelen om de ondersteuning te realiseren die hij nodig heeft tijdens de opleiding en (later) in het werk (empowerment).

Het mbo is toegankelijk voor iedereen vanaf 16 jaar met een afgeronde vooropleiding en, sinds de invoering van de drempelloze instroom bij de entree-opleiding, ook zonder afgeronde vooropleiding. Het mbo moet studenten volgens de Wet Educatie en Beroepsopvoeding (WEB) voorbereiden op uitoefening van een beroep, deelname aan de maatschappij (burger-schap) en doorstroom naar een vervolgopleiding. Het mbo biedt een breed palet aan beroepsopleidingen in sectoren als Zorg en Welzijn, Techniek en Economie. Tevens bestaan er vakscholen die zich richten op één branche en agrarische opleidingscentra die opleidingen aanbieden binnen de sector Landbouw. Tot slot biedt een aantal mbo-instellingen ook opleidingen in de volwasseneneducatie aan. Dit brede palet aan sectoren en opleidingen levert een veelzijdige studentenpopulatie op. *One size fits all* kan niet als uitgangspunt voor het onderwijs genomen worden, er moet gezocht worden naar passende begeleiding voor de individuele student of voor specifieke groepen studenten. Waar het studenten met dyslexie betreft, biedt dit protocol tal van suggesties voor het vormgeven van signalering, diagnostisering, begeleiding en facilitering.

Doelgroep protocol

Het Protocol Dyslexie mbo is bedoeld voor docenten (zowel taaldocenten Nederlands als moderne vreemde talen (mvt) en vakdocenten) en begeleiders van de beroepspraktijkvorming (bpv). Deze groepen worden vanaf nu aangesproken als 'docenten'. Tevens is het protocol be-

doeld voor studieloopbaanbegeleiders (slb'ers) en de coördinatoren zorg waarmee we de dyslexiespecialisten en –coaches, orthopedagogen, psychologen, remedial teachers, begeleiders/adviseurs Passend Onderwijs en beleidsadviseurs taal/taalbeleid bedoelen. Tot slot is het protocol bedoeld voor het (midden)management. Onder de titel van elk hoofdstuk staat de primaire doelgroep (docent, coördinator zorg of management) van het betreffende hoofdstuk uitgelicht. Waar in dit protocol hij/hem staat, wordt ook zij/haar bedoeld. Dit geldt ook voor de student.

Het protocol is specifiek geschreven voor de context van de roc's, maar bevat zeker ook bruikbare adviezen voor de vakscholen en aoc-instellingen.

Opbouw van het protocol

Het protocol is beschikbaar in boekvorm en in digitale vorm. De digitale publicatie (zie www.expertisecentrumnederlands.nl) bevat de bijlagen in Word zodat mbo-instellingen ze kunnen aanpassen aan hun eigen situatie.

Onderstaand schema laat de opbouw in hoofdstukken zien. Het protocol start met richtlijnen voor het opstellen van dyslexiebeleid. Aan de hand van denkvragen wordt inzicht gegeven in welke elementen een dyslexiebeleidsplan bevat. Tevens worden adviezen voor implementatie gegeven. Alle elementen uit het dyslexiebeleidsplan komen in de daaropvolgende hoofdstukken uitgebreider aan bod.

Het tweede hoofdstuk beschrijft de definitie van dyslexie en de specifieke gevolgen die studenten in het mbo ondervinden van hun dyslexie. Hierna volgt Hoofdstuk 3 over de context van het mbo en de relevante wet- en regelgeving ten aanzien van bijvoorbeeld de kwalificatiestructuur, ontwikkelingsgericht toetsen en examinering. Dit hoofdstuk geeft een beeld van wat mbo-instellingen studenten met dyslexie mogen en moeten bieden qua begeleiding en facilitering. Hoofdstuk 4 beschrijft handreikingen voor (de procedure van) signalering van leesproblemen en dyslexie en voor doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek. Hoofdstuk 5 beschrijft ten slotte tal van adviezen voor begeleiding van studenten met dyslexie in de opleiding.

HOOFDSTUK 1	Dyslexiebeleid en implementatie
HOOFDSTUK 2	Dyslexie: definitie, kenmerken en gevolgen voor studenten in het mbo
HOOFDSTUK 3	Kaders en regelgeving in het mbo
HOOFDSTUK 4	Signalering en doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek
HOOFDSTUK 5	Begeleiding van studenten met dyslexie in het mbo

[INHOUD]

[VOORWOORD]

[INLEIDING]

1	Dyslexiebeleid en implementatie	1
1.1	Dyslexiebeleid in relatie tot Passend Onderwijs	3
1.2	Dyslexiebeleidsplan	3
1.3	Van dyslexiebeleid naar implementatieplan	4
	1.3.1 Beschrijven van het staande en het te ontwikkelen beleid	4
	1.3.2 Implementatieplan opstellen en uitvoeren	8
1.4	Evaluëren en borgen van het dyslexiebeleidsplan	10
1.5	Professionalisering	11
2	Dyslexie: definitie, kenmerken en gevolgen voor studenten in het mbo	13
2.1	Dyslexie als belemmering voor maatschappelijk functioneren	15
2.2	Definitie van dyslexie	15
2.3	Verklaringen voor dyslexie	16
	2.3.1 Cognitieve factoren	16
	2.3.2 Neurobiologische en genetische factoren	17
2.4	Gevolgen van dyslexie in het mbo	18
	2.4.1 Problemen met beroepsspecifieke vaardigheden, vakken en praktijk-situaties die een beroep doen op geletterdheid	19
	2.4.2 Frustratie van talent	20
	2.4.3 Problemen met het behalen van eindcompetenties in overeenstemming met de aanleg	20
3	Kaders en regelgeving in het mbo	27
3.1	Opleiden in het mbo	29
	3.1.1 Opleidingsniveaus en -vormen	29
	3.1.2 Kwalificatiestructuur	29
	3.1.3 Beroepspraktijkvorming	31
	3.1.4 Passend Onderwijs	31
3.2	Toetsen en examineren	31
	3.2.1 Ontwikkelingsgerichte toetsen en kwalificerende examens	32
	3.2.2 Examenvormen beroepsgerichte examinering	32
	3.2.3 Generieke examinering Nederlandse taal	33
	3.2.4 Generieke examinering Engels	33
	3.2.5 Beroepsspecifieke examinering Nederlands en moderne vreemde talen	34
	3.2.6 Generieke examinering rekenen	35
3.3	Overzicht mogelijke aanpassingen examens en toetsen voor studenten met dyslexie	36
	3.3.1 Mogelijke aanpassingen Centraal Examen Nederlands, Engels en rekenen	36
	3.3.2 Mogelijke aanpassingen instellingsexamens	36
	3.3.3 Mogelijke aanpassingen ontwikkelingsgerichte toetsen	37

4	Signalering en doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek	41
4.1	Het belang van signaleren van lees- en/of spellingproblemen en dyslexie in het mbo	43
4.2	Verschillende groepen studenten met dyslexie	43
4.3	Signaleren van lees- en/of spellingproblemen en dyslexie in het mbo	45
4.3.1	<i>Informatie van het voortgezet onderwijs en de student zelf</i>	45
4.3.2	<i>Observatie door de docent</i>	47
4.3.3	<i>Screening met een screeningsinstrument</i>	47
4.4	Doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek	50
4.4.1	<i>Diagnostisch onderzoek naar dyslexie bij jongvolwassen in het mbo</i>	51
4.5	Onderzoeksrapport en dyslexieverklaring	52
5	Begeleiding van studenten met dyslexie in het mbo	55
5.1	Studenten met dyslexie optimaal laten profiteren van de opleiding	57
5.2	De student in zijn kracht	57
5.2.1	<i>Adviezen voor informatievoorziening voor studenten</i>	58
5.2.2	<i>Adviezen voor gespreksvoering met de student</i>	59
5.2.3	<i>Adviezen voor het versterken van de regie van de student</i>	60
5.3	Adviezen voor sociaal-emotionele begeleiding	61
5.4	Adviezen voor pedagogisch-didactische begeleiding	62
5.5	Adviezen voor inhoudelijke begeleiding bij de taalvaardigheden	64
5.5.1	<i>Technisch en strategisch lezen</i>	65
5.5.2	<i>Woordenschat en woordbetekenis</i>	66
5.5.3	<i>Spelling en strategisch schrijven</i>	67
5.5.4	<i>Spreek- en luistervaardigheid</i>	69
5.6	Checklist passend lesmateriaal	69

[DANKWOORD]

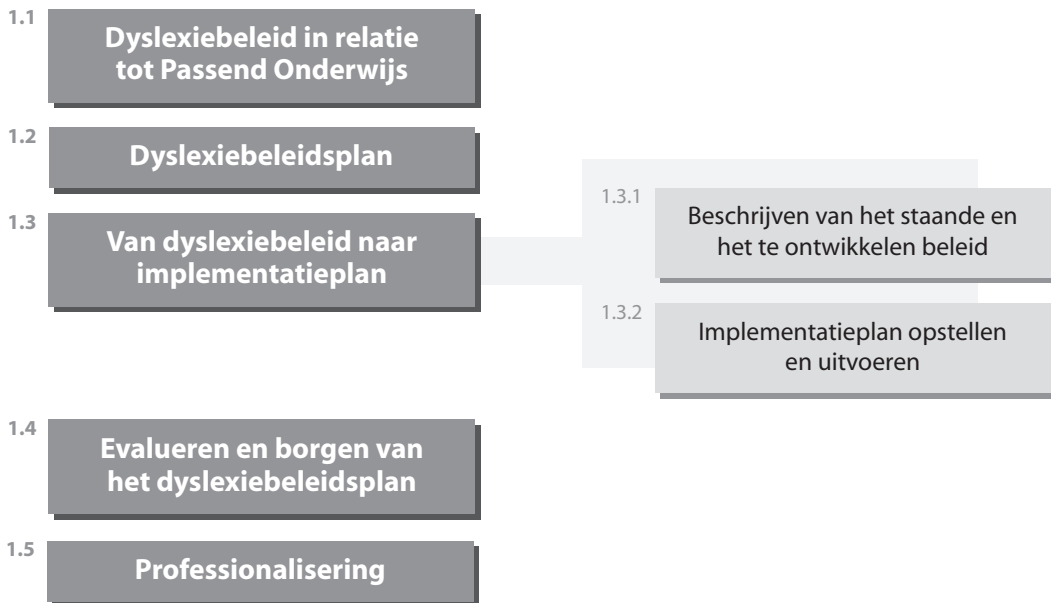
[BIJLAGE]

1 [DYSLEXIEBELEID EN IMPLEMENTATIE]

DOCENT - COÖRDINATOR ZORG - MANAGEMENT

[IN DIT HOOFDSTUK KOMT AAN DE ORDE]

1.1 Dyslexiebeleid in relatie tot Passend Onderwijs

Mbo-instellingen zijn zelf verantwoordelijk voor het organiseren en vormgeven van ondersteuning aan studenten die extra ondersteuningsbehoeften hebben, zoals studenten met dyslexie. Dit vraagt van instellingen dat ze beleid maken gericht op hoe ze ondersteuningsbehoeften van studenten in kaart brengen en hoe ze de extra ondersteuning organiseren en inhoudelijk vormgeven. Specifiek voor dyslexie kan dit vastgelegd worden in een dyslexiebeleidsplan. Sinds de invoering van Passend Onderwijs in 2014 werken veel mbo-instellingen met een beleidsplan Passend Onderwijs (Hoofdstuk 3). Het dyslexiebeleidsplan kan hier onderdeel van uitmaken.

Passend Onderwijs waarborgt dat studenten de (extra) ondersteuning ontvangen die ze nodig hebben om de opleiding succesvol te doorlopen. Als we specifiek kijken naar de studenten met dyslexie en hun extra ondersteuningsbehoeften, dan gaat passend onderwijzen verder dan het zorgdragen voor faciliteiten tijdens het examen. In alle lessen en bij de beroepspraktijkvorming (bpv) zou aandacht moeten zijn voor de specifieke begeleiding die de student met dyslexie nodig heeft. Het dyslexiebeleidsplan zou dus niet alleen moeten gaan over faciliteiten tijdens het examen, maar het moet zeker ook beschrijven welke begeleiding de student met dyslexie krijgt binnen de opleiding en hoe dit georganiseerd wordt. Vaak is een student met dyslexie door kleine aanpassingen in de (voorbereiding van) een les al enorm geholpen (Hoofdstuk 5).

1.2 Dyslexiebeleidsplan

De achtergrondinformatie en handreikingen uit dit protocol kunnen door de mbo-instelling zelf vertaald worden in een beleidsplan dat bij de eigen situatie past. Passende begeleiding voor studenten met dyslexie staat of valt met goed dyslexiebeleid dat volledig geïmplementeerd is binnen alle lagen van een mbo-instelling. Het is dan ook van belang om bij het ontwikkelen van het dyslexiebeleidsplan vertegenwoordigers uit alle lagen, oftewel docenten, coördinatoren zorg, vertegenwoordigers vanuit Steunpunten, CvB, examencommissie, etc., te betrekken en een werkgroep te vormen die als vliegwiel kan dienen om het dyslexiebeleidsplan goed te implementeren. Op welk niveau of door welke functionaris elk onderdeel uit het dyslexiebeleidsplan daadwerkelijk opgesteld en uitgevoerd wordt, zal verschillen per instelling.

De grootte van de mbo-instelling heeft invloed op het niveau waarop de stappen uitgewerkt worden. In kleine mbo-instellingen is het gemakkelijker centraal beleid te maken. Aan de andere kant hebben zij vaak minder middelen (tijd, financiën, mankracht) om studenten met dyslexie te begeleiden en zullen zij prioriteiten moeten stellen in hun dyslexiebeleid en wellicht meer samenwerking zoeken met externe partners. Uit een evaluatieonderzoek naar Passend Onderwijs (Eimers, Roelofs, Walraven & Wolbers, 2015) blijkt dat grote mbo-instellingen moeite hebben met het vinden van een balans tussen centraal beleid en decentrale invulling. Grote instellingen streven ernaar om op centraal niveau beleidskaders te geven met voldoende ruimte voor een eigen invulling op decentraal niveau, zodat beleid zodanig

uitgewerkt kan worden dat het past bij bijvoorbeeld een specifieke sector, doelgroep studenten of opleidingsteam. Het bewaken van de kwaliteit van het beleid is een grotere uitdaging naarmate er meer op decentraal niveau uitgewerkt wordt, omdat dit tot versnippering van beleid en werkwijzen kan leiden. Het vraagt om goede samenwerking tussen de verschillende niveaus binnen de instelling en afstemming tussen de centrale diensten (zoals Studentenbegeleiding, Kwaliteitszorg, PR & Communicatie, HRM en Professionalisering).

Gezien de grote verschillen tussen mbo-instellingen verdient het aanbeveling om, voordat een beleidsplan opgezet wordt, eerst de lijnen binnen de organisatie in kaart te brengen. Deze beschrijving van lijnen moet antwoord geven op vragen als:

- Op welk niveau wordt wat uitgewerkt?
- Wie wordt bij welke stap betrokken en wat is ieders verantwoordelijkheid?
- Wat kunnen we intern realiseren en waarvoor wordt samengewerkt met externe partners?

In een dyslexiebeleidsplan staat beschreven wat de mbo-instelling wil bereiken (missie) en wat de concrete uitgangspunten zijn voor het realiseren van de missie (visie). De visie geeft weer hoe het dagelijks handelen van de docenten, de slb'ers, de coördinatoren zorg, de examencommissie en het management rondom de (facilitering van) ondersteuning en begeleiding van studenten met dyslexie eruit moet zien. Zo hebben niet alleen de verschillende functionarissen zicht op wat van hen verwacht wordt, maar weten ook studenten met dyslexie wat ze van de opleiding kunnen verwachten qua begeleiding en facilitering. Voorwaarde is dan wel dat het dyslexiebeleidsplan goed toegankelijk is voor alle betrokkenen.

1.3 Van dyslexiebeleid naar implementatieplan

In deze paragraaf worden handreikingen gegeven om tot een dyslexiebeleidsplan te komen en van daaruit de stap te maken naar een implementatieplan.

1.3.1 Beschrijven van het staande en het te ontwikkelen beleid

Het opstellen van een dyslexiebeleidsplan start met het in kaart brengen en beschrijven van het staande beleid (hoe is de situatie nu?). Een sterkte-zwakteanalyse of de dyslexiescan (Bijlage 1.1) kunnen waardevolle informatie opleveren voor dit deel van het dyslexiebeleidsplan. Goed zicht op de beginsituatie helpt om het volgende deel van het dyslexiebeleidsplan, het te ontwikkelen beleid, vast te stellen. Het verdient namelijk aanbeveling om niet alleen stil te staan bij hoe de situatie nu is, maar ook de gewenste situatie (de 'stip op de horizon') in kaart te brengen, gevolgd door een beschrijving van de stappen die de mbo-instelling op korte termijn (komend schooljaar) en middellange termijn (binnen drie of vier jaar) gaat zetten om het dyslexiebeleid verder in die richting te ontwikkelen.

We geven in dit protocol geen format voor het dyslexiebeleidsplan, aangezien mbo-instellingen vaak met eigen formats werken. Wel staat hierna een overzicht van de onderdelen uit een dyslexiebeleidsplan. Aan elk onderdeel zijn ondersteunende vragen gekoppeld die richting geven aan de uitwerking ervan. Een aantal vragen kan bij alle onderdelen gesteld worden, namelijk:

- In hoeverre vindt men de huidige situatie gewenst en is verandering of verbetering noodzakelijk?
- Is er voldoende draagvlak binnen de instelling voor het te ontwikkelen beleid en zo niet, hoe kan het draagvlak vergroot worden?
- Spelen er andere ontwikkelingen binnen de mbo-instelling om rekening mee te houden en/of bij aan te sluiten?
- Past het te ontwikkelen beleid bij de strategische lijn(en) die de mbo-instelling gekozen heeft?

Onderdeel	Ondersteunende vragen	Verwijzing naar hoofdstukken in dit protocol
Missie, visie en doel	<p>Welke ondersteuning vinden we dat we onze studenten met dyslexie moeten bieden? Of andersom: welke ondersteuning hebben onze studenten met dyslexie nodig?</p> <p>Wat willen we met het dyslexiebeleid bereiken? (missie)</p> <p>Welke uitgangspunten hanteren we om deze ondersteuning te realiseren? (visie)</p> <p>Welke attitude verwachten we van onze studenten met dyslexie?</p>	Hoofdstuk 2, 3 en 5
Doelgroep	<p>Op welke studenten richt ons dyslexiebeleid zich? Denk hierbij aan studenten met een dyslexieverklaring en studenten met nog niet onderkende dyslexie.</p> <p>Tegen welke problemen lopen deze studenten aan?</p>	Hoofdstuk 2 en 4
Voorlichting	<p>Welke voorlichting ontvangt de student met (een vermoeden van) dyslexie bij aanvang van de opleiding en tijdens de opleiding?</p> <p>Op welke manier wordt informatie over dyslexieonderzoek, -begeleiding en facilitering verspreid onder studenten en/of docenten?</p>	Hoofdstuk 5
Communicatie met de student (intake/voortgang/uitstroom)	<p>Op welke momenten zijn er contactmomenten, specifiek gericht op de student met dyslexie?</p> <p>Wie zijn hier vanuit de opleiding en/of bpv bij betrokken?</p> <p>Op welke manier en door wie worden gemaakte afspraken tijdens contactmomenten vastgelegd en, indien nodig, gedeeld en verspreid?</p>	Hoofdstuk 4
Signalering en screening	<p>Welke procedure hanteren we om zicht te krijgen op welke studenten (vermoedelijk) dyslexie hebben?</p> <p>Welke middelen en instrumenten gebruiken we hiervoor?</p> <p>Welke studenten komen in aanmerking voor screening? Op basis van welke criteria wordt dit vastgesteld?</p> <p>Wie is op welke manier betrokken bij de signalering en screening? Wat is de rol van de student zelf?</p> <p>Welke procedure wordt gehanteerd voor selectie en doorverwijzing van studenten voor diagnostisch onderzoek? Wie is hierbij betrokken (zowel intern als extern)?</p>	Hoofdstuk 4
Begeleiding	<p>Welke begeleiding krijgen studenten met (een vermoeden van) dyslexie binnen de opleiding (in theorielessen, praktijklessen en bpv)?</p> <p>Hoe wordt deze begeleiding georganiseerd en wie is daarbij betrokken?</p> <p>Welke faciliteiten (compenserend en dispenserend) zijn er voor studenten met dyslexie?</p>	Hoofdstuk 3 en 5

Toetsing en beoordeling	<p>Wat zijn de mogelijke aanpassingen wat betreft toetsing en beoordeling bij de ontwikkelingsgerichte toetsen zodat studenten voldoen aan de eisen beschreven in de kwalificatiedossiers?</p> <p>Wat zijn de mogelijke aanpassingen wat betreft toetsing en beoordeling van de centrale examens?</p> <p>Wat zijn de mogelijke aanpassingen wat betreft toetsing en beoordeling bij de instellingsexamens Nederlands en moderne vreemde talen (mvt)?</p> <p>Wat zijn de mogelijke aanpassingen wat betreft toetsing en beoordeling bij de beroepsgerichte examens?</p> <p>Hoe leggen we dit vast (in het handboek examinering)?</p> <p>Welke taken en verantwoordelijkheden heeft de examencommissie?</p>	Hoofdstuk 3
bpv	<p>Hoe worden studenten met dyslexie voorbereid op de bpv?</p> <p>Welke rol heeft de opleiding bij de begeleiding van studenten met dyslexie tijdens de bpv?</p> <p>Hoe worden studenten met dyslexie ondersteund bij de beoordeling van de bpv?</p> <p>Welke rol hebben de werkplekbegeleiders in de begeleiding van studenten met dyslexie?</p>	Hoofdstuk 5
Professionalisering	<p>Hoe weten we welke kennis aanwezig is binnen een opleiding of team en welke kennis nog mist?</p> <p>Hoe zorgen we dat de coördinator zorg en de docenten de benodigde kennis hebben van en voldoende vaardig zijn in signaleren en screenen?</p> <p>Hoe borgen we dat alle betrokkenen de benodigde kennis en vaardigheden hebben voor het begeleiden van studenten met dyslexie?</p> <p>Hoe wordt scholing georganiseerd en gefaciliteerd?</p>	Hoofdstuk 1
Communicatie binnen de organisatie	<p>Wie heeft welke taken en verantwoordelijkheden binnen (de uitvoering van) het dyslexiebeleid?</p> <p>Hoe communiceren wij deze taakverdeling naar personeel, begeleiders op de werkplek, studenten en eventueel naar ouders?</p> <p>Wie is (per locatie/afdeling/opleiding) aanspreekpunt voor studenten en docenten voor vragen en problemen gerelateerd aan dyslexie?</p>	Hoofdstuk 1
Evaluatie	<p>Hoe worden de stappen uit het dyslexiebeleidsplan geëvalueerd?</p> <p>Welke middelen en/of instrumenten hanteren we hierbij?</p> <p>Hoe en door wie wordt de evaluatie vastgelegd en verspreid?</p>	Hoofdstuk 1

Tabel 1.1 Overzicht onderdelen dyslexiebeleidsplan

Een voorbeeld uit de praktijk: Vinger aan de pols

Staande beleid:

ROC De Weidelaar is van mening dat de begeleiding van studenten met dyslexie een gezamenlijke verantwoordelijkheid is van de instelling en de student. Daarom worden er bij de intake al direct afspraken vastgelegd over de begeleiding die de student zal ontvangen waarbij goed naar de behoeften van de student geluisterd wordt. Vervolgens is het de verantwoordelijkheid van de student om aan de bel te trekken als de begeleiding niet goed verloopt of als de student hier zaken in wil veranderen.

Deze mbo-instelling heeft nagedacht over vragen als: Welke attitude verwachten we van onze studenten met dyslexie? (onderdeel Missie, visie en doel uit Tabel 1.1) en Hoe worden gemaakte afspraken over begeleiding vastgelegd? (onderdeel Communicatie met de student uit Tabel 1.1).

Te ontwikkelen beleid:

In de praktijk merkt ROC De Weidelaar dat studenten vaak te laat aan de bel trekken, als de begeleiding niet goed meer bij hun behoeften aansluit, waardoor de leerprestaties negatief beïnvloed worden of studenten ongemotiveerd raken. De Weidelaar besluit daarom beleid te ontwikkelen waarbij de slb'er meer samen met de student een vinger aan de pols houdt als het gaat om hoe de begeleiding verloopt in plaats van dat de student dit alleen doet. Ze willen toe naar een situatie waarin de slb'er elke drie maanden de stand van zaken opmaakt met de student en vervolgafspraken maakt en vastlegt: Welke begeleiding wordt de komende tijd wel en niet voortgezet? Welke nieuwe begeleiding moet geboden worden? Wie informeert de betrokken docenten?

De mbo-instelling heeft nu concreter gemaakt wie waarbij betrokken is en wat zijn taken en verantwoordelijkheden zijn (onderdelen Voorlichting en Communicatie met de student uit Tabel 1.1)

1.3.2 Implementatieplan opstellen en uitvoeren

Wanneer het (staande en te ontwikkelen) dyslexiebeleid vastgelegd is in het dyslexiebeleidsplan, dan is dat nog geen garantie voor daadwerkelijk goede ondersteuning en begeleiding van studenten met dyslexie in de praktijk. Hiervoor is de stap van implementatie noodzakelijk. Het gewenste en nog te ontwikkelen beleid moet omgezet worden in een implementatieplan – een concreet plan van aanpak. In een implementatieplan wordt beschreven wie wanneer wat doet zodat de doelstellingen uit het dyslexiebeleidsplan (het te ontwikkelen beleid) gerealiseerd worden. Het is dus een concretisering van het te ontwikkelen beleid dat in het dyslexiebeleidsplan beschreven staat en kan gezien worden als een plan van aanpak. Op welk niveau en door welke functionarissen binnen de instelling implementatieplannen gemaakt en uitgevoerd worden, verschilt per instelling en is onder andere afhankelijk van de grootte van de instelling (zie ook Paragraaf 1.2). Het is belangrijk om de doelen in het implementatieplan SMART (specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en tijdgebonden) op te stellen en duidelijk aan te geven wie, wanneer, wat doet en welke materialen nodig zijn. In Bijlage 1.2 staat een format voor een implementatieplan.

Een voorbeeld uit de praktijk: Vinger aan de pols (vervolg)

In het voorbeeld van ROC De Weidelaar, dat er naartoe wil dat de slb'er elke drie maanden de stand van zaken ten aanzien van de begeleiding in kaart brengt met de student, zou het implementatieplan er als volgt uit kunnen zien.

Waar willen aan werken?			
Dat de student met dyslexie beter in staat is aan te geven wat er goed en niet goed gaat in de begeleiding en welke aanpassingen gewenst zijn.			
Wat doen we?	Met wie?	Wanneer?	Wat levert het op?
Facilitering voor slb'ers regelen zodat zij extra gesprekken kunnen voeren.	Opleidingsmanager	Vergadering van 12 mei met de coördinator zorg en de opleidingsmanager.	Vastgelegde faciliteiten voor de slb'er voor het voeren van extra gesprekken.
De betrokken docenten en studenten informeren over de nieuwe aanpak.	De coördinator zorg informeert docenten en slb'ers, de slb'ers informeren studenten, de dienst PR & Communicatie legt het vast in alle communicatiedocumenten (folder, website, etc.).	Mei	Dat alle betrokkenen op de hoogte zijn van de nieuwe aanpak en nieuwe docenten, slb'ers en studenten juist geïnformeerd worden via de communicatiedocumenten.
Een leidraad uitwerken voor het aanpakken en vastleggen van de gesprekken door de slb'er.	Coördinator zorg	Juni	Een handreiking voor de slb'er zodat hij weet hoe het gesprek aan te pakken, en een instellingsbrede/ opleidingsbrede vergelijkbare aanpak van de begeleiding aan studenten met dyslexie.
Waar moeten we rekening mee houden?			
Met het feit dat de studenten de komende weken veel op hun stage en dus slecht bereikbaar zijn.			
Met de instellingsbrede visie dat de student (mede) verantwoordelijk is voor zijn leerproces. De slb'er mag niet volledig verantwoordelijk gemaakt worden voor het monitoren van de begeleiding.			
Hoe weten we of het gelukt is?			
We evalueren na twee periodes van drie maanden middels een enquête onder slb'ers en studenten. De resultaten worden besproken in een teamvergadering.			
Wat hebben we nodig?			
Facilitering van uren voor de slb'ers voor de gesprekken en voor de coördinator zorg om de gespreksleidraad uit te werken.			

1.4 Evalueren en borgen van het dyslexiebeleidsplan

Onderdeel van het dyslexiebeleidsplan is een plan voor het evalueren en borgen van het beleid. Dit plan beschrijft op welke manier (met welke instrumenten), wanneer en met wie het beleid geëvalueerd wordt. Een methodiek die hierbij gehanteerd kan worden is de PDCA-cyclus (plan, do, check, act) (Deming, 1982). Deze cyclus heeft als doel om veranderingen en verbeteringen in beweging te houden en daadwerkelijk te borgen. Deze cyclus kan jaarlijks doorlopen worden om het dyslexiebeleidsplan levend te houden in de organisatie. Tegelijkertijd wordt voortdurend gemonitord of de mbo-instelling nog op de goede weg is richting het te ontwikkelen beleid. Wanneer ontwikkelde onderdelen, activiteiten en/of werkwijzen als succesvol uit de evaluatie komen en goed geïmplementeerd zijn, dan worden ze opgenomen in het staande beleid.

Ter inspiratie: voorbeelden van succesvolle implementatieactiviteiten

Bij verschillende mbo-instellingen zijn voorbeelden te vinden van activiteiten en documenten die eraan bijgedragen hebben dat het dyslexiebeleidsplan goed geïmplementeerd is binnen de instelling. Centraal bij al deze activiteiten en documenten staat dat ze helder maken wat de taken en verantwoordelijkheden van elke betrokkene zijn en hoe procedures binnen de organisatie rondom dyslexie eruitzien. Hieronder worden enkele voorbeelden gegeven.

Visuele weergave van het dyslexiebeleidsplan

Om betrokkenen snel en op een aantrekkelijke manier inzicht te geven in het dyslexiebeleidsplan, kan het plan visueel weergegeven worden. Een voorbeeld is een stroomdiagram waarin de procedures weergegeven worden. Dergelijke grafische weergaves kunnen per niveau van de organisatie gemaakt worden, zodat elke medewerker en student weet wat zijn taken en verantwoordelijkheden zijn. In Bijlage 1.3 staat een voorbeeld van ROC Twente. Het is een stroomdiagram voor de procedure rondom het aanvragen van een faciliteitenpas.

Folder voor docenten

In een folder voor docenten kan kort en krachtig beschreven worden wat dyslexie is, welke problemen studenten met dyslexie binnen het mbo kunnen hebben, hoe de procedure voor signalering, screening en begeleiding van studenten (met dyslexie) eruitziet en wat van de docent verwacht wordt. Bijlage 1.4 laat een voorbeeld zien van het Albeda College.

Folder of filmpje voor studenten

Een folder of filmpje voor studenten kan hen informeren over welke stappen ze kunnen zetten wanneer ze een dyslexieverklaring hebben of vermoeden dat ze dyslexie hebben, en wat ze van hun opleiding kunnen verwachten. Bijlage 1.5 toont een voorbeeld van Zadkine.

Studenten als ambassadeurs

Studenten met dyslexie kunnen ingezet worden als ambassadeur. Ze kunnen betrokken worden bij de totstandkoming en implementatie van het dyslexiebeleid. Deze ambassadeurs kunnen medestudenten met dyslexie informeren of ze kunnen een maatje zijn van

een andere student met dyslexie (die bijvoorbeeld net instroomt in het mbo). Ze kunnen ook ingezet worden als sparringpartner voor degenen die aanspreekpunt zijn binnen de opleiding(steam) voor dyslexie: Ontvangen de studenten met dyslexie de juiste begeleiding? Waar liggen verbeterpunten?

1.5 Professionalisering

Een voorwaarde voor het succesvol implementeren van nieuw beleid, is aandacht en ruimte voor professionalisering van alle betrokkenen. Eerder in dit hoofdstuk is aangegeven dat het van belang is de beginsituatie goed in kaart te brengen alvorens het dyslexiebeleidsplan gemaakt wordt. Deze beginsituatie geeft onder andere zicht op welke vaardigheden en kennis al aanwezig zijn en waar nog hiaten zitten. Vervolgens is het goed in kaart te brengen welke vaardigheden en kennis nodig zijn om het nieuwe beleid te gaan uitvoeren. Indien in deze kennis of vaardigheden hiaten zitten, is het goed hiervoor een professionaliseringstraject op te starten. Naast trainingen of cursussen, kunnen onderstaande activiteiten professionalisering bevorderen.

- Informeer de betrokkenen die de verandering moeten gaan doorvoeren. Geef hierbij een (theoretische) verantwoording voor de verandering.
- Demonstreer hoe het nieuwe gedrag eruitziet, door lesbezoeken te organiseren of tijdens een studiedag.
- Geef betrokkenen de kans om te oefenen en te 'droogzwemmen'. Het hoeft niet direct perfect.
- Organiseer observaties bij elkaar en laat betrokkenen de observaties nabespreken.

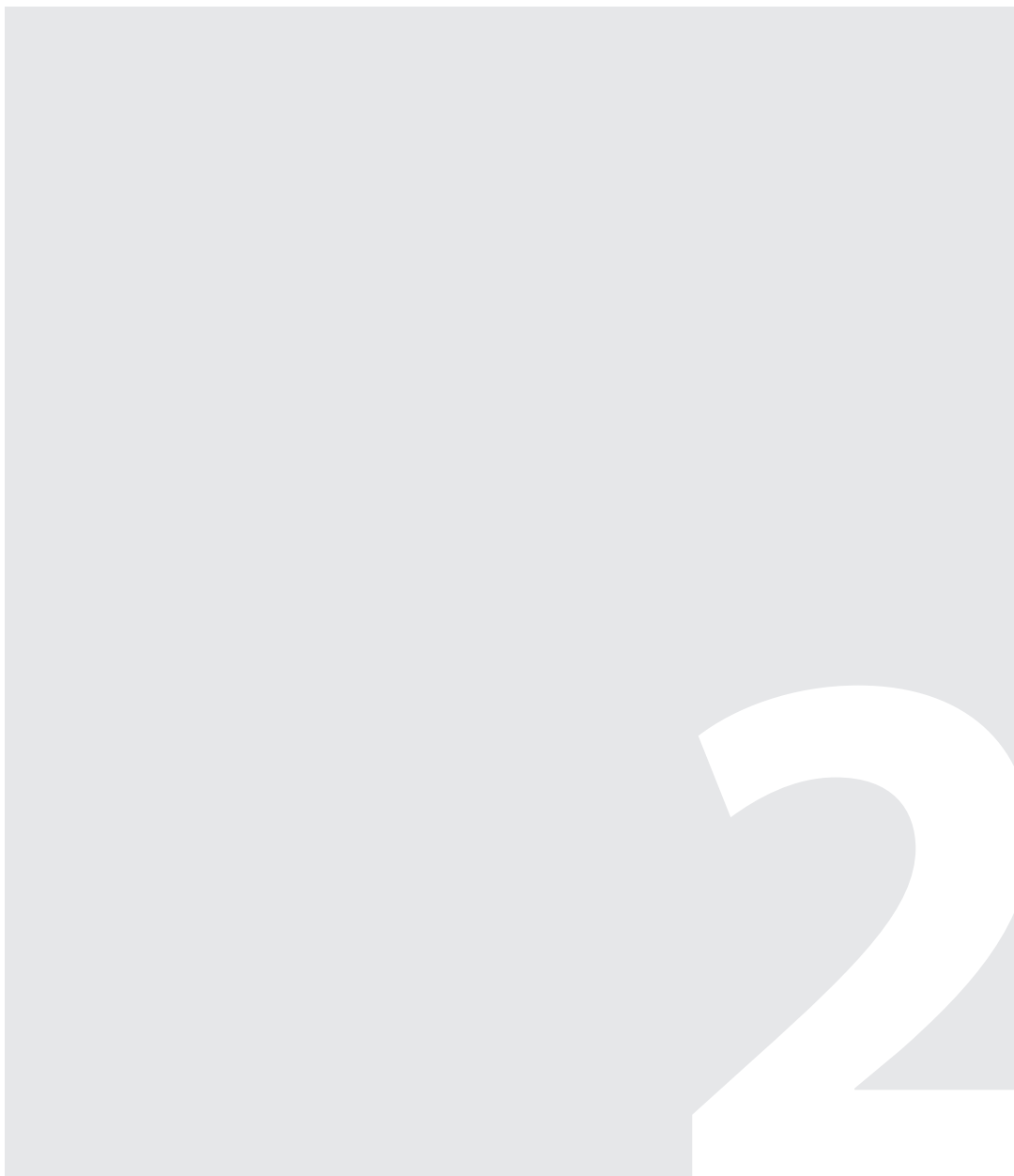
[REFERENTIELIJST]

Deming, W.E. (1982). *Out of the Crisis*. Cambridge: MIT Press.

Eimers, T., Roelofs, M., Walraven, M., & Wolbers, M.H.J. (2015). *Passend Onderwijs mbo van start! Korte termijn evaluatie Passend Onderwijs MBO*. Nijmegen: Kenniscentrum Beroeps-
onderwijs Arbeidsmarkt / ITS, Radboud Universiteit.

2 [DYSLEXIE: DEFINITIE, KENMERKEN EN GEVOLGEN VOOR STUDENTEN IN HET MBO]

DOCENT - COÖRDINATOR ZORG - MANAGEMENT

[IN DIT HOOFDSTUK KOMT AAN DE ORDE]

[DYSLEXIE: DEFINITIE, KENMERKEN EN GEVOLGEN VOOR STUDENTEN IN HET MBO]

2.1 Dyslexie als belemmering voor maatschappelijk functioneren

In onze geletterde maatschappij is een goede leesvaardigheid van zeer groot belang voor schoolsucces (Guthrie & Wigfield, 2000) en maatschappelijk functioneren (Daniel et al., 2006). Lees- en spellingproblemen of dyslexie kunnen een grote belemmering vormen. Ernstige lees- en spellingproblemen of dyslexie komen voor bij drie tot vier procent van de populatie (Blomert, 2005), al wordt het aantal leerlingen met dyslexie in het voortgezet onderwijs hoger geschat (Sontag & Bosmans, 2010). Ook in het mbo hebben docenten te maken met studenten die lees- en spellingproblemen ervaren, waarbij er sprake kan zijn van dyslexie. Precieze cijfers voor het mbo ontbreken, maar uitgaande van de drie tot vier procent van de populatie (Blomert, 2005) zou dat neerkomen op 25.000-30.000 studenten met dyslexie in het mbo. Om studenten adequate begeleiding in het onderwijs te kunnen bieden is het van belang te weten wat onder dyslexie wordt verstaan en wat de gevolgen zijn voor de student in het mbo.

2.2 Definitie van dyslexie

Een beschrijvende definitie van dyslexie die in Nederland wordt gehanteerd, luidt: *Dyslexie is een specifieke leerstoornis die zich kenmerkt door een hardnekkig probleem in het aanleren van accuraat en vlot lezen en/of spellen op woordniveau dat niet het gevolg is van omgevingsfactoren en/of een lichamelijke, neurologische of algemene verstandelijke beperking* (SDN, 2016: www.stichtingdyslexienederland.nl).

Deze definitie beschrijft de stoornis op vaardigheidsniveau. Het gaat om een objectief, waarneembare, ernstige en hardnekkige achterstand in lezen en spellen. Het lees- en/of spellingniveau ligt significant lager in vergelijking met leeftijdsgenoten dan op basis van de omstandigheden verwacht kan worden. Het kernprobleem van dyslexie is een gebrekkige automatisering van het woordlezen in het Nederlands en dit uit zich in veel gevallen ook bij de moderne vreemde talen (mvt) (van der Leij, 2016). Het aanleren en toepassen van spelling- en grammaticaregels of nieuwe klank-tekenkoppelingen in de vreemde taal kan hierdoor moeilijk zijn. Het vlot en accuraat lezen en/of spellen bij teksten en functioneel schrijven wordt bemoeilijkt bij alle vakken. Het leesbegrip, waarvoor aandacht nodig is, kan hieronder lijden.

Hoewel bij ernstige vormen van dyslexie de stoornis vrijwel altijd op jongere leeftijd wordt onderkend, zien we in het mbo toch ook studenten bij wie de stoornis zich pas manifesteert als ze omvangrijke teksten moeten verwerken binnen vooraf gesteld tijdsbestek en met een zekere mate van zelfstandigheid. Eerder zijn de lees- en/of spellingproblemen mogelijk niet opgevallen door de verbale en leerstrategische compensatiemogelijkheden van de studenten.

De lees- en/of spellingproblemen mogen niet het gevolg zijn van nadelige omgevingsfactoren. Er wordt niet van dyslexie gesproken als de problemen voortkomen uit slecht of lange tijd geen/beperkt onderwijs. De lees- en/of spellingproblemen blijken dan meestal niet hardnekkig te zijn en zijn met goed onderwijs, ook nog op latere leeftijd, te verhelpen. Om van dyslexie te kunnen spreken moet er sprake zijn van didactische resistentie: ondanks kwalitatief goed

en intensief onderwijs en begeleiding blijven de lees- en/of spellingproblemen bestaan; ze zijn hardnekkig en blijven in meer of mindere mate altijd aanwezig. Het criterium van didactische resistentie is in het mbo minder makkelijk vast te stellen dan het criterium van achterstand. Het is niet altijd mogelijk om goed in beeld te brengen welke begeleiding in het basis- en voortgezet onderwijs geboden is en wat het effect hiervan is geweest. Bij instroom in het mbo kan echter wel geprobeerd worden zo goed mogelijk zicht te krijgen op wat er aan onderwijs en begeleiding is geboden in de voorliggende jaren (Hoofdstuk 4).

Dyslexie kan samengaan met andere stoornissen (comorbiditeit), zoals andere leerstoornissen, motorische stoornissen, specifieke taal-/spraakstoornissen, zintuiglijke stoornissen of gedragsstoornissen. Dyslexie hangt niet samen met intelligentie. Een lage intelligentie an sich is geen belemmering om te leren lezen. In de behandeling dient wel rekening gehouden te worden met een lage intelligentie. Bij een IQ lager dan 70 wordt de diagnose dyslexie over het algemeen niet gesteld; de diagnose is dan in eerste instantie zwakbegaafdheid.

Dyslexie is niet te verhelpen, je hebt het je hele leven. Maar met de juiste begeleiding kan de student met dyslexie wel leren hoe hij het beste kan omgaan met de gevolgen van dyslexie en hoe hij de negatieve effecten zo beperkt mogelijk kan houden (Hoofdstuk 5).

2.3 Verklaringen voor dyslexie

Ook al is het onderzoek naar de aard en oorzaak van dyslexie nog in volle gang, dit neemt niet weg dat er inmiddels verklaringen zijn waarover consensus bestaat. Dyslexie is gerelateerd aan cognitieve factoren die – op hun beurt – samen kunnen hangen met tekorten in het functioneren van de hersenen. Er ligt dikwijls niet één factor aan ten grondslag, maar het lees- en spellingprobleem ontstaat als gevolg van een optelsom van factoren (van der Leij, 2016; Peterson & Pennington, 2012).

2.3.1 Cognitieve factoren

Naast duidelijke kenmerken in het lees- en spellinggedrag zijn er ook cognitieve factoren die vaak samengaan met dyslexie. Het gaat om factoren die zicht geven op hoe een student informatie opslaat, verwerkt, terughaalt en toepast. Het zijn niet altijd factoren die je direct kunt zien of waarnemen. Een diagnosticus kan, ter ondersteuning van zijn onderkende diagnose, aandacht aan deze factoren besteden om te bepalen of de lees- en spellingproblemen samenhangen met onderliggende cognitieve factoren, zoals een fonologisch tekort, verbaal werkgeheugen en benoemsnelheid. Hierbij dient opgemerkt te worden dat problemen met het werkgeheugen en de informatieverwerking minder goede indicatoren zijn van een fonologisch tekort dan benoemsnelheid en fonemisch bewustzijn (SDN, 2016). Dit betekent dat testen gericht op het werkgeheugen en de informatieverwerking weinig toevoegen aan het diagnostisch onderzoek als fonemisch bewustzijn al getest is. Het bepalen van de capaciteit van het werkgeheugen kan wel relevante informatie opleveren voor de indicerende diagnose.

Fonologisch tekort

Uit veel onderzoeken blijkt dat dyslexie samengaat met moeilijkheden in de fonologische verwerking van taal, dat wil zeggen met de klankstructuur van talen. Er wordt dan gesproken van

een fonologisch tekort. Zo laten kinderen op jonge leeftijd al problemen zien met het fonologisch bewustzijn (doorzien van de klankstructuur van de taal) en het fonemisch bewustzijn (doorzien dat woorden uit losse klanken ofwel fonemen bestaan). Op latere leeftijd zijn deze problemen minder duidelijk aanwezig in een taal als het Nederlands (de Jong & van der Leij, 2003; Landerl & Wimmer, 2008). Als de taak echter complex is en er een sterk beroep wordt gedaan op de fonologische vaardigheden, kunnen fonologische verwerkingsproblemen ook bij studenten in het mbo nog voorkomen (Boets, et al., 2010). Studenten kunnen nog ver na het verlaten van de basisschool verschillende problemen laten zien met klanken en/of klanktekenkoppelingen. Dit komt vaak tot uiting bij het leren van de moderne vreemde talen (mvt). Studenten hebben onder andere moeite met het waarnemen van verschillen tussen op elkaar lijkende klanken, voelen zich onzeker over welke klank gehoord is en ondervinden problemen met de volgorde van klanken in woorden of woorden in een zin (Crombie & McColl, 2001). Voor sommige studenten met dyslexie geldt dat ze moeite hebben met grammatica en zinsvorming, zowel in de moedertaal als een vreemde taal.

Verbaal werkgeheugen

Soms worden ook problemen met het verbaal werkgeheugen bij studenten met dyslexie gerapporteerd. Dit hangt minder specifiek dan fonologische verwerking samen met de leesproblemen (SDN, 2016). Het kan wel een rol spelen bij het leren en onthouden van nieuwe woorden zoals vakjargon. Sommige studierichtingen hebben hiermee te maken. Het betreft woorden met een complexe structuur en specifieke vaktermen (vaak afgeleid van het Latijn). Denk bijvoorbeeld aan medische terminologie, plantenleer of specialistisch gereedschap.

Benoemsnelheid

Bij dyslexie wordt ook de beperkte snelheid van toegang tot/ophalen van taal- en symboolkennis (*rapid naming*) als verklarende factor genoemd. Hieronder wordt de snelheid verstaan waarmee namen en symbolen (letters, cijfers, objecten) opgenoemd kunnen worden. Het is als het ware een maat voor snelheid waarmee fonologische codes uit het langetermijngeheugen gehaald kunnen worden. Bij een lage benoemsnelheid is de kennis er wel, maar kan deze niet zo snel opgeroepen worden. Een voldoende benoemsnelheid is van belang om snel en zonder fouten te kunnen lezen.

2.3.2 Neurobiologische en genetische factoren

Er is steeds meer bewijs dat dyslexie zijn oorsprong vindt in het niet goed functioneren van neurale systemen. Deze neurale systemen zijn gerelateerd aan het ontwikkelen van lees- en spellingvaardigheid en aan cognitieve functies die hieraan gerelateerd zijn, zoals benoemsnelheid en werking van het verbaal werkgeheugen. Uit groepsvergelijkingen tussen lezers met en zonder dyslexie blijken verschillen te bestaan in de mate en patronen van hersenactivatie tijdens het lezen (o.a. Krishnan, Watkins, & Bishop, 2016). Dat betekent dat geschreven informatie op een andere manier wordt verwerkt.

Ook blijkt erfelijkheid een rol te spelen (Olson, et al., 2011; van Bergen, van der Leij, & de Jong, 2014). Kinderen met een ouder die dyslexie heeft hebben drie tot vier keer meer kans om zelf ook dyslexie te hebben (Snowling & Melby-Lervåg, 2016).

2.4 Gevolgen van dyslexie in het mbo

In onze geletterde maatschappij kan dyslexie grote gevolgen hebben voor de schoolse en maatschappelijke ontwikkeling van studenten. Problemen met het verwerken van schriftelijke informatie en het uitvoeren van schriftelijke taken staan vanzelfsprekend centraal. Door het vermijden van lees- en schrijftaken, met als gevolg onvoldoende lees- en schrijfervaring, kan de ontwikkeling van verbale competenties (woordenschat, gevoel voor goed lopende zinnen, verbaal redeneren) bovendien achterblijven. Ook kunnen talenten onvoldoende tot ontplooiing komen wanneer dyslexie bepaalde onderwijstaken in de weg staat. Daarmee kan dyslexie ook gevolgen hebben voor het sociaal-emotioneel functioneren en de taak- en werkhouding van de student (Poskiperta, Niemi, Lepola, Ahtola, & Laine, 2003).

Dyslexie kan bijvoorbeeld tot gevolg hebben dat de student gaat twijfelen aan zijn competenties of dat hij ernstige faalangst en motivatieproblemen ontwikkelt. In het vo en mbo worden leerlingen/studenten met dyslexie zich nog meer bewust van hun problemen. Het leren accepteren van de stoornis en het leren omgaan daarmee vraagt veel aandacht (Kleijnen & Henneman, 2002). Ook de gevolgen van dyslexie op het gebied van werkhouding en taakgedrag kunnen ingrijpend zijn. Veel studenten met dyslexie weten zichzelf onvoldoende te sturen wat een inadequate werkhouding en werkverzorging als gevolg heeft. Ook kan het lastig blijken de aandacht gedurende langere tijd bij een taak te houden. Als je altijd veel energie moet stoppen in het lezen, dan wil de aandacht weleens verslapen. Toch zijn er zeker ook studenten van wie het doorzettingsvermogen en de motivatie op peil blijven, ondanks de problemen met lezen en/of spellen. Het al dan niet ondersteund worden vanuit de thuissituatie en de 'peergroep' speelt hierbij een belangrijke rol. Een andere beschermende, protectieve factor is het vermogen om begripscompensatie te kunnen toepassen. Dat betekent dat de student op basis van zijn algehele kennis en begrip van het onderwerp en met gebruikmaking van de context 'voorspellend' leest, waardoor kleine onnauwkeurigheden minder schade hoeven aan te richten, omdat ze 'hersteld' kunnen worden vanuit begrip van het onderwerp. Ook het gaandeweg ontwikkelen van meta-cognitieve kennis en leerstrategieën, waarmee de student het eigen leerproces kan sturen waardoor de belemmeringen van de dyslexie enigszins teruggedrongen kunnen worden, is een protectieve factor. Voor een goede inrichting van de begeleiding is het belangrijk op de hoogte te zijn van de risicofactoren en protectieve factoren bij een student.

De gevolgen van dyslexie en de belemmeringen die een student in het mbo ervaart kunnen per student sterk verschillen. Een belangrijke rol speelt het voortraject dat de student heeft doorlopen en de wijze waarop de student in het basis- en voortgezet onderwijs heeft geleerd om te gaan met dyslexie. Als dyslexie vroegtijdig is onderkend, de student zowel binnen het po als vo planmatig is begeleid en heeft geleerd compenserende (digitale) middelen en strategieën in te zetten, dan zal de student deze vaardigheden waarschijnlijk ook in het mbo kunnen inzetten. Mogelijk zijn er kleine aanpassingen nodig en moeten er nieuwe afspraken worden gemaakt, maar de student weet dikwijls wat hij nodig heeft om het onderwijs te volgen. Het is dan ook van belang om naar de student te luisteren: wat zijn zijn ervaringen en behoeften? (Hoofdstuk 5) Indien de hardnekkige lees- en spellingproblemen in het voortraject echter niet of onvoldoende onderkend zijn of er niet adequaat gehandeld is, is het voorstelbaar dat de student in het mbo belemmeringen ondervindt die zijn studieloopbaan schaden.

Specifieke kenmerken van de mbo-student beïnvloeden eveneens de wijze waarop hij met dyslexie omgaat. Het vermogen te compenseren vanuit begrip, leerstrategieën, inzet en sociale vaardigheden bepaalt hoe succesvol de student met dyslexie kan zijn. Allerlei compenserende factoren in de student of de omgeving moeten meegewogen worden in het vaststellen van de ernst en aard van de belemmeringen en het aangeven van de specifieke pedagogisch-didactische behoeften die daarmee samenhangen. Het is daarbij uiteraard van belang dat er goed gekeken wordt naar de eisen die de situatie (de omstandigheden) aan de lees- en spellingvaardigheid van de betrokkenen stellen. De mate waarin de student in de beroepspraktijk en op de opleiding tegen problemen met dyslexie zal aanlopen, hangt daarnaast af van het niveau van de opleiding (entree of niveau 2, 3 of 4), het beroep waarvoor opgeleid wordt en de eisen die aan de kwalificaties gesteld worden.

Belemmeringen in het onderwijs en de werksituatie kunnen drie vormen aannemen:

- Problemen met beroepsspecifieke vaardigheden, vakken en praktijksituaties die een beroep doen op geletterdheid.
- Frustratie van talent door onvoldoende geletterdheid.
- Problemen met het behalen van eindcompetenties in overeenstemming met de aanleg.

2.4.1. Problemen met beroepsspecifieke vaardigheden, vakken en praktijksituaties die een beroep doen op geletterdheid

Studenten met hardnekkige lees- en spellingproblemen kunnen hiervan binnen het mbo veel hinder ondervinden. Er wordt voortdurend een beroep gedaan op het snel, actief en passief verwerken van teksten en het produceren van eigen teksten. Studenten met dyslexie ervaren vaak hoge tijdsdruk. Ze hebben meer tijd nodig om gecompliceerde opdrachten te verwerken, terwijl ze het antwoord wel weten (Peer & Reid, 2003). Het lezen van losse woorden blijft ook voor studenten met dyslexie in het mbo moeilijk. Door het onnauwkeuriger ontsleutelen, maken ze fouten. Doordat ze moeizaam lezen (ook bekende woorden worden niet goed ontsleuteld) en woorden weglaten, kan hen de essentie van de tekst ontgaan. Ook de omvang van de tekst en de tekststructuur kunnen voor studenten met dyslexie een belemmerende invloed hebben op het tempo waarin zij de gelezen tekst begrijpen en in een samenvatting kunnen ordenen. Het maken van multiple-choice opdrachten kan moeizaam verlopen, omdat daarbij het herkennen van kleine verschillen in de antwoorden van cruciaal belang is.

Veel vakrichtingen werken met leerwijzers/studiewijzers. Hierin staat veel schriftelijke informatie. Studenten met dyslexie vinden het vaak lastig om hierin de belangrijke zaken te onderscheiden. In het mbo wordt minder klassikaal lesgegeven dan in het voortgezet onderwijs en studenten moeten vaak op eigen tempo een boek doorwerken, opdrachten uit het boek maken en zich voorbereiden op een toets. Bij veel opdrachten voor allerlei vakken of vakrichtingen moeten verslagen gemaakt worden. Veel informatie moet opgezocht worden op internetpagina's waar het talige gehalte hoog is. Er moet veel in korte tijd geleerd en ingeleverd worden. Bij sommige opleidingen moeten veel Latijnse namen geleerd worden (bijvoorbeeld de plantennamen bij de opleiding voor hoveniers en bloemschikken).

2.4.2 Frustratie van talent

Van frustratie van talent is sprake als de student door zijn lees- en/of spellingproblemen belemmerd wordt in de intellectuele of creatieve ontwikkeling, bijvoorbeeld bij bepaalde studieonderdelen of een hobby waarbij taal en/of automatisering belangrijk zijn. Frustratie van talent treedt vooral op als er geen aanpassingen plaatsvinden met betrekking tot de automatiseringseisen voor lezen en spellen.

In dit verband is belangrijk dat talent in verbale competentie (ruime woordenschat, analogieën kunnen doorzien, logisch kunnen redeneren) een indicatie kan zijn voor frustratie van talent. Immers, de student met dyslexie heeft voldoende verbale vermogens, maar kan deze door zijn technische problemen op het gebied van lezen en spellen onvoldoende tonen. Vanuit een gunstige optiek bekeken, biedt dit talent juist mogelijkheden voor strategische en begripscompensatie. Deze cognitieve compensatiemogelijkheden kunnen immers ingezet worden wanneer er sprake is van een ruim voldoende verbale begaafdheid in samenhang met relatief goede cognitieve capaciteiten en algemene kennis.

2.4.3 Problemen met het behalen van eindcompetenties in overeenstemming met de aanleg

Studenten met hardnekkige lees- en/of spellingproblemen kunnen ertoe neigen te kiezen voor een lagere vorm van onderwijs dan waar ze de capaciteiten voor hebben. Ze kiezen daar soms zelf voor of volgen het advies op van hun ouders of de school. Dit met als argument dat ze in een lagere vorm van onderwijs minder belemmeringen zullen ondervinden van hun stoornis. Studenten worden dan echter minder uitgedaagd (wat tot demotivatie kan leiden) en in het ongunstigste geval wordt ook daar niets gedaan aan hun lees- en/of spellingproblemen.

Hardnekkige lees- en/of spellingproblemen zijn vrijwel nooit op te lossen door verwijzing naar een lager niveau van onderwijs, maar vragen om specifieke maatregelen of faciliteiten in die vorm van onderwijs waar de student de capaciteiten voor heeft. Bovendien blijkt dat deze vormen van onderschatting vaak nog zeer lang doorwerken in het verdere leven (Hellendoorn & Ruijsenaars, 2000). Volwassenen durven bijvoorbeeld in hun werkend bestaan geen nieuwe functie te aanvaarden of aan een vervolgopleiding te beginnen, vanwege hun hardnekkige lees- en spellingproblemen.

Overzicht gevolgen van dyslexie in het mbo

Hierna staan de gevolgen van dyslexie voor het functioneren van de mbo-student op een rij. De mate waarin deze gevolgen zich voordoen verschilt per student en kan ook per (leer)situatie variëren. Bovendien kan er sprake zijn van protectieve factoren die een gunstige invloed op de ontwikkeling hebben, ondanks de dyslexie.

Lezen

- Moeite met het identificeren van nieuwe onbekende klanken en woorden in de moedertaal en mogelijk ook in de moderne vreemde talen (mvt) (inclusief pseudo-woorden).

- Moeite met beroepstaken en opdrachten die een beroep doen op hardop en accuraat lezen van woorden en teksten.
- Moeite met het flexibel inzetten van leesstrategieën bij vaktheorie.
- Traag leestempo.
- Moeite met het onthouden van hetgeen gelezen is.

Spellen

- Blijvende moeite met het spellen van complexe woorden met moeilijke grafeemclusters, bijvoorbeeld fouilleren, though (moedertaal en mogelijk ook moderne vreemde talen).
- Interferentie van de spelling van de moedertaal bij de vreemde taal: boek – boeken in het Nederlands wordt book – boeken in het Engels).
- Veel twijfel tijdens het schrijven/uitproberen van schrijfwijzen.
- Moeite met het flexibel inzetten van verschillende spellingstrategieën die een student in het mbo gewoonlijk beheerst: regelstrategieën, inprentstrategieën, luisterstrategieën.

Spreken

- Uitspraakproblemen: ook bij frequent voorkomende woorden.
- Moeite met het nazeggen van moeilijke woorden in de vreemde taal of complexe en laagfrequente woorden in de moedertaal.

Luisteren

- Moeite met luisteroefeningen omdat de woorden en klanken niet goed waargenomen en verwerkt worden.
- Moeite met het flexibel inzetten van luisterstrategieën.

Automatiseringsprobleem

- Moeite met het snel lezen van langere, complexe woorden.
- Traag werken bij (begrijpend) lezen en functioneel schrijven (bij alle vakken waarbij veel tekst verwerkt moet worden).
- Onvoldoende resultaat van intensief oefenen (bijvoorbeeld: vijf dagen volgens een goede werkwijze medische terminologie ingestudeerd en bij de toetsing toch een onvoldoende).
- Oefening leidt te weinig tot transfer.
- Tempo en de nauwkeurigheid nemen af als de student 'onder druk' moet werken (toetsen en examens).
- Problemen met beroepstaken waarbij de student op hetzelfde taakniveau tegelijkertijd ook aandacht moet geven aan een andere taak (bijvoorbeeld luisteren en schrijven tegelijkertijd).

Problemen bij functionele taken/vakken die een beroep doen op de geletterdheid

- Moeite met tekstbegrip bij vaktheorie: ondanks verbale competentie vindt er onvoldoende begrip plaats door de hardnekkige problemen met de leestechiek.
- Spellingproblemen bemoeilijken het zelf construeren van teksten (boekverslagen, samenvattingen, reflectieverslagen, persoonlijk ontwikkelingsplan, stageverslagen).

- Slechte tekststructuur: de 'rode draad' wordt kwijtgeraakt, waardoor teksten onsamenvattend zijn.
- Onduidelijke lay-out en indeling van de tekst.
- Onvoldoende nauwkeurigheid bij toetsen, vooral multiple-choice.
- Fouten maken of over het hoofd zien bij het zelf corrigeren van schrijfproducten.
- Fouten maken bij het overnemen van aantekeningen van het bord.
- Meer tijd nodig hebben bij het overnemen van aantekeningen van het bord.
- Moeite met aantekeningen maken en tegelijkertijd luisteren tijdens lessen.
- Stagnerende ontwikkeling van talenten in sectoren buiten het leesdomein (creatieve talenten).

Algemene leerproblemen (geheugen, aandacht, informatieverwerking)

- Onvoldoende kunnen terughalen en verwoorden van instructie.
- Moeite met het onthouden van recent geleerd vocabulaire.
- Moeite met het snel structureren en analyseren van taken.
- Moeite met generaliseren en transfer.
- Problemen met snelle verwerking van talige kennis.
- Problemen met het integreren van kennis van hogere en lagere orde.
- Problemen met taken die een beroep doen op automatisering van feitenkennis.
- Opvallend veel moeite met hoofdrekenen.

Taak- en werkhouding

- Ongestructureerd en vluchtig taakgedrag.
- Inadequate werkhouding en werkverzorging.
- Onvoldoende metacognitieve zelfsturing.
- Inadequate leerstijlen.
- Onvoldoende of tanend doorzettingsvermogen.
- (Functionele) leestaken en schrijftaken uitstellen of vermijden.

Sociaal-emotioneel functioneren

- Onvoldoende of te geringe acceptatie van de dyslexie en/of de gevolgen ervan.
- Onvoldoende 'om kunnen gaan' met de leesproblemen op school en daarbuiten.
- Ernstige twijfel aan eigen competentie.
- Onvoldoende eigen motivationele sturing.
- Aangetast zelfbeeld.
- Ongunstige gevolgen in latere leven (schroom om aan vervolgopleiding of baan te beginnen).

Voorwaarden voor het goed lezen en spellen in de moedertaal en de moderne vreemde talen waar studenten met dyslexie vaak niet aan kunnen voldoen

- Het goed doorzien van de klankstructuur van de taal (fonologisch bewustzijn).
- Het herkennen van 'losse' klanken ofwel fonemen in woorden, het waarnemen van verschillen tussen op elkaar lijkende klanken en het vaststellen van de volgorde van klanken (fonemisch bewustzijn).
- Zekerheid over welke klank gehoord is.
- Het snel kunnen oproepen van aanwezige taal- en symboolkennis.

- Het kunnen herhalen van meerlettergrepige woorden (aan het eind van het woord is het aan het begin gehoorde reeds 'vergeten').
- Goede klank-tekenkoppeling (in de juiste volgorde kunnen koppelen van de juiste tekens (letters of combinaties van letters) aan de juiste spraakklanken (fonemen)).
- Het kunnen ontdekken van 'analoge delen' bij het lezen en spellen van onbekende woorden (bijvoorbeeld: rouw zit zowel in rouwkaart als berouwen).
- Het kunnen doorzien van spelling in relatie tot grammatica: enemy-enemies; I think, he thinks, we think).

Op een aantal van bovengenoemde terreinen kunnen zich protectieve of beschermende factoren voordoen, waardoor de negatieve gevolgen van de dyslexie beperkt kunnen worden:

- Ontwikkelen en toepassen van compensatiestrategieën (lees-, luister- en spellingstrategieën):
 - Begripscompensatie: betekenis wordt bij lezen en luisteren ingezet ter compensatie van problemen met ontsleutelen (of technisch lezen).
 - Orthografische compensatie: kennis van totale woordbeelden wordt ingezet ter compensatie van klanktekenkoppelingsproblemen.
- Ontwikkelen en toepassen van adequate woordleer- en woordraadstrategieën.
- Functioneel inzetten van compenserende software.
- Creatief in het bedenken van 'ezelsbruggetjes' en 'reminders'.
- Aanleren van adequate leerstrategieën en/of zo nodig veranderen van leerstrategieën.
- Goede sturing met aandacht voor motivatie.
- Doorzettingsvermogen.
- Goed zelfbeeld.
- Goede gespreks- en onderhandelvaardigheden.

[REFERENTIELIJST]

- Bergen, E. van, van der Leij, A., & de Jong, P.F. (2014). The intergenerational multiple deficit model and the case of dyslexia. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8(346), 1-13.
- Boets, B., De Smedt, B., Cleuren, L., Vandewalle, E., Wouters, J., & Ghesquiere, P. (2010). Towards a further characterization of phonological and literacy problems in Dutch-speaking children with dyslexia. *British Journal of Developmental Psychology*, 28, 5-31.
- Blomert, L. (2005). *Dyslexie in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwezijds.
- Crombie, B. M., & McColl, H. (2001). Dyslexia and the Teaching of Modern Foreign Languages. In L. Peer & G. Reid (Red.), *Dyslexia – Successful Inclusion in the Secondary School* (pp. 54-63). Londen: David Fulton Publishers.
- Daniel, S. S., Walsh, A. K., Goldston, D. B., Arnold, E. M., Reboussin, B. A., & Wood, F. B. (2006). Suicidality, school dropout, and reading problems among adolescents. *Journal of Learning Disabilities*, 39, 507-514.
- Jong, P.F. de, & van der Leij, A. (2003). Developmental changes in the manifestation of a phonological deficit in dyslexic children learning to read a regular orthography. *Journal of Educational Psychology*, 95, 22-40.
- Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. In M. Kamil, P. Mosenthal, P. Pearson, & R. Barr (Red.), *Handbook of Reading Research* (Vol. 3, pp. 403-422). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Hellendoorn, J., & Ruijsseenaars, W. (2000). Personal experiences and adjustment of Dutch adults with dyslexia. *Remedial and Special Education*, 21, 227-239.
- Kleijnen, R., & Henneman, K. (2002). Begeleiding van dyslexie in het voortgezet onderwijs. *Remediaal*, 4, 11-16.
- Krishnan, S., Watkins, K. E., & Bishop, D. V. M. (2016). Neurobiological basis of language learning difficulties. *Trends in Cognitive Sciences*, 20, 701-714.
- Landerl, K., & Wimmer, H. (2008). Development of word reading fluency and spelling in a consistent orthography: An 8-year follow-up. *Journal of Educational Psychology*, 100, 150-161.
- Leij, A. van der (2016). *Dit is dyslexie*. Uitgeverij LannooCampus: Houten.
- Olson, R. K. et al. (2011). Genetic and environmental influences on vocabulary and reading development. *Scientific Studies of Reading*, 15, 26-46.

- Peer, L., & Reid, G. (2003). *Introduction to dyslexia*. London: David Fulton Publishers.
- Peterson, R. L., & Pennington, B. F. (2012). Developmental dyslexia. *The Lancet*, 379, 1997-2007.
- Poskiparta, E., Niemi, P., Lepola, J., Ahtola, A., & Laine, P. (2003). Motivational emotional vulnerability and difficulties in learning to read and spell. *British Journal of Educational Psychology*, 7, 187-206.
- Snowling, M. J., & Melby-Lervåg, M. (2016). Oral language deficits in familial dyslexia: A meta-analysis and review. *Psychological Bulletin*, 142, 498-545.
- Sontag, L., & Bosmans, M. (2010). *Dyslexie en dyscalculie in het voorgezet onderwijs*. Tilburg: Het PON.
- Stichting Dyslexie Nederland. (2016). *Dyslexie: diagnostiek en behandeling*. Brochure van de Stichting Dyslexie Nederland. Geraadpleegd op 24 april 2017 van: http://www.stichtingdyslexienederland.nl/media/1643/dyslexie_diagnostiek%20en%200behandeling_2016.pdf

3 [KADERS EN REGELGEVING IN HET MBO]

DOCENT - COÖRDINATOR ZORG - MANAGEMENT

[IN DIT HOOFDSTUK KOMT AAN DE ORDE]

3.1

Opleiden in het mbo

3.1.1

Opleidingsniveaus en -vormen

3.1.2

Kwalificatiestructuur

3.1.3

Beroepspraktijkvorming

3.1.4

Passend Onderwijs

3.2

Toetsen en examineren

3.2.1

Ontwikkelingsgerichte toetsen
en kwalificerende examens

3.2.2

Examenvormen beroepsgerichte
examinering

3.2.3

Generieke examinering
Nederlandse taal

3.2.4

Generieke examinering Engels

3.2.5

Beroepsspecifieke examinering
Nederlands en moderne
vreemde talen

3.2.6

Generieke examinering rekenen

3.3

Overzicht mogelijke aanpassingen examens en toetsen voor studenten met dyslexie

3.3.1

Mogelijke aanpassingen
Centraal Examen Nederlands,
Engels en rekenen

3.3.2

Mogelijke aanpassingen
instellingsexamens

3.3.3

Mogelijke aanpassingen
ontwikkelingsgerichte toetsen

3.1 Opleiden in het mbo

Mbo-instellingen variëren in grootte en indeling. Het aantal studenten kan bij regionale opleidingscentra (roc's) oplopen tot 20.000 studenten (MBO Raad, 2017). Vaak zijn de opleidingen van roc's per branche op verschillende locaties gevestigd om persoonlijk contact tussen studenten en docenten te bevorderen. Deze wijze van organiseren zorgt voor een kleinschalige opzet en een meer persoonlijke sfeer voor zowel studenten als medewerkers.

3.1.1. Opleidingsniveaus en -vormen

Het mbo kent vier opleidingsniveaus:

- entreeopleiding (niveau 1)
De entreeopleiding is bedoeld voor jongeren zonder een diploma van een vooropleiding. De opleiding bereidt jongeren voor op de arbeidsmarkt, of op doorstroming naar een mbo-2 opleiding. De entreeopleiding duurt één jaar.
- basisberoepsopleiding (niveau 2)
In de basisberoepsopleiding worden studenten opgeleid om uitvoerende werkzaamheden te verrichten. De mbo-2 opleiding duurt één tot twee jaar, studenten stromen uit naar de arbeidsmarkt of door naar een mbo-3 opleiding.
- vakopleiding (niveau 3)
In de vakopleiding leren studenten werkzaamheden zelfstandig uit te voeren. De mbo-3 opleiding duurt twee tot drie jaar. Studenten stromen uit naar de arbeidsmarkt of door naar een mbo-4 opleiding.
- middenkader- of specialistenopleiding (niveau 4)
In de middenkader- en specialistenopleiding leren studenten werkzaamheden volledig zelfstandig uit te voeren. De middenkaderopleiding duurt drie jaar, voor enkele opleidingen geldt een maximum van vier jaar. De specialistenopleiding is een aanvulling op de vakopleiding (mbo-3) en duurt na de vakopleiding nog één jaar. Studenten die een mbo-4 opleiding afronden, kunnen verder studeren in het hbo.

De toelatingseisen verschillen per opleidingsniveau. De specifieke toelatingseisen zijn te raadplegen op de website van de Rijksoverheid.

In mbo-opleidingen worden leren op school en leren in de praktijk met elkaar gecombineerd. Het mbo kent de beroepsopleidende leerweg (BOL) en de beroepsbegeleidende leerweg (BBL). Bij een BOL-opleiding vindt het grootste deel van de opleiding op school plaats, bij een BBL-opleiding werkt een student in een bedrijf en volgt hij één of twee dagen per week lessen op school.

3.1.2. Kwalificatiestructuur

In de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) is opgenomen dat het beroepsonderwijs een drievoudige kwalificatie kent. Een beroepsopleiding kwalificeert een student volgens

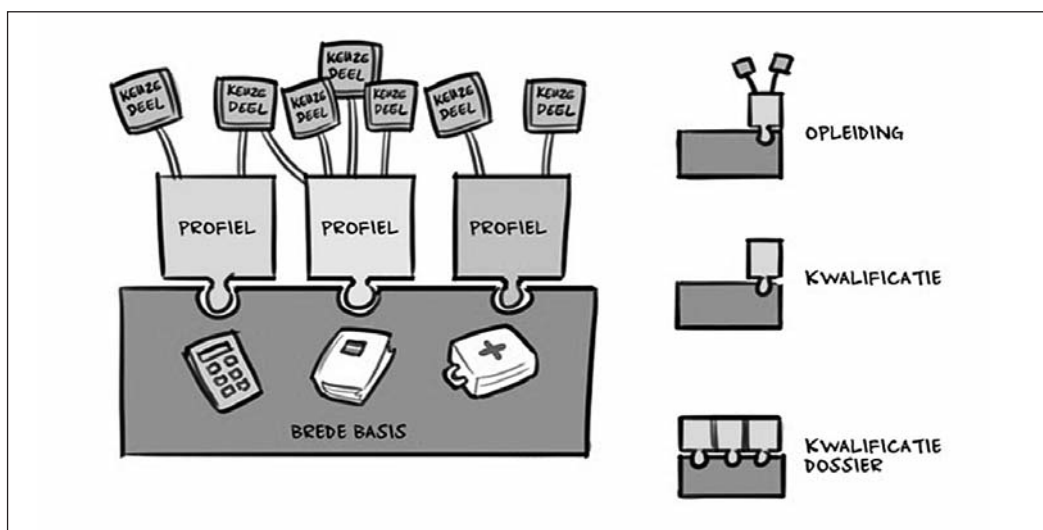
de WEB voor:

- uitoefening van een beroep;
- deelname aan de maatschappij;
- doorstroom naar een vervolgopleiding.

Het onderwijs in het mbo is ingericht op basis van beroepsgerichte kwalificaties. In deze kwalificaties staan de diploma-eisen voor mbo-opleidingen. Alle regionale opleidingscentra (roc's), agrarische opleidingscentra (aoc's) en vakscholen moeten deze kwalificaties gebruiken. Het onderwijs en het bedrijfsleven bedenken de kwalificaties. Ze passen ze aan als de arbeidsmarkt verandert. Op die manier leren studenten de kennis en vaardigheden die bij het betrokken beroep horen.

Alle kwalificaties staan in een kwalificatiedossier (MBO Raad, 2017). Een kwalificatiedossier bevat de kwalificatie-eisen voor één of meerdere mbo-opleidingen. Sinds 1 augustus 2016 bestaat een kwalificatiedossier uit een basisdeel en profieldelen. Een basisdeel en een profieldeel samen vormen de kwalificatie. Keuzedelen zijn de 'plus' op de kwalificatie en maken de opleiding compleet. Opleidingen bestaan daarmee uit drie delen:

- Een basisdeel dat generieke eisen stelt aan Nederlandse taal, rekenen, loopbaan en burgerschap en (uitsluitend voor mbo-4) Engels. Ook bevat het basisdeel beroepsspecifieke eisen op het gebied van vakkennis, vaardigheden en houdingsaspecten die beroepsbeoefenaars in het betreffende werkveld delen. De kwalificatie-eisen in het basisdeel vormen gezamenlijk een substantieel deel van de studielast, circa 50 procent.
- Een profieldeel dat vormgeeft aan de specifieke onderdelen van een kwalificatie, die niet gelden voor alle kwalificaties in het kwalificatiedossier. De naam van het profiel wordt vermeld op het diploma. Het profieldeel beslaat circa 35 procent van de studielast.
- Keuzedelen die verbredend of verdiepend zijn en bijdragen aan een betere in- of doorstroom naar een vervolgopleiding. Scholen bepalen zelf welke keuzedelen worden opgenomen in het onderwijsaanbod. In de huidige situatie (april, 2017) vormen de keuzedelen een verplicht onderdeel van het onderwijs en de examinering, vanaf cohort 2018-2019 tellen de keuzedelen mee voor het behalen van het diploma.

Figuur 3.1 - Kwalificatiestructuur (Herziening mbo, 2017)

In het uiteindelijke curriculum dat de instelling voor een opleiding samenstelt, zijn de verschillende onderdelen niet altijd zoals in Figuur 3.1 zichtbaar. De kwalificaties zijn echter wel altijd de onderlegger voor het curriculum. Alle door het ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap vastgestelde kwalificatiedossiers zijn te raadplegen via de website van Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) (<http://kwalificaties.s-bb.nl/>).

3.1.3. Beroepspraktijkvorming

Beroepspraktijkvorming (bpv) is een belangrijk onderdeel van de beroepsopleiding. De student maakt tijdens de bpv kennis met de beroepspraktijk en brengt de theoretische kennis die hij heeft opgedaan in de praktijk. Ook maakt hij zich werknemersvaardigheden eigen. De bpv is dan ook een verplicht onderdeel van iedere mbo-opleiding, en bepaalt in sterke mate de kwaliteit van de opleiding. Het is de taak van de instelling om de student bij de bpv te begeleiden. In het BPV Protocol staan de afspraken voor een kwalitatief goede bpv die gemaakt zijn met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, werkgeversorganisaties en de MBO Raad (Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven, 2015).

3.1.4. Passend Onderwijs

Sinds 1 augustus 2014 zijn scholen er zelf verantwoordelijk voor om alle studenten die extra ondersteuning nodig hebben een passende onderwijsplek te bieden. Dit geldt ook voor studenten met dyslexie. Mbo-instellingen stellen de extra ondersteuning en begeleiding van studenten met dyslexie vast, organiseren deze en geven ze vorm. Op grond van de Wet Gelijke Behandeling waren scholen voorheen ook al verplicht om aanpassingen te doen voor studenten met een beperking. Bijvoorbeeld een aanpassing van de opleiding en de wijze van examinering aan de beperking van de student. Dit mag echter geen onevenredige belasting vormen voor de instelling; de wettelijke inrichtingsnormen uit de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) moeten in acht worden genomen en de aanpassingen mogen niet leiden tot verlaging van het niveau van de opleiding of het examen. Meer informatie is te vinden op de website van het Informatiepunt Passend Onderwijs van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

3.2 Toetsen en examineren

Op basis van de eisen in de kwalificatiedossiers, stellen scholen voor hun mbo-opleidingen onderwijsprogramma's en examens op. Tijdens het examen toetst de instelling of een student aan de kwalificatie-eisen voldoet. In het Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen WEB is vastgelegd uit welke onderdelen een mbo-examen bestaat. Alle stappen die een onderwijsinstelling neemt om zorg te dragen voor goede examinering, komen in de Procesarchitectuur Examinering (PE) schematisch aan de orde. Ook bevat de PE aanbevelingen die onderwijsinstellingen kunnen gebruiken om hun eigen examineringsprocessen in te richten. Om deze reden, zijn de volgende paragrafen voornamelijk gericht op de inhoud van de examens. Voor meer informatie over het proces van examinering, raadpleeg de website van de PE.

3.2.1. Ontwikkelingsgerichte toetsen en kwalificerende examens

Tijdens de opleiding krijgt een student te maken met ontwikkelingsgerichte en kwalificerende toetsen. Ontwikkelingsgerichte toetsen geven de student inzicht in waar hij nu staat, ze geven geen eindoordeel. Kwalificerende toetsen zijn de examens zoals ze zijn opgenomen in de examenregeling van de mbo-instelling. Deze examens moeten desgevraagd voorgelegd worden aan de Inspectie van het Onderwijs. Dit onderscheid is van belang, omdat er bij de kwalificerende toetsen door alle studenten voldaan moet worden aan de vooraf vastgestelde kwalificatie-eisen. Dit sluit niet uit dat er bepaalde ondersteunende hulpmiddelen ingezet mogen worden, zolang het gebruik ervan geen afbreuk doet aan de gestelde kwalificatie-eisen.

Het is aan de mbo-instelling om in een examenregeling vast te leggen welke hulpmiddelen zijn toegestaan voor studenten met dyslexie en onder welke voorwaarden deze mogen worden ingezet. Als het gaat om inzet van hulpmiddelen tijdens examens, dan zal de student in ieder geval moeten beschikken over een officiële dyslexieverklaring (Paragraaf 4.5). In Paragraaf 3.3 is opgenomen welke aanpassingen zijn toegestaan voor de centrale examens (Paragraaf 3.3.1) en de overige kwalificerende instellingsexamens (Paragraaf 3.3.2).

Bij ontwikkelingsgerichte toetsen kan de student met een dyslexieverklaring op verschillende manieren begeleid worden, onder andere in het gebruik van de hulpmiddelen zoals die zijn toegestaan tijdens examens. Het is echter ook mogelijk om in deze fase – waarin de toetsen nog geen examens zijn – aanvullende ondersteuning te bieden. Het moet dan gaan om ondersteuning die de student nodig heeft om zich te ontwikkelen in de taalgerichte en beroepsgerichte eisen van zijn opleiding. Bovendien moet er sprake zijn van een duidelijke structuur in de ondersteuning. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het reserveren van extra tijd voor toetsen (met een afbouw naar de tijd die beschikbaar is voor de examens), het gebruik van (beroepsgerichte) voorbeeldmaterialen of ondersteunende (vak)woordenlijsten. De student met dyslexie moet begeleid worden richting examens en zal dus ook moeten leren om stapsgewijs steeds minder gebruik te maken van de hulpmiddelen die niet zijn toegestaan bij de examens. Het is van belang dat ook de afspraken rond ondersteuning bij ontwikkelingsgerichte toetsen goed worden vastgelegd in samenspraak met student, docent, studieloopbaanbegeleider (slb'er) en eventueel ouders. In Paragraaf 3.3.3 is opgenomen welke aanpassingen mogelijk zijn voor ontwikkelingsgerichte toetsen.

3.2.2. Examenvormen beroepsgerichte examinering

De manier van examineren kan per mbo-instelling en per opleiding verschillen. Er zijn verschillende manieren om exameneenheden te beoordelen. Dat zijn de examenvormen. Een examenform kan volledig uitgewerkt zijn of als kaderexamen worden aangeboden. Een kaderexamen is een gestandaardiseerd exameninstrument waarin de examenform, beoordelingscriteria en het proces omschreven staan. De mbo-instelling is zelf verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een passende examenopdracht. De meest gebruikte examenformen zijn door het Servicepunt Examinering gedefinieerd in de Begrippenkaart Examenvormen (Servicepunt Examinering mbo, 2017). Elke examenform biedt mogelijk voor- en nadelen voor de student met dyslexie. Een goede mix van vormen zorgt ervoor dat een student met dyslexie de kans krijgt om zijn sterke kanten te laten zien, maar dat geldt natuurlijk voor alle studenten. Daarnaast kan de docent – eventueel ondersteund door de slb'er en coördinator zorg – per examenform kijken welke ondersteuning gewenst en toegestaan is voor een student met dyslexie. Dit moet

voorgelegd worden aan de examencommissie. Paragraaf 3.3 bevat een overzicht van mogelijke aanpassingen in examens voor studenten met dyslexie.

3.2.3. Generieke examinering Nederlandse taal

De generieke eisen betreffen de door de overheid vastgestelde kwalificatie-eisen voor Nederlands die aan elk kwalificatiedossier zijn toegevoegd, ongeacht het beroep. Voor alle studenten die na 1 augustus 2010 met een mbo-opleiding zijn gestart, gelden de referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen mbo, zoals die zijn vastgelegd in het Besluit Referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen (<http://wetten.overheid.nl>, juni 2010). Dit besluit baseert zich op de referentieniveaus zoals beschreven in het Referentiekader doorlopende leerlijnen taal en rekenen (Meijerink, 2009).

Voor alle niveaus, met uitzondering van de entreeopleiding, maakt Nederlandse taal onderdeel uit van de slaag-/zakregeling. Het vereiste referentieniveau verschilt per opleidingsniveau.

In het mbo worden voor Nederlands de volgende (sub)domeinen generiek geëxamineerd:

- Leesvaardigheid (m.u.v. fictionele, narratieve en literaire teksten)
- Mondelinge taalvaardigheid
 - Luistervaardigheid
 - Spreekvaardigheid
 - Gespreksvaardigheid
- Schrijfvaardigheid

Voor niveau 2, 3 en 4 geldt dat leesvaardigheid en luistervaardigheid geëxamineerd worden middels één centraal examen (CE). Voor actuele informatie over de entree-opleiding, raadpleeg de websites van het Steunpunt taal en rekenen mbo (www.steunpunttaalenrekenenmbo.nl) en de MBO Raad (www.mboraad.nl).

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) is belast met de ontwikkeling en vaststelling van dit examen en de bijbehorende syllabi. Alle informatie over de centrale examens Nederlands is te vinden op www.examenbladmbo.nl.

De vaardigheden spreken, gesprekken voeren en schrijven maken deel uit van het instellingsexamen. Keuze voor invulling en ondersteunende hulpmiddelen van dit instellingsexamen is de verantwoordelijkheid van de mbo-instelling. De instellingen zijn vrij om deze examens in te kopen bij een examenleverancier of ze zelf te ontwikkelen. De examencommissie van de instelling besluit welke aanpassingen en ondersteunende hulpmiddelen concreet bij welke examens zijn toegestaan. Paragraaf 3.3 bevat een overzicht van mogelijke aanpassingen in examens voor studenten met dyslexie.

3.2.4. Generieke examinering Engels

De generieke eisen betreffen de door de overheid vastgestelde kwalificatie-eisen voor Engels die aan elk kwalificatiedossier zijn toegevoegd, ongeacht het beroep. Deze generieke eisen betreffen alleen niveau 4-opleidingen. Voor alle studenten die na 1 augustus 2012 met een niveau 4-opleiding zijn gestart, wordt uitgegaan van de in het examenbesluit opgenomen

niveau-indeling conform het Europees Referentiekader (ERK). Voor niveau 4-studenten maakt Engels onderdeel uit van de slaag-/zakregeling.

In niveau 4-opleidingen worden voor Engels de volgende domeinen generiek geëxamineerd:

- Luisteren
- Lezen
- Gesprekken voeren
- Spreken
- Schrijven

Lezen en luisteren worden vanaf schooljaar 2017-2018 geëxamineerd middels één centraal examen. Het minimaal vereiste ERK-niveau voor de vaardigheden luisteren en lezen is niveau B1. Omdat is gebleken dat studenten in het mbo meer kunnen, of zich willen kunnen profileren, is het vanaf schooljaar 2017-2018 ook mogelijk om het centraal examen op niveau B2 te maken.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) is belast met de ontwikkeling en vaststelling van dit examen en de bijbehorende syllabi. Alle informatie over de centrale examens Engels is te vinden op www.examenbladmbo.nl.

De vaardigheden spreken, gesprekken voeren en schrijven maken deel uit van het instellingsexamen. Het minimaal vereiste ERK-niveau voor deze vaardigheden is niveau A2. Omdat is gebleken dat studenten in het mbo meer kunnen, of zich willen kunnen profileren, is het vanaf schooljaar 2017-2018 ook toegestaan de instellingsexamens op een hoger referentieniveau af te nemen. Voorwaarde is dat alle vaardigheden van het instellingsexamen op hetzelfde referentieniveau worden afgenomen.

Keuze voor invulling en ondersteunende hulpmiddelen van het instellingsexamen is de verantwoordelijkheid van de mbo-instelling. De instellingen zijn vrij om deze examens in te kopen bij een examenleverancier of ze zelf te ontwikkelen. De examencommissie van de instelling besluit welke aanpassingen en ondersteunende hulpmiddelen concreet bij welke examens zijn toegestaan. Paragraaf 3.3 bevat een overzicht van mogelijke aanpassingen in examens voor studenten met dyslexie.

3.2.5. Beroepsspecifieke examinering Nederlands en moderne vreemde talen

Het kwalificatiedossier bevat naast de generieke eisen ook beroepsspecifieke kwalificatie-eisen. Veel kwalificaties stellen specifieke eisen aan de beheersing van het Nederlands en de moderne vreemde talen (mvt) die nodig zijn voor de uitvoering van de werkprocessen. Voorbeelden daarvan zijn:

"De beginnend beroepsbeoefenaar kan moeilijke telefoongesprekken voeren met klanten."
(Kwalificatiedossier Financieel Administratieve beroepen, crebonr. 23065)

"De beginnend beroepsbeoefenaar kan een werkplan/draaiboek lezen en bespreken."
(Kwalificatiedossier Machinisten, crebonr. 23051)

“De beginnend beroepsbeoefenaar kan collega’s korte, eenvoudige informatie of instructie geven in het Engels.”

(Kwalificatiedossier Bediening, crebonr. 23081)

“De beginnend beroepsbeoefenaar kan informatie halen uit beroepsgerichte Engelse teksten.”

(Kwalificatiedossier Podium- en evenemententechniek, crebonr. 23096)

Voor de beroepsgerichte taaleisen geldt dat deze in voldoende mate terug moeten komen in het beroepsgerichte examen, zodanig dat recht wordt gedaan aan deze eisen. Toepassing van het Nederlands bij de kerntaken en werkprocessen zal doorgaans geen probleem vormen omdat de kerntaken en werkprocessen in het Nederlands worden uitgevoerd. Instellingen hoeven daarom in principe niet aan te tonen dat de beroepsgerichte Nederlandse taalvaardigheden in voldoende mate terugkomen in het beroepsgerichte examen. Als de mvt-eisen terugkomen bij meerdere kerntaken en/of werkprocessen dan mag dit ook geïntegreerd (als één kerntaak-overschrijdend taalexamen waarin alle taaleisen geïntegreerd zijn), geëxamineerd worden. Daarbij moet dan wel de link met de kerntaken/werkprocessen worden gelegd. Als de eis aan Nederlands of de mvt zeer specifiek is geformuleerd bij een bepaald werkproces, dan moet de beheersing ervan expliciet getoetst en beoordeeld worden binnen de examinering van dat werkproces.

De te behalen niveaus van de beroepsspecifieke taaleisen in het kwalificatiedossier zijn indicatief. Dit wil zeggen dat het onderwijs en de examinering in principe gericht zijn op die niveaus. De beroepsspecifieke taaleisen zijn gericht op het functioneren van de student in de beroepspraktijk. De examinering vindt bij voorkeur plaats in de context van het beroep, en dit handelen in de beroepscontext is waarop de student beoordeeld moet worden. Het is daarom niet nodig om aparte (aangepaste) taalexamens af te nemen. Het is wél belangrijk om binnen de beroepspraktijk af te stemmen wat reële communicatieve taken zijn en hoe deze door elke individuele student voldoende representatief kunnen worden aangetoond onder examenomstandigheden.

3.2.6. Generieke examinering rekenen

De generieke eisen betreffen de door de overheid vastgestelde kwalificatie-eisen voor rekenen die aan elk kwalificatiedossier zijn toegevoegd, ongeacht het beroep. Voor alle studenten die na 1 augustus 2010 met een mbo-opleiding zijn gestart, gelden de referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen mbo, zoals die zijn vastgelegd in het Besluit Referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen (wetten.overheid.nl, juni 2010). Dit besluit baseert zich op de referentieniveaus zoals beschreven in het Referentiekader doorlopende leerlijnen taal en rekenen (Meijerink, 2009).

Het vereiste referentieniveau van het centraal examen verschilt per opleidingsniveau. Rekenen wordt in het mbo middels een centraal examen (CE) geëxamineerd. Studenten zijn verplicht om een centraal examen rekenen te maken, maar kunnen volgens de huidige regeling (april 2017) hun diploma behalen ongeacht het resultaat voor het CE. Rekenen maakt op dit moment geen deel uit van de slaag-/zakregeling. Ook geldt voor alle examens dat zolang de hoogte van het resultaat niet meetelt voor het behalen van het diploma er geen beperkingen zijn voor doorstroom op grond van dit resultaat. Voor de actuele stand van zaken, raadpleeg de website www.examenbladmbo.nl en de website van het Steunpunt taal en rekenen mbo (www.steunpunttaalenrekenenmbo.nl).

Het College voor Toetsen en Examen (CvTE) is belast met de ontwikkeling en vaststelling van dit examen en de bijbehorende syllabi. Alle informatie over de centrale examens rekenen is te vinden op www.examenbladmbo.nl.

3.3. Overzicht mogelijke aanpassingen examens en toetsen voor studenten met dyslexie

De student met dyslexie moet bij kwalificerende examens aan dezelfde eisen voldoen als andere studenten. Dus bepaalde ondersteunende hulpmiddelen mogen ingezet worden zolang het gebruik geen afbreuk doet aan de inhoud van het examen.

De examencommissie van de mbo-instelling besluit welke hulpmiddelen bij welke examens zijn toegestaan. Dit besluit moet worden vastgelegd in de onderwijs- en examenregeling (OER) die iedere opleiding voor aanvang van het schooljaar moet maken, en desgevraagd verantwoord worden naar de Inspectie van het Onderwijs. Een kopie van dit reglement is op te vragen bij de opleiding. In deze paragraaf is opgenomen welke aanpassingen wettelijk zijn toegestaan voor de centrale examens Nederlands, Engels en rekenen (Paragraaf 3.3.1) en voor de instellingsexamens (Paragraaf 3.3.2).

De ondersteuning van de student met dyslexie tijdens toetsen kan hetzelfde zijn maar ook uitgebreider dan die voor de examens. Het gebruik van hulpmiddelen die niet zijn toegestaan voor de examens moet richting het examen stapsgewijs afgebouwd worden. Mogelijke extra aanpassingen in toetsen, naast de genoemde aanpassingen in Paragraaf 3.3.1 en 3.3.2, zijn opgenomen in Paragraaf 3.3.3.

3.3.1 Mogelijke aanpassingen Centraal Examen Nederlands, Engels en rekenen

Voor de centrale examens Nederlands, Engels en rekenen is in de WEB vastgelegd dat het CvTE regels opstelt voor een aangepaste wijze of vorm van examineren bij deelnemers met een handicap, rekening houdend met de aard van de handicap. Deze informatie wordt jaarlijks gepubliceerd in de brochure Special Needs Special (CvTE, 2016). De brochure bevat een toelichting per beperking, dyslexie maakt hier ook onderdeel van uit. De brochure beschrijft de maatregelen die door het CvTE worden getroffen, alsmede de maatregelen die een instelling zelf voor een student met dyslexie kan treffen binnen de wettelijke kaders, zoals:

- Verlenging van de examenduur.
- Gebruik van tekst-naar-spraak software.

3.3.2 Mogelijke aanpassingen instellingsexamens

Het Servicepunt Examinering heeft de Handreiking Aangepast Examineren (2015) ontwikkeld. Deze handreiking kan gebruikt worden als hulpmiddel bij het opstellen en vaststellen van gemeenschappelijk beleid rondom examinering voor studenten met een extra ondersteuningsvraag. De handreiking bevat aandachtspunten, suggesties en voorbeelden van aanpassingen die mbo-instellingen kunnen doen om te voldoen aan de vraag naar extra ondersteuning tijdens het examineringstraject.

Bij de instellingsexamens beschikt de school over meer mogelijkheden voor aangepaste examinering dan bij het Centraal Examen. Echter geldt ook hier, dat de inhoud van het examen voor studenten met dyslexie niet mag afwijken van de reguliere examens. De volgende mogelijke aanpassingen zijn specifiek voor dyslexie:

- Verlenging van de examenduur.
- Gebruik van tekst-naar-spraak software.
- Teksten laten voorlezen.
- Examenopdrachten in schreefloze letter minimaal punt 12 lettergrootte.
- In kleinere eenheden examineren.
- Gebruik van tekstverwerker met spelling- en grammaticacontrole.

3.3.3 Mogelijke aanpassingen ontwikkelingsgerichte toetsen

Bij ontwikkelingsgerichte toetsen kan de student met dyslexie op verschillende manieren begeleid worden, onder andere in het gebruik van de hulpmiddelen zoals die zijn toegestaan tijdens examens. Het is echter ook mogelijk om in deze fase – waarin de toetsen nog geen examens zijn – aanvullende ondersteuning te bieden. Van belang is dan wel dat de mbo-instelling in het ondersteuningsplan van de student goed vastlegt welke aanpassingen gedaan zijn zodat de resultaten op de toets in het juiste perspectief geplaatst kunnen worden en dat de instelling het gebruik van deze hulpmiddelen met de student afbouwt richting de examens.

- Gebruik van de ReadingPen.
- Gebruik van een woordvoorspeller.
- Gebruik van tekst-naar-spraaksoftware om teksten te schrijven.
- Gebruik van spellinglijsten, regelkaarten en een elektronisch woordenboek.
- Gebruik van mindmapsoftware.
- Gebruik van een dictafoon.
- Gebruik van voorgestructureerde werkbladen zodat de student gestructureerd te werk gaat.

[REFERENTIELIJST]

- College voor toetsen en examen. (2016) *Special needs special Centrale examinering en deelnemers met een beperking in het mbo 2016-2017*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van https://www.examenbladmbo.nl/document/brochure-special-needs-special/2016-2017/f=/Special_needs_special_2016-2017.pdf
- Driessen, M., Van Kleef, A., & Van Kleunen, E. (2012). *Handreiking Referentiekader MVT in het mbo*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <http://www.steunpuntaalenrekenenmbo.nl/steunpuntmbo/download/downloads/handreiking-referentiekader-mvt-in-het-mbo-21-maart-2012.pdf>
- Herziening mbo. (n.d.). *Herziening mbo: wat is het?* Geraadpleegd op 24 april 2017 van <http://www.herzieningmbo.nl>
- MBO Raad. (n.d.). *Feiten en cijfers*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <https://www.mboraad.nl/het-mbo/feiten-en-cijfers>
- MBO Raad. (2016). *Kwalificatiestructuur*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <https://www.mboraad.nl/themas/kwalificatiestructuur>
- MBO Raad. (2017). *Infographic mbo in Nederland*. Geraadpleegd op 25 april 2017 van <https://www.mboraad.nl/infographic-mbo-nederland>
- Meijerink, H.P. (2009). *Referentiekader taal en rekenen*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <http://www.taalenrekenen.nl/downloads/referentiekader-taal-en-rekenen-referentieniveaus.pdf/download>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, AOC Raad, MBO Raad, PO–Raad, & VO–raad. (2014). *Invoering passend onderwijs in het mbo*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <https://www.passendonderwijs.nl/mbo/passend-onderwijs-in-het-mbo/>
- Overheid.nl (1995). *Wet educatie en beroepsonderwijs: geldend van 01-08-2016 t/m 31-12-2016*. Geraadpleegd op 25 april 2017 van <http://wetten.overheid.nl/BWBR0007625>
- Overheid.nl (2010). *Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen: Geldend van 01-08-2016 t/m heden*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <http://wetten.overheid.nl/BWBR0027963>
- Rijksoverheid. (n.d.). *Wat zijn de toelatingseisen voor het middelbaar beroepsonderwijs (mbo)?* Geraadpleegd op 24 april 2017 van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/middelbaar-beroepsonderwijs/vraag-en-antwoord/wat-zijn-de-toelatingseisen-voor-het-middelbaar-beroepsonderwijs-mbo>

Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven. (2015). *BPV Protocol*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van <https://www.s-bb.nl/bpvprotocol>

Servicepunt Examinering mbo. (2015). *Begrippenkaart Examenvormen*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van http://www.examineringmbo.nl/examineringmbo/download/themas/20150410_begrippenkaart_examenvorm_v2.pdf

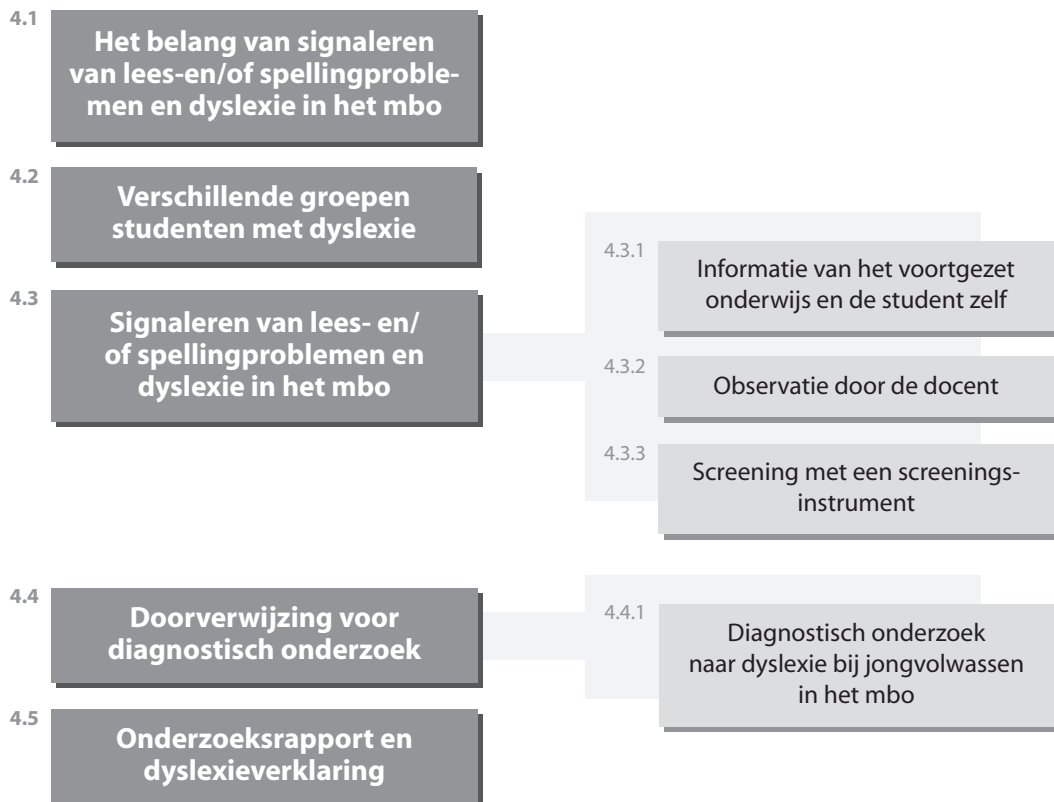
Servicepunt Examinering mbo, & MBO Raad. (2015). *Handreiking examineren studenten met extra ondersteuningsvraag*. Geraadpleegd op 24 april 2017 van http://www.examineringmbo.nl/examineringmbo/download/servicepunt/2015-0122_handreiking_aangepast_examineren_v1-0_def.pdf

4 [SIGNALERING EN DOORVERWIJZING VOOR DIAGNOSTISCH ONDERZOEK]

DOCENT - COÖRDINATOR ZORG - MANAGEMENT

4

[IN DIT HOOFDSTUK KOMT AAN DE ORDE]

[SIGNALERING EN DOORVERWIJZING VOOR DIAGNOSTISCH ONDERZOEK]

4.1 Het belang van signaleren van lees-en/of spellingproblemen en dyslexie in het mbo

Jaarlijks stromen verschillende groepen studenten met (ernstige) lees- en/of spellingproblemen het mbo binnen. Door de aandacht die er op veel scholen in het basis- en voortgezet onderwijs voor dyslexie is, zal dyslexie in veel gevallen onderkend zijn. Dit heeft tot gevolg dat er steeds meer studenten met dyslexie zijn die het mbo al met een dyslexieverklaring instromen. Er zal echter óók altijd nog een (kleine) groep studenten zijn bij wie dyslexie niet is vastgesteld voordat ze de overstap maken naar het mbo of die opvallende lees- en/of spellingproblemen hebben zonder dat er sprake is van dyslexie. Deze informatie wordt in sommige gevallen gedeeld bij de overdracht, maar dat gebeurt niet altijd. Daarom is het nodig dat de docenten en bpv-begeleiders vanuit de opleiding op de hoogte zijn van signalen en observatiepunten van lees- en/of spellingproblemen dan wel dyslexie. Zo kunnen studenten bij wie dyslexie nog niet is onderkend signaleerd en zo nodig doorverwezen worden voor aanvullend psychodiagnostisch onderzoek en passende begeleiding krijgen. Informatie over de lees- en/of spellingproblemen of dyslexie bij een student levert input op voor het ondersteuningsplan van de student. In dit ondersteuningsplan, dat de bijlage van de onderwijsovereenkomst (OOK) kan vormen, staat beschreven wat docent en student afgesproken hebben ten aanzien van specifieke begeleiding binnen de opleiding en de beroepspraktijkvorming (bpv) om het leren, ondanks de lees- en/of spellingproblemen, succesvol te laten verlopen.

4.2 Verschillende groepen studenten met dyslexie

Passende begeleiding voor studenten met dyslexie start met weten wie (ernstige) lees- en/of spellingproblemen heeft. Bij instroom in het mbo is de groep studenten met (ernstige) lees- en/of spellingproblemen te onderscheiden in twee groepen: studenten met een dyslexieverklaring en studenten met niet eerder onderkende dyslexie en/of andere problemen.

Studenten met een dyslexieverklaring

Veel studenten met dyslexie komen het mbo binnen met een dyslexieverklaring. Tijdens hun eerdere schoolloopbaan heeft diagnostisch onderzoek plaatsgevonden wat geresulteerd heeft in de diagnose dyslexie en een dyslexieverklaring. Deze studenten zullen in veel gevallen bij de intake in het mbo aangeven dat ze een dyslexieverklaring hebben. Het is van belang om deze dyslexieverklaring bij de student op te vragen. Op de dyslexieverklaring staan namelijk faciliteiten vermeld zoals begeleidingsadviezen, materiële voorzieningen, compenserende maatregelen en dispensaties in het onderwijs. Het verdient tevens aanbeveling ook naar het onderliggende onderzoeksrapport te vragen om zo een volledig beeld te krijgen van de onderzoeksbevindingen. De student is echter niet verplicht om deze rapportage af te geven. Dyslexie is een leerstoornis die de student voor het leven heeft, dus de dyslexieverklaring blijft altijd geldig. Echter, de context waarin de student zich beweegt verandert. De eisen die de leer- en werkomgeving binnen het mbo aan de student met dyslexie stelt, is anders dan wat de onderwijs- en leeromgeving in het primair dan wel voortgezet onderwijs van de student met dyslexie vroeg. Het meer praktijkgerichte karakter van het mbo vraagt in veel gevallen om

een andere invulling van de begeleidingsadviezen beschreven in de dyslexieverklaring. Wat twee jaar geleden een goed advies was, hoeft op een later moment en binnen het mbo niet meer te passen bij de onderwijs- en instructiebehoeften van de student. Het is dus van belang om te bekijken hoe 'oud' de dyslexieverklaring is en om, in gesprek met de student, te bepalen of de begeleidingsadviezen nog passend zijn bij de huidige onderwijs- en instructiebehoeften van de student met dyslexie.

Afspraken over rechten en plichten binnen de mbo-instelling worden op basis van dit gesprek vastgelegd in het ondersteuningsplan van de student. Tabel 4.1 geeft een aantal voorbeelden uit de praktijk die laten zien hoe adviezen in het mbo worden aangepast aan de behoeften van de student.

Voorbeelden van adviezen uit de dyslexieverklaring	Mogelijke vertaling naar het ondersteuningsplan binnen het mbo
Er wordt geadviseerd de student met een daisyspeler te laten werken.	Bij de mbo-instelling wordt met andere voorleessoftware gewerkt, dus dit advies wordt in het ondersteuningsplan omgezet in werken met de beschikbare software binnen de mbo-instelling.
Er wordt remedial teaching voor spelling geadviseerd.	In het mbo wordt dit vertaald in remedial teaching/ extra begeleiding gericht op het verbeteren van spellingvaardigheid in de beroepscontext.
Er wordt aangegeven dat de student extra tijd moet krijgen bij toetsen.	In het mbo is dit ook van belang bij praktijkopdrachten, dus dit wordt opgenomen in het ondersteuningsplan van de student.

Tabel 4.1 Voorbeelden uit de praktijk

Studenten met niet-onderkende dyslexie en/of andere problemen

Een andere groep bestaat uit studenten die automatiseringsproblemen hebben bij lezen en/of spelling én mogelijk ook aanvullende problemen ervaren, zoals moeilijkheden met plannen, het aanleren van moderne vreemde talen en woordvindingsproblemen. In het primair en voortgezet onderwijs zijn bij deze studenten de (ernstige) lees en/of spellingproblemen minder opgevallen. Hiervoor kan een aantal verklaringen gegeven worden:

- Sommige studenten hebben onderwijs gevolgd dat in verhouding tot hun capaciteiten onder hun niveau is. De leerproblemen kwamen hierdoor niet naar voren. De studenten hadden voldoende cognitieve compensatiemogelijkheden om toch het vereiste niveau te halen.
- Er zijn ook studenten die door het toepassen van compenserende strategieën en forse inspanningen hun leerprobleem hebben kunnen verbloemen. In het mbo blijken de compensatiestrategieën ontoereikend, omdat de onderwijsleersituaties complexer van aard worden. Er wordt dan een steeds groter beroep gedaan op een geautomatiseerde toepassing van lezen en schrijven.
- Daarnaast kan bij sommige studenten sprake zijn van het samengaan van leerproblemen met andere problematiek, zoals gedragsproblemen of een ontwikkelingsstoornis. De aandacht ging dan tot nu toe meer uit naar de andere problematiek en de automatiseringsproblemen bij lezen en spelling bleven onderbelicht.
- Het kan ook voorkomen dat er bij een aantal studenten lees- en/of spellingproblemen zijn geconstateerd, maar dat deze werden toegeschreven aan een tekort aan intellectuele capaciteiten.

- We weten uit de praktijk dat ook studenten met algemene taalproblemen die voortkomen uit hun niet-Nederlandstalige achtergrond vaak ten onrechte als niet-dyslectisch worden beschouwd.

Ook bij deze groep van studenten met lees- en/of spellingproblemen kan mogelijk sprake zijn van dyslexie. Kortom, genoeg reden om ook in het mbo niet alleen aandacht te hebben voor de begeleiding van studenten bij wie dyslexie al is vastgesteld, maar ook aandacht te besteden aan signalering.

4.3 Signaleren van lees- en/of spellingproblemen en dyslexie in het mbo

Er zijn verschillende bronnen die gebruikt kunnen worden om lees- en/of spellingproblemen of dyslexie in het mbo te signaleren. Hierbij valt te denken aan informatie over de voorgeschiedenis van de student zelf en/of informatie van de vorige school, observaties van docenten en het voorleggen van een screeningsinstrument. De signalering moet gegevens opleveren om passende begeleiding te ontwerpen, of de student nu dyslexie heeft of lees- en/of spellingproblemen. De signalering heeft dus naast een onderkennend doel ook een handelingsgericht en indicierend doel om te komen tot goede begeleiding en onderwijs op maat op de leer- en werkplek. Op basis van de signalering wordt bepaald of doorverwijzing voor (intern of extern) diagnostisch onderzoek noodzakelijk is.

4.3.1 Informatie van het voortgezet onderwijs en de student zelf

Informatie vanuit de aanleverende school of opleiding kan ondersteunen bij het signaleren van studenten met opvallende lees- en/of spellingproblemen dan wel dyslexie. Het is van belang om als mbo-instelling een procedure te hanteren voor overdracht van informatie om een soepele overgang van de ene naar de andere onderwijsinstelling te bewerkstelligen. De volgende activiteiten kunnen hiertoe ondernomen worden.

Procedure vastleggen voor voorbereiding en overdracht

Het is van belang dat het vo en mbo afspraken maken over voorbereiding van de student (met dyslexie) op het mbo en over de procedure van overdracht van informatie. In veel regio's wordt dit centraal geregeld, bijvoorbeeld door te werken met het digitale doorstroomdossier *Intergrip* (www.intergrip.nl). Zo wordt gewaarborgd dat alle benodigde informatie om een soepele overdracht te realiseren vastgelegd wordt door het voortgezet onderwijs en toegankelijk is voor het mbo.

De voorbereiding vanuit het voortgezet onderwijs zou zich vooral moeten richten op de veranderende context waarin de student terecht komt als het gaat om schaalgrootte, structuur en organisatie. Als hulpmiddel kan hierbij de website www.mbstad.nl gebruikt worden. Tevens kunnen het vo en mbo samenwerken via het *Stimuleringsproject LOB* (www.lob-vo.nl).

Ook dienen het vo en mbo afspraken te maken hoe ze de overdracht organiseren:

- Hoe maken ze kenbaar aan elkaar over welke studenten persoonlijk contact (naast een overdrachtdossier) nodig is?
- Hoe informeren ze elkaar over de verwachte ondersteuningsbehoeften van een student met dyslexie?
- Hoe weet de mbo-instelling bij welke studenten een intensievere intakeprocedure gehanteerd dient te worden?

Bovenstaande is ook van toepassing voor de overgang van het mbo naar het hbo. Ook daarvoor is het van belang dat mbo- en hbo-instellingen afspraken met elkaar maken over de procedure van informatieoverdracht.

(Digitaal) overdrachtdossier doornemen

In het (digitale) overdrachtdossier staan de zogenaamde harde gegevens (voltooide en afgebroken opleidingen, schoolprestaties, datum van in- en uitschrijving, etc.). De volgende vragen geven aan waarop te letten in het overdrachtdossier bij het signaleren van lees- en/of spellingproblemen of (een vermoeden van) dyslexie:

- Heeft de student een dyslexieverklaring en is er een onderliggende onderzoeksrapportage beschikbaar? Indien ja, voldoet het onderliggende onderzoeksrapport aan de eisen zoals omschreven door de Stichting Dyslexie Nederland (SDN, 2016)?
- Zijn er signalen van lees- en/of spellingproblemen (denk aan observaties van docenten, toetscores, etc.)?
- Welke orthodidactische ondersteuning (denk aan remedial teaching of extra ondersteuning in de klas) heeft de student gekregen in het vo?
- Wat was het resultaat van de geboden ondersteuning?

De mate waarin een overdrachtdossier informatie geeft over geboden ondersteuning, eventuele orthodidactische hulp die geboden is en de resultaten hiervan verschilt. Op het moment dat het overdrachtdossier deze informatie in onvoldoende mate geeft, wordt er in gesprek gegaan met de student en, indien nodig, aanvullend contact met de aanleverende school gezocht.

Een (digitaal) overdrachtdossier is niet alleen van belang voor overgang van vo naar mbo, maar ook bij de overgang van het mbo naar het hbo of de overgang binnen de mbo-instelling. Door informatie tijdens de schoolloopbaan in het mbo goed vast te leggen, kan de mbo-/hbo-instelling de begeleiding van de student bij instroom direct goed vormgeven.

Intakegesprek met de student

De student (en zijn ouders) kan uiteraard zelf veel vertellen over hoe hij zijn lees- en/of spellingproblemen of dyslexie ervaart. Het is dan ook van belang hier tijdens de intake ruimte voor te bieden, de student serieus te nemen en medeverantwoordelijk te maken voor het bepalen van de ondersteuningsbehoeften binnen de mbo-opleiding waar hij zich voor aangemeld heeft (Paragraaf 5.2). Stel bijvoorbeeld vragen als:

- Hoe goed vind je zelf dat je in lezen/spelling bent? Geef dit aan op een schaal van 1 tot 10.
- Tegen welke problemen loop je aan bij lezen/spelling?
- Is er weleens onderzoek gedaan naar dyslexie?
- Welke ondersteuning heb je op je vorige scholen gekregen bij lezen/spelling?
- Welke ondersteuning vond je prettig/hielp jou het meest en waarom?
- Welke ondersteuning vond je niet prettig/hielp jou niet en waarom?
- Hoe kunnen wij jou in het mbo het beste ondersteunen bij je problemen met lezen/spelling?

In dit gesprek moet helder worden welke begeleiding de student nodig heeft om de opleiding waar hij zich voor aanmeldt succesvol te doorlopen. Het is dus van belang dat de intaker zich afvraagt: op welke manier kan de opleiding aan de ondersteuningsbehoeften van de student voldoen?

Persoonlijk contact met de aanleverende school

In het persoonlijk contact met de aanleverende school kunnen vragen gesteld worden als:

- Is er sprake van een vermoeden van dyslexie? Zo ja, waarop is dit vermoeden gebaseerd?
- Welke begeleiding heeft de school reeds geboden?
- Hoe kan de mbo-opleiding de student het beste begeleiden?

De informatie over de voorgeschiedenis van de student is voor een mbo niet alleen belangrijk om de begeleiding zo effectief mogelijk te kunnen vervolgen, maar ook om te bepalen of doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek nodig is.

4.3.2 Observatie door de docent

Naast informatie vanuit het aanleverende onderwijs en van de student zelf, speelt de mbo-docent een belangrijke rol bij de signalering van (ernstige) lees en/of spellingproblemen. In het gedrag en de leerprestaties van de student kunnen signalen van (ernstige) lees- en/of spellingproblemen tot uiting komen. Het is van belang dat docenten weten waar ze op moeten letten. In Bijlage 4.1 staat een signalenlijst lees- en spellingproblemen. Niet alle signalen doen zich bij een individuele student (in gelijke mate) voor. Er is altijd sprake van een individu-gebonden profiel. De signalenlijst kan besproken worden in bijvoorbeeld teamvergaderingen of met de coördinator zorg.

4.3.3 Screening met een screeningsinstrument

Studenten die bij de signalering opvallen, doordat uit de overdracht vanuit het aanleverende onderwijs of vanuit de student een vermoeden van dyslexie wordt geuit of doordat mbo-docenten signalen opvangen van mogelijke dyslexie, komen in aanmerking voor een screening. Een screening kan ook ingezet worden wanneer de mbo-instelling wil weten wat de ernst van de lees- en spellingproblemen bij instroom in het mbo is. Dit kan handvatten bieden voor het ondersteuningsplan van de student.

In de praktijk kan het zo zijn dat de coördinator zorg zelf het screeningsonderzoek afneemt of doorverwijst naar een Servicecentrum of Steunpunt waar taal-/dyslexiespecialisten werkzaam zijn.

In de praktijk van het mbo worden veel verschillende instrumenten gehanteerd om studenten te screenen op dyslexie. Bijlage 4.2 geeft een overzicht onder het kopje 'onderkende diagnose'. Al deze testen dragen bij aan de onderkende fase van het diagnostisch onderzoek en geven antwoord op de vraag naar de aard en ernst van de lees- en/of spellingproblemen. Echter, veel van deze testen zijn niet specifiek ontwikkeld en genormeerd voor de mbo-doelgroep. Voorzichtigheid bij de interpretatie van de resultaten is dan ook noodzakelijk. Twee instrumenten zijn wel specifiek ontwikkeld en genormeerd voor het mbo, namelijk de IDAA-mbo en Muiswerk Testsuite 1. Deze testen worden hieronder beschreven. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de IDAA-mbo grootschalig genormeerd en gevalideerd is volgens de richtlijnen van de COTAN. Bij Muiswerk testsuite 1 is dat niet het geval. De subtesten van Muiswerk Testsuite 1 zijn wel genormeerd, maar niet alle subtesten zijn ook gevalideerd en het instrument heeft geen COTAN-beoordeling. Muiswerk Testsuite 1 dient puur om te signaleren waar hiaten in de lees- en/of spellingvaardigheden zitten en om een geschikt oefenprogramma voor Nederlands samen te stellen.

IDAA-mbo

In het kader van de eerste versie van het Protocol Dyslexie mbo (CINOP, 2010) is door de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met Muiswerk Educatief de Interactieve Dyslexietest Amsterdam-Antwerpen mbo (IDAA-mbo; Bekebrede, et al., 2010) ontwikkeld.

Doel

De IDAA-mbo richt zich op het kernelement van dyslexie: een gebrek in de geautomatiseerde woordherkenning en de onderliggende fonologische en orthografische verwerking. Het instrument geeft informatie over de ernst en aard van de leesproblemen en over het samenhangen van leesproblemen met woordenschat- en/of rekenproblemen. Op basis van de verkregen informatie uit de IDAA-mbo over de aard en de ernst van de problemen en de relatie met bijkomende leerproblemen, kan bepaald worden of nader diagnostisch onderzoek door een daartoe gekwalificeerd professional (Paragraaf 4.5) noodzakelijk en wenselijk is. De resultaten van de IDAA-mbo leveren een bijdrage aan de gegevens die nodig zijn voor nader diagnostisch onderzoek naar dyslexie. Op basis van de resultaten kunnen ook al handelingsgerichte adviezen gegeven worden voor remediërende en ondersteunende mogelijkheden binnen het mbo, of er nu wel geen verdere verdenking van dyslexie is. Op die manier kan ook de mbo-instelling zelf de resultaten vertalen naar het handelen in de praktijk.

Inhoud en opzet van het instrument

De IDAA-mbo bestaat uit zeven subtests die in onderstaande volgorde digitaal aan de student worden voorgelegd:

1. Kennismaken. Dit is een vragenlijst waarmee algemene informatie wordt verzameld over de ervaringen met lezen en spellen en taalachtergrond. Ook kunnen vragen gesteld worden over eventuele andere problemen of stoornissen die de student heeft. Deze gegevens kunnen belangrijk zijn bij het vormgeven van de begeleiding binnen de mbo-instelling.
2. Bommetjes. Deze subtest geeft een indicatie van de basale reactiesnelheid die niet specifiek met lezen en spellen te maken heeft. Daarnaast is deze subtest bedoeld om te wennen aan de flitsstaken die later in de test aan bod komen.
3. Flitslezen Pseudowoorden. Bij deze subtest wordt een niet bestaand woord (pseudowoord) geflitst. Dit woord moet gelezen worden en vervolgens worden vergeleken met een aantal schriftvormen waaruit de juiste moet worden gekozen. Met deze test wordt gemeten hoe accuraat de student leest. Een zwakke score is een indicatie voor dyslexie.
4. Flitstypen Woorden. Bij deze subtest wordt een bestaand woord geflitst. Dit moet worden gelezen en vervolgens nagetypt. Met deze test wordt gemeten hoe snel en accuraat de student leest en spelt. Een zwakke score is een indicatie voor dyslexie.
5. Flitstypen Pseudowoorden. Bij deze subtest gaat het om niet bestaande woorden die gelezen en vervolgens nagetypt moeten worden. Met deze test wordt eveneens gemeten hoe snel en accuraat de student leest en spelt. Een zwakke score is een indicatie voor dyslexie.
6. Woordkennis. Deze subtest meet hoe groot de kennis van Nederlandse woorden is en geeft een indicatie van het verbale leervermogen.
7. Snelrekenen. Deze test meet de mate van automatisering van hoofdrekenen, in het bijzonder basale bewerkingen (optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen). Zowel de subtest Woordkennis als de subtest Snelrekenen zijn toegevoegd, omdat bij studenten met dyslexie vaak sprake is van een combinatie van problemen.

Het flitsprincipe wordt bij verschillende subtests toegepast, omdat mensen met dyslexie vaak moeite ondervinden bij het snel verwerken van schriftelijke informatie (zie ook Hoofdstuk 2).

Resultaten

Na afloop van de test kan er voor iedere student een individueel profiel opgevraagd worden. Hierin staat het IDAA-mbo-quotiënt (IDAA-mbo-Q) aangegeven dat is opgebouwd uit de scores op de subtests Flitslezen Pseudowoorden, Flitstypen Woorden en Flitstypen Pseudowoorden. Met dit quotiënt kan de ernst van het leesprobleem worden geduid en daarmee dus de achterstand ten opzichte van de normgroep. Een lage IDAA-mbo-Q indiceert dyslexie. Door het IDAA-mbo-Q te combineren met de scores op Woordkennis en Snelrekenen, kan bepaald worden of het gaat om een specifiek leesprobleem of dat er mogelijk meer aan de hand is. Ook de scores op de afzonderlijke subtests worden weergegeven. Zo kan het instrument ook informatie geven over de aard van het leesprobleem in de vorm van een leesprofiel. Op basis van de verschillen tussen scores op de subtests kan een analyse van sterke en zwakke punten gemaakt worden. Deze analyse geeft dan weer aanwijzingen voor het ondersteuningsplan van de mbo-student.

Toepassing in het mbo

De IDAA-mbo is genormeerd voor het mbo, wat betekent dat de resultaten vergeleken kunnen worden met een representatieve vergelijkingsgroep. De test kan individueel en groepsgewijs afgenomen worden en heeft een afdure van 45 minuten. De test wordt volledig digitaal afgenomen. Ook de registratie van de scores gebeurt digitaal.

Voor meer informatie over de IDAA-mbo verwijzen we naar de handleiding van deze test (Bekebrede, et al., 2010).

Muiswerk Testsuite 1

Muiswerk Testsuite 1 vormt een onderdeel van het Muiswerk Online Testprogramma, dat bestaat uit drie Suites (Nederlands & Dyslexie, Rekenen & Wiskunde en Engels).

Doel

Muiswerk Testsuite 1 is een screeningsprogramma dat gebruikt kan worden om leerachterstanden en leerproblemen op het gebied van lezen en spellen bij studenten in het mbo te signaleren. Dit screeningsinstrument levert zowel kwantitatieve als kwalitatieve informatie op over het lees- en spellingniveau van de studenten. Met deze informatie kan een remediërend programma (ook beschikbaar via Muiswerk) ingezet worden en kan, indien nodig, doorverwezen worden voor nader diagnostisch onderzoek.

Inhoud en opzet van het instrument

Muiswerk Testsuite 1 toetst verschillende taalaspecten en kijkt ook naar onderliggende oorzaken van lees- en/of spellingproblemen. De test bestaat uit 24 testen verdeeld over de volgende taalaspecten:

- Spelling
- Tekstbegrip
- Flitswoorden
- Woordkennis
- Zinsbouw
- Luisteren
- Taalbeschouwing

Het is niet de bedoeling dat een student aan wie Muiswerk Testsuite 1 voorgelegd wordt alle 24 testen maakt. Per opleiding is een basisprotocol opgesteld. Zodra aangegeven wordt welke

opleiding de student volgt, selecteert het programma enkele testen. Hier kunnen wijzigingen in aangebracht worden.

Resultaten

De test resulteert in een profiel waarin de resultaten per afgenomen test weergegeven worden. De test is genormeerd voor de mbo-doelgroep en per test wordt weergegeven of de student onder de norm, gemiddeld of boven de norm scoort. Tevens wordt een indicatie gegeven van op welk referentieniveau (Meijerink, 2009) of welk taalniveau van het Europees Referentiekader (ERK) de student scoort.

Toepassing in het mbo

Muiswerk Testsuite 1 is apart en per test genormeerd voor mbo niveau 1, 2, 3 en 4 wat betekent dat de resultaten vergeleken kunnen worden met een representatieve vergelijkingsgroep. Deze normering wordt elke twee jaar opnieuw bepaald. De test kan individueel en groepsgewijs afgenomen worden en heeft een afdurenduur van één tot twee uur. De school kan ingrijpen op de samenstelling van de afnames. De test wordt volledig digitaal afgenomen. Ook de registratie van de scores gebeurt digitaal.

Voor meer informatie over Muiswerk Testsuite 1 verwijzen we naar www.muiswerk.nl.

4.4 Doorverwijzing voor diagnostisch onderzoek

Wanneer (ernstige) lees- en/of spellingproblemen (eventueel in relatie tot andere leerproblemen) gesignaleerd zijn, dan is nog niet precies duidelijk wat er aan de hand is. Op basis van signalering door middel van overdrachtsgegevens en/of observaties en/of de afname van een screeningsinstrument kan namelijk geen diagnose dyslexie gesteld worden. Met de gegevens uit de signalering kan wel afgewogen worden of nader diagnostisch onderzoek noodzakelijk is om te bepalen of er daadwerkelijk sprake is van dyslexie.

Mbo-instellingen hanteren verschillende procedures rondom (doorverwijzing naar) diagnostisch onderzoek. Grofweg zijn twee paden te onderscheiden:

- De student krijgt het advies om zichzelf aan te melden voor diagnostisch onderzoek. Dit kan alleen binnen de mbo-instelling plaatsvinden indien er een bevoegd professional (zie Paragraaf 4.5 voor een toelichting) werkzaam is die de diagnose dyslexie mag stellen en een dyslexieverklaring af mag geven (bijvoorbeeld binnen een Studieloopbaancentrum of Steunpunt Passend Onderwijs). Wanneer dit niet het geval is, dient de student naar een externe onderzoekspraktijk doorverwezen te worden.
- De mbo-instelling gaat een nauwe samenwerking aan met een externe onderzoekspraktijk zodat diagnostisch onderzoek (wellicht tegen gereduceerd tarief) deels binnen de mbo-instelling afgenomen kan worden. Op het moment dat de externe onderzoekspraktijk, die bevoegd is om de diagnose dyslexie te stellen, alle onderzoeksresultaten kan inzien (dus ook de resultaten uit het deel dat door de mbo-instelling zelf afgenomen is) en op basis daarvan de diagnose dyslexie stelt, dan krijgt de student een officiële dyslexieverklaring.

Beide paden kunnen leiden tot een dyslexieverklaring die ook buiten de mbo-instelling geldig is.

4.4.1 Diagnostisch onderzoek naar dyslexie bij jongvolwassen in het mbo

Het uitvoeren van diagnostisch onderzoek naar dyslexie en het eventueel stellen van de diagnose dyslexie is niet de verantwoordelijkheid van het onderwijs, maar van de daartoe bevoegde professional (Paragraaf 4.5). Toch heeft een mbo-instelling wel een rol in het diagnostisch onderzoek. Tabel 4.2 geeft de procedure van diagnostisch onderzoek weer. Hierin wordt aangegeven welke informatie uit elke fase komt en wat de verantwoordelijkheid van de mbo-instelling in elke fase is. In het algemeen kan gesteld worden dat het voor de mbo-instelling van belang is om informatie uit het diagnostisch onderzoek te kunnen lezen en in samenspraak met degene die het diagnostisch onderzoek uitvoert en de student, te vertalen naar concrete adviezen en aanpakken voor in het ondersteuningsplan van de student.

Procedure diagnostisch onderzoek	Welke informatie levert elke fase op (en is van belang voor het onderwijs)?	Wat is de verantwoordelijkheid van de mbo-instelling in elke fase?
Anamnese	Informatie over de voorgeschiedenis (schoolloopbaan, ontvangen begeleiding, leerprestaties, etc.) wordt in kaart gebracht.	Informatie overdragen (indien de student hier toestemming voor geeft) uit het intakegesprek, het instroom- en doorstroomdossier.
Onderkennende diagnostiek	In deze fase worden tests afgenomen die informatie geven over de aard en ernst van de lees- en/of spellingproblemen.	Signaleringsgegevens overdragen (observaties door docenten, resultaten screeningsinstrument).
Verklarende diagnostiek	In deze fase worden tests afgenomen om de factoren in kaart te brengen die de lees- en/of spellingproblemen kunnen verklaren en/of in stand houden. Denk hierbij vooral aan tekorten in de fonologische verwerking.	
Indicerende en handelingsgerichte diagnostiek	In deze fase worden richtlijnen opgesteld voor een specifieke pedagogisch-didactische aanpak van de lees- en/of spellingproblemen. Deze fase geeft zicht op welke strategieën de student hanteert om zijn lees- en/of spellingproblemen te compenseren, welke concrete belemmeringen de student ondervindt en wat de gevolgen van de lees- en/of spellingproblemen voor het sociaal-emotioneel functioneren en het taakgedrag zijn.	De handelingsgerichte adviezen, in gesprek met de diagnosticus en de student, vertalen naar en opnemen in het ondersteuningsplan.

Tabel 4.2 Procedure van diagnostisch onderzoek en verantwoordelijkheid van de mbo-instelling

Bijlage 4.2 geeft een overzicht van testen die in elke fase van het diagnostisch onderzoek (onderkennende, verklarende en indicerende fase) gebruikt kunnen worden.

4.5 Onderzoeksrapport en dyslexieverklaring

In deze paragraaf besteden we aandacht aan de rapportage van het diagnostisch onderzoek en de dyslexieverklaring.

Het onderzoeksrapport is opgesteld door een daarvoor gekwalificeerd professional en volgens de regels die gebruikelijk zijn voor een dergelijk rapport (SDN, 2016; de Bruin, et al., 2012). In het rapport wordt aandacht besteed aan de onderkende diagnose, de verklarende diagnose en de indicerende diagnose (Hoofdstuk 2). Het onderzoeksrapport kan de student inzicht geven in zijn sterke en zwakke punten.

Conform de richtlijnen van Stichting Dyslexie Nederland, heeft een dyslexieverklaring alleen geldigheid als deze is gebaseerd op een degelijk psychodiagnostisch onderzoek, opgesteld door een bevoegd professional (SDN, 2016). Daarnaast dient er volgens de richtlijnen van Stichting Dyslexie Nederland een datum van afgifte op de verklaring te staan, een handtekening van de professional die de verklaring heeft afgegeven en een geldigheidsduur. De geldigheidsduur helpt de mbo-instelling om te bepalen of de genoemde faciliteiten en begeleidingsadviezen op de dyslexieverklaring nog steeds passend zijn. Wel dient opgemerkt te worden dat het in alle gevallen, hoe 'oud' de dyslexieverklaring ook is, verstandig is om met de student in gesprek te gaan over welke begeleiding hij nodig heeft.

Met een dyslexieverklaring heeft de student recht op remediërende, compenserende en dispenserende maatregelen gedurende zijn schoolloopbaan op de mbo-instelling en kan hij aanspraak maken op faciliteiten tijdens beroepsgerichte - en generieke examinering, waaronder het centraal examen. Als er een dyslexieverklaring is afgegeven leggen de student en de opleiding in samenspraak met elkaar rechten, plichten en begeleidingsadviezen vast in een ondersteuningsplan. Voor het mbo is de regelgeving van het College voor Toetsen en Examens (CvTE) leidend bij het toekennen van aanpassingen voor de centrale examinering. In de 'Special needs special' (versie september 2016) stelt het CvTE dat de dyslexieverklaring afgegeven moet zijn door een ter zake kundige orthopedagoog of psycholoog. Een indicator van een 'ter zake kundige orthopedagoog of psycholoog' is volgens het CvTE lidmaatschap van een beroepsvereniging. De beroepsverenigingen stellen, evenals Stichting Dyslexie Nederland (SDN, 2016), dat een orthopedagoog of psycholoog kundig en bevoegd is om een dyslexieverklaring af te geven indien hij een academische graad in klinische kinder- of jeugdpsychologie of orthopedagogiek heeft, alsmede een erkende registratie in de psychodiagnostiek (zoals BIG-registratie GZ-psycholoog, K&J registratie van het NIP en de registratie orthopedagoog-generalist (of diagnostiek) van de NVO). Deze vereisten zijn niet bij wet vastgelegd, maar worden door de beroepsverenigingen geadviseerd om de kwaliteit van de diagnostiek en behandeling zo hoog mogelijk te houden.

[REFERENTIELIJST]

Bekebrede, J.I., Van der Leij, A., Schijf, G.M., Garst, H., Geudens, A., Schraeyen, K., Willems, H., & Schijf, T. (2010a). *Interactieve Dyslexietest Amsterdam-Antwerpen mbo (IDAA-mbo)*. Uithoorn: Muiswerk Educatief.

Bruyn, E.E.J. de, Ruijsenaars, A.J.J.M, Pameijer, N.K., & Van Aarle, E.J.M. (2012). *De diagnostische cyclus. Een praktijkleer*. Leuven: Uitgeverij Acco.

CINOP. (2010). *Protocol dyslexie mbo.'s* Hertogenbosch: CINOP.

Meijerink, H.P., Letschert, J.F., Rijlaarsdam, G.C.W., van de Bergh, H.H., & van Streun, A. (2009). *Referentiekader taal en rekenen. Referentieniveaus*. Enschede: SLO.

Stichting Dyslexie Nederland. (2016). *Dyslexie: diagnostiek en behandeling. Brochure van de Stichting Dyslexie Nederland*. Stichting Dyslexie Nederland.

5 [BEGELEIDING VAN STUDENTEN MET DYSLEXIE IN HET MBO]

DOCENT - COÖRDINATOR ZORG - MANAGEMENT

[IN DIT HOOFDSTUK KOMT AAN DE ORDE]

5.1 Studenten met dyslexie optimaal laten profiteren van de opleiding

Studenten met dyslexie hebben vaak in hun schoolloopbaan al de nodige begeleiding bij hun lees- en/of spellingproblemen gehad, zeker als dyslexie al vroeg in de schoolloopbaan is vastgesteld. Dit neemt niet weg dat de student ook binnen het mbo nog belemmeringen kan ervaren en begeleiding nodig heeft om de opleiding succesvol te kunnen doorlopen (Hellendoorn & Ruijsenaars, 2000). Die begeleiding zal wel een andere focus krijgen dan binnen het primair en voortgezet onderwijs.

Binnen de context van het mbo is de begeleiding van studenten met dyslexie in de meeste gevallen niet (of hooguit in beperkte mate) op remediëring van de lees- en/of spellingvaardigheid gericht, maar veel meer op het zelfredzaam maken van de student en op het toegankelijk maken van het onderwijs. Het is aan de opleiding om de lessen en de beroepspraktijkvorming (bpv) zodanig vorm te geven dat de student met dyslexie er optimaal van kan profiteren. Het is aan de studieloopbaanbegeleider (slb'er) en overige begeleiders binnen de mbo-instelling om met de student in gesprek te gaan en de student te ondersteunen bij het leren omgaan met zijn dyslexie en het formuleren van ondersteuningsbehoeften. Dit alles met als doel dat de student met dyslexie de opleiding succesvol kan doorlopen.

Dit hoofdstuk geeft tal van begeleidingsadviezen aan docenten, begeleiders, slb'ers en studenten voor de specifieke contexten waar ze mee te maken krijgen (theorielessen, praktijklessen, bpv). We spreken in dit hoofdstuk over 'lessen', die ook de vorm aan kunnen nemen van vaardigheidstrainingen, projecten, hoorcolleges, etc. De begeleidingstips zijn van toepassing op al deze vormen. Gebruik van hulpmiddelen en faciliteiten tijdens toetsen en examens komt niet in dit hoofdstuk aan bod. Hiervoor verwijzen we naar Hoofdstuk 3 van dit protocol.

5.2 De student in zijn kracht

Dyslexie heb je voor het leven. Het is een leerstoornis die niet overgaat en waar de student hinder van kan ondervinden binnen de context van leven, leren en werken. Dit betekent dat studenten met dyslexie een weg moeten vinden om met hun dyslexie om te gaan zodat ze zich zelfstandig kunnen redden. Van belang is daarom om studenten te empoweren, oftewel, de kracht te geven om oplossingen te vinden voor de problemen die ze als gevolg van hun dyslexie ondervinden. Daarbij hoort dat studenten (mede) verantwoordelijkheid nemen voor hun leerproces en zo grip krijgen op hun leren, leven en werken (Rappaport, 1984; van Regenmortel, 2002).

Studenten zijn vanuit het basis- en voortgezet onderwijs gewend dat zaken voor hen geregeld worden. Ze zetten een D op hun toets en de docent past de beoordeling aan, de dyslexiecoach regelt voorleessoftware en leert ze hoe ze daarmee moeten werken, de docent deelt voorafgaand aan de les aantekeningen uit omdat hij in het leerlingvolgsysteem gezien heeft wie dyslexie heeft. Allemaal voorbeelden van zinvolle aanpassingen om studenten met dyslexie te ondersteunen bij het leerproces. Echter, tegen de tijd dat de student zijn mbo-opleiding voltooid heeft en in het arbeidsproces terecht komt, dan is er niemand meer die

dergelijke aanpassingen regelt. De student zal in staat moeten zijn om zelf problemen bespreekbaar te maken en aanpassingen te realiseren die ervoor zorgen dat hij geen of minder hinder ondervindt van zijn dyslexie.

Hierna worden concrete ideeën gegeven om empowerment een plek te geven binnen de opleiding.

5.2.1 Adviezen voor informatievoorziening voor studenten

De eerste stap van empowerment, is zorgen dat informatie vindbaar en toegankelijk is voor studenten met dyslexie. De website van de opleiding, stagebrochures en andere documenten kunnen ingezet worden als middel om de student met dyslexie te informeren over hoe er binnen de opleiding omgegaan wordt met dyslexie (begeleiding) en wat de student met dyslexie zelf kan doen om de opleiding succesvol te doorlopen.

- Geef het onderwerp dyslexie een duidelijke, toegankelijke plek op de website van de opleiding en in digitale informatie voor de student. Zorg dat de informatie over dyslexie op de website de volgende vragen beantwoordt:
 - Waar kan de student terecht met vragen over signalering, diagnosticering en begeleiding van dyslexie?
 - Welke afspraken zijn er opleidingsbreed gemaakt over de begeleiding van studenten met dyslexie en over hun rechten en plichten? Hier kunnen bijvoorbeeld het gebruik van (compenserende) hulpmiddelen tijdens de les, afspraken rondom beoordeling van toetsen en de rol van de student bij het aanvragen van extra tijd voor een examen een plek krijgen.
 - Wat kan de student zelf doen om zijn opleiding, ondanks zijn dyslexie, succesvol te doorlopen?

- Besteed in brochures gericht op bpv aandacht aan dyslexie. Zorg dat dergelijke brochures in ieder geval de volgende vragen beantwoorden:
 - Waar kan de student terecht met vragen over dyslexie die specifiek gerelateerd zijn aan de bpv of beroepspraktijk?
 - Wat kan de student zelf doen om, ondanks zijn dyslexie, goed te functioneren binnen de bpv?

- Wijs de student op websites en platforms die speciaal voor studenten met dyslexie gemaakt zijn:
 - www.dyslexieplein.nl/portfolio/tips-trucs Op deze website, gemaakt door leerlingen en studenten, staan verschillende tips voor het omgaan met dyslexie bij het volgen van een opleiding.
 - www.dyslexietoolbox.nl/links.aspx Op deze website wisselen studenten met dyslexie tips en trucs uit, bijvoorbeeld ten aanzien van het werken met voorleessoftware en studietips voor het examen.
 - www.dyslexieweb.nl Een website gemaakt voor en door mensen met dyslexie, niet specifiek gericht op het mbo, maar met relevante algemene informatie over de definitie en oorzaken van dyslexie.

Tevens bestaan er Facebookgroepen voor mensen met dyslexie waar informatie en ervaringen gedeeld worden.

- Bekijk alle informatievoorziening die vanuit de opleiding richting studenten gaat kritisch: is alles goed toegankelijk en leesbaar voor studenten? (Zie hiervoor ook de tips in Paragraaf 5.6).

5.2.2 Adviezen voor gespreksvoering met de student

Een goede vertrouwensband met studenten is essentieel, zeker wanneer het studenten betreft met een leerstoornis zoals dyslexie. Carmona van Loon (2016) spreekt in dit verband over een zinvolle onderwijskundige relatie die zich kenmerkt door betrokkenheid en nabijheid bij de student, maar ook voldoende professionele afstand, zodat groei gestimuleerd kan worden. Om een dergelijke relatie op te bouwen is in gesprek gaan met de student onontbeerlijk. Continuïteit in deze gesprekken is belangrijk, dat wil zeggen één vaste contactpersoon die met een bepaalde regelmaat de gesprekken voert (Geudens, et al., 2011).

In het kader van empowerment van de student, is het goed om de student bewust te maken van zijn gedrag en van de keuzes die hij heeft (Carmona van Loon, 2016). Met dit bewustzijn geef je de student regie.

- Bedenk bij het voorbereiden van een gesprek drie positieve gedragingen of prestaties van de student. Ga hierover in gesprek met de student zodat de student zelf denkt aan sterke kanten. Van daaruit kan hij leren ondersteuningsbehoeften te formuleren voor situaties waarin zijn zwakkere kanten hem belemmeren.
- Voer regelmatig een (kort) gesprek met de student waarin je terugkijkt op wat in eerdere gesprekken besproken en afgesproken is. Evalueer de bedachte en uitgetroefde oplossingen en stel waar nodig bij. Maak de student hier (mede) verantwoordelijk voor. Belangrijke feedbackvragen hierbij zijn (Hattie, 2011):
 - Wat is je doel? Waar wil/ga je heen?
 - Hoe sta je er op dit moment voor? Welke vooruitgang is er (sinds de vorige keer dat we elkaar spraken)?
 - Wat is nu de volgende stap?
- Hanteer een oplossingsgerichte aanpak wanneer je in gesprek gaat met een student met dyslexie (Berg, 2004). Dit betekent dat je je in het gesprek niet alleen focust op de problemen die de student ervaart, maar de student (mede) verantwoordelijk maakt voor oplossingen en de student op het juiste spoor zet richting het vinden van oplossingen. Stel vragen als:
 - Tegen welke problemen loop je aan bij mijn vak/lessen?
 - Hoe ben je hier tot nu toe mee omgegaan? Welke oplossingen heb je zelf al bedacht?
 - In hoeverre werken deze oplossingen voor jou? Waarom wel of niet?
 - Wat kan ik als docent of slb'er doen om je te helpen deze problemen te voorkomen/met deze problemen om te gaan?
 - Waar kun je (nog meer) oplossingen en/of hulpmiddelen vinden die je mogelijk kunnen helpen?

- Maak concrete afspraken met de student: wat gaat de student doen om de problemen op te lossen en wat mag hij van jou als docent of slb'er verwachten? De slb'er kan binnen het docententeam een spilfunctie vervullen. Hij kan zorgen dat de gemaakte afspraken vastgelegd worden en dat alle docenten erover geïnformeerd worden. Ook kan de slb'er docenten aansporen en handreikingen geven om zelf met de student in gesprek te gaan over problemen en oplossingen bij zijn specifieke vak.

5.2.3 Adviezen voor het versterken van de regie van de student

De houding die je aanneemt als docent of begeleider is allesbepalend voor de mate waarin de student in zijn kracht staat en verantwoordelijkheid neemt voor zijn leerproces. Faciliteer je alles, dan zal de student achterover leunen. Heb je een open houding en betrek je studenten bij het maken van keuzes in het leerproces, dan zal de student meer verantwoordelijkheid nemen.

Regie versterken *tijdens de les of bpv*

- Implementeer het aanleren en gebruik van leesstrategieën (Paragraaf 5.5.1) in de opleiding. Maak opleidingsbrede afspraken over welke strategieën aangeleerd en gebruikt worden, hanteer eenzelfde terminologie voor deze strategieën en bepaal wie verantwoordelijk is voor het aanleren ervan.
- Wijs de student op relevante studiestrategieën bij een opdracht of tijdens een praktijksituatie (Harms & Kalsbeek, 2013). Kom hier achteraf ook nog eens op terug:
 - Heeft de student de strategie gebruikt? Waarom wel of niet?
 - Waar helpt de strategie de student bij?
 - Welke strategie was (nog) effectiever geweest om te gebruiken en waarom?
- Leg een link tussen het gebruik van studiestrategieën en hulpmiddelen tijdens de les en tijdens bpv en in de thuissituatie. Bespreek met de student in hoeverre de strategieën en hulpmiddelen, die hij tijdens de les gebruikt, ook bruikbaar zijn in andere contexten zoals de werkpraktijk of thuis.
- Betrek de student bij de keuzes die je als docent maakt ten aanzien van aanpassingen in de les of het lesmateriaal. Bespreek met studenten bij welke aanpassingen zij baat hebben en evalueer uitgetroefde aanpassingen regelmatig.
- Maak als bpv-begeleider afspraken met de student over hoe om te gaan met de lees- en/of spellingproblemen. Op welke manier kan de student hierbij ondersteund worden? Bijvoorbeeld door hem te koppelen aan een collega die teksten controleert. Meer praktische tips zijn te vinden in de brochure 'Een werknemer die dyslectisch is' (te downloaden op www.werkenmeteenbeperving.nl).

Regie versterken *buiten de les of bpv*

Ondersteuning van studenten met dyslexie buiten de les of bpv zou zich vooral moeten richten op het zelfredzaam maken van de student zodat hij zo zelfstandig mogelijk zijn opleiding kan volgen. Hierbij kan gedacht worden aan vormen van coaching, lotgenotencontact en ondersteuning bij het kiezen van en werken met compenserende hulpmiddelen.

- Begeleid de student bij het kiezen en gebruiken van ondersteunende software. Soms hebben studenten al ervaring opgedaan met hulpmiddelen in het voortgezet onderwijs. Als er in het mbo met andere software wordt gewerkt is het belangrijk dat studenten worden begeleid in het gebruik ervan.
- Wijs studenten die specifiek willen werken aan hun lees- en/of spellingvaardigheid op specifieke (gratis beschikbare) online lees- en spellingtrainingen, zoals www.cambiumned.nl. Tevens bieden methodes vaak bijbehorend (digitaal en/of online) trainingmateriaal waar de student mee kan oefenen. Het is van belang om deze trainingen functioneel te maken door een link te leggen met opdrachten die door de opleiding gegeven worden of tijdens de bpv. Wanneer de student ziet dat hij door de training de opdracht beter kan maken, dan zal hij gemotiveerder zijn om (zelfstandig) aan de training te werken.
- Stimuleer kritische denkvaardigheden bij studenten met dyslexie en besteed aandacht aan het voeren van een dialoog. Zo raken studenten toegerust om bijvoorbeeld problemen op de werkplek als gevolg van dyslexie bespreekbaar te maken. De Handreiking Kritische Denkvaardigheden (MBO Raad, 2016) biedt concrete handreikingen om aandacht te besteden aan bijvoorbeeld het voeren van een lastig gesprek en begrijpend luisteren.
- Organiseer lotgenotencontact. Dit kunnen bijeenkomsten zijn, maar lotgenotencontact kan ook digitaal en online plaatsvinden. Studenten met dyslexie zouden regelmatig ervaringen met elkaar uit kunnen wisselen. Hierdoor kunnen ze van elkaar leren en leren ze hun leerstoornis beter te accepteren. Hierbij kunnen onderwerpen als solliciteren en dyslexie of dyslexie op de werkplek besproken worden.

5.3 Adviezen voor sociaal-emotionele begeleiding

De sociaal-emotionele conditie van een student en zijn leerresultaten beïnvloeden elkaar wederzijds. Dyslexie gaat vaak samen met een lage zelfwaardering en een negatief zelfbeeld (Poleij, Leseman & Stikkelbroek, 2009; Gouwetor, Bekebrede & Van der Leij, 2010). Dit heeft een negatieve invloed op het leerresultaat. De docent of begeleider kan, door een juiste pedagogische aanpak, een aantal zaken doen om de student met dyslexie op sociaal-emotioneel gebied te ondersteunen. Een goede pedagogische aanpak blijkt een voorwaarde om tot leren te komen (Marzano, Marzano & Pickering, 2010).

- Weet wat dyslexie inhoudt en wat de gevolgen ervan kunnen zijn. Het is voor de student met dyslexie belangrijk dat de omgeving, en dus ook docenten en begeleiders, weten wat dyslexie is en hoe het zich kan uiten. Als studenten met

dyslexie merken dat hun problemen met lezen en/of spellen gezien en geaccepteerd worden, zullen ze er gemakkelijker over durven praten en kunnen docent en student samen zoeken naar aanpassingen in het onderwijs om de student te ondersteunen.

- Weet welke studenten dyslexie hebben en laat dit ook merken aan deze studenten, bijvoorbeeld door tijdens de les even bij de student langs te lopen en te vragen of hij problemen ondervindt bij je vak en zo ja, welke problemen. Bespreek met de student welke ondersteuning en begeleiding hij prettig vindt.
- Spreek hoge verwachtingen uit ten aanzien van de leerprestaties van de student. Lage verwachtingen vergroten de kans op minder presteren (Vink, 2015). Zorg wel dat de verwachtingen die je uitspreekt reëel zijn.
- Geef niet alleen feedback op het resultaat (bijvoorbeeld het cijfer of zeggen 'ziet er goed uit'), maar juist ook op de relatieve vooruitgang die je ziet bij een student (wat is er beter aan het eindproduct dan de vorige keer of wat is qua proces beter gegaan?) en op het leerproces. Zie ook Paragraaf 5.2.2 voor feedbackvragen voor een oplossingsgericht gesprek. Feedback is het meest effectief als het gekoppeld wordt aan of gericht is op leerdoelen die docent en student samen opgesteld hebben (Hattie, 2011). Studenten blijken dan beter in staat hun leerproces zelf te sturen en nieuwe leerdoelen te stellen.

5.4 Adviezen voor pedagogisch-didactische begeleiding

Het is belangrijk dat docenten en begeleiders zorgen voor een rijk leerklimaat waarin alle studenten kunnen leren en daar ook toe worden uitgedaagd. Dat betekent ook dat de docent of begeleider om moet kunnen gaan met verschillen tussen studenten. Door te variëren in leer vormen en leeractiviteiten kan er rekening worden gehouden met de mogelijkheden van de studenten met dyslexie. Denk daarbij aan een werkinstructie op film in plaats van op papier, of een opdracht waarin studenten al discussiërend tot een oplossing moeten komen waarvan één groepslid het verslag maakt.

Daarnaast is het van belang dat de student met dyslexie zich, net als de student zonder dyslexie, (mede) verantwoordelijk gaat voelen voor zijn eigen leerproces. In gesprek met de student kan duidelijk worden waar de sterke en zwakke punten van de student liggen. Op basis daarvan kan een inschatting worden gemaakt van wat de student (zelfstandig) aankan en waar hij ondersteuning van de docent of begeleider nodig heeft (zie ook Paragraaf 5.2).

Een voorbeeld uit de werkpaktijk

Een student is in staat om op zijn bpv-plek zelfstandig de handleiding van een machine te lezen, maar als hij mondeling uitleg krijgt vindt hij het lastig zelf aantekeningen te maken. De werkplekbegeleider ondersteunt de student door tijdens de mondelinge uitleg samen aantekeningen te maken en de belangrijkste informatie op papier te zetten.

Er moet hoe dan ook worden ingespeeld op de ondersteuningsbehoeften van de student. De wijze waarop dit vorm krijgt kan per mbo-instelling of per opleiding verschillen. Dit heeft te maken met de verschillen in contacturen, zelfstudie-uren en alternatieve werkvormen (projecten, groepswork, trainingen, etc.). Docent, slb'er en student moeten keuzes en afspraken maken en vastleggen. Met kleine aanpassingen in het onderwijs kan al ingespeeld worden op de behoeften van de student met dyslexie. Veel van de aanpassingen en begeleidingstips die hierna volgen zijn overigens goed voor alle studenten.

Vorbereiding van de les

- Informeer of er een ondersteuningsplan voor de student is opgesteld. Op basis hiervan kunnen afspraken met de student worden gemaakt over bijvoorbeeld de inzet van hulpmiddelen en de aanpak van opdrachten en taken. Deze afspraken kunnen geregeld worden besproken met de student en in het docententeam om het effect van de gemaakte afspraken te beoordelen.
- Geef zo nodig extra tijd voor opdrachten en toetsen in overleg met de student. Ga wel na welke regels hiervoor gelden (Hoofdstuk 3).
- Houd rekening met studenten met dyslexie door voor de les na te gaan welke materialen of hulpmiddelen de student nodig heeft (hand-out, ict-ondersteuning, etc.).
- Geef duidelijk aan welke activiteiten in welke volgorde in de les zullen worden uitgevoerd.
- Overleg met de student over de inrichting van het lokaal of de plek waar hij zit. Denk aan een plek waar de student de docent goed kan zien en horen en waar hij eventueel ict-hulpmiddelen kan aansluiten. Ook is het van belang dat de student weet waar hij bepaalde gegevens (planning, rooster) kan vinden of waar hij voor extra ondersteuning terecht kan.
- Bekijk de lesmaterialen kritisch en bepaal of er aanpassingen nodig zijn om de materialen toegankelijk te maken (Paragraaf 5.6)

Tijdens de les

- Houd mondelinge instructie kort en controleer of de instructie begrepen is door de student te vragen de opdracht na te vertellen. Als er meer instructie nodig is, zet die dan – liefst puntsgewijs – op papier.
- Zorg voor duidelijk, direct en helder taalgebruik. Vermijd ontkenningen en vage aanduidingen, houd rekening met het tempo van de student.
- Kies voor werkvormen waarbij de student zijn sterke kant kan laten zien, bijvoorbeeld:
 - Het onderwijsleergesprek: docent en studenten bespreken een onderwerp waarbij de docent open vragen stelt, studenten uitdaagt om zelf oplossingen te zoeken en ruimte laat voor iedereen.

- Coöperatief leren/samenwerkend leren: studenten werken in groepjes waardoor de student met dyslexie kan samenwerken met goede lezers en spellers en verantwoordelijkheid kan nemen voor de dingen die hij goed kan. Hierdoor ontstaat ook ruimte voor wat meer individuele aandacht.
- Tutorleren: vorm van samenwerken in koppels waarbij de andere student de student met dyslexie activeert en zo nodig ondersteunt.

Feedback

- Geef positieve, specifieke en constructieve feedback waarbij de docent positieve verwachtingen uitstraalt. Geef aan wat er goed gaat waarbij er aandacht is voor de geleverde inspanning, het proces en het resultaat. Vervolgens wordt besproken wat er nog kan verbeteren en hoe (zie ook Paragraaf 5.2.2).
- Ga met de studenten na waardoor fouten of onvolledigheden zijn ontstaan en hoe deze voorkomen hadden kunnen worden.

Opgeven van huiswerk

- Geef het huiswerk ruim voor het einde van de les en zet dit overzichtelijk op het (digi)bord zodat de studenten dit over kunnen schrijven. Geef eventueel daarna nog een toelichting zodat studenten zeker weten wat zij moeten doen.
- Controleer na het opgeven van het huiswerk of studenten weten wat zij moeten doen.
- Deel een grote opdracht of veel leerwerk op en verdeel het over verschillende momenten. Bouw ook voldoende herhaling in. Als de studenten de verschillende delen hebben gedaan of geleerd, kan het nog als geheel worden opgegeven.

5.5 Adviezen voor inhoudelijke begeleiding bij de taalvaardigheden

In deze paragraaf staan we stil bij de begeleidingsmogelijkheden gekoppeld aan verschillende talige deelvaardigheden. In alle contexten van de opleiding, zowel theorie als praktijk, wordt een beroep gedaan op deze deelvaardigheden. Dit beperkt zich dus niet tot de taalvakken (Nederlands en moderne vreemde talen (mvt)), maar ook in de andere vakken kan ondersteuning nodig zijn. Docenten moeten zich afvragen welke vaardigheden nodig zijn bij het uitvoeren van een les of een opdracht en hoe studenten hierbij ondersteund kunnen worden. Vaak gaat het om een combinatie van vaardigheden. Bij functionele taaltaken zoals het schrijven van een e-mail of het lezen van een handleiding wordt op verschillende talige deelvaardigheden een beroep gedaan zoals woordenschat, lezen en schrijven. Afhankelijk van de taak en de voorkeuren van de student en docent kunnen keuzes gemaakt worden voor begeleiding.

5.5.1 Technisch en strategisch lezen

Voor het begrijpen van een tekst is een goede technische leesvaardigheid en woordenschat van belang. Voor de student met dyslexie vormt het technisch lezen juist een probleem. Het lezen verloopt over het algemeen moeizaam en traag. Het lezen van teksten vraagt van deze studenten een grote inspanning waardoor zij zich minder goed op tekstbegrip kunnen richten. De inzet van leesstrategieën (het strategisch lezen) kan onder druk komen te staan omdat de student alle aandacht op het technisch leesproces moet richten. In het mbo heeft het gericht verbeteren van de technische leesvaardigheid geen prioriteit. Wel kunnen studenten baat hebben bij compenserende maatregelen waarmee de belemmeringen in het technisch lezen kunnen worden weggenomen en studenten zich meer kunnen focussen op tekstbegrip. Ook kunnen studenten worden gestimuleerd om leesstrategieën toe te passen. Vaak zijn deze al in het basis- en voortgezet onderwijs aan bod gekomen.

Om de student te ondersteunen bij het technisch lezen van teksten die hen moeite kosten kan de docent aan verschillende maatregelen denken:

- Zorg voor teksten en opdrachten met een overzichtelijke lay-out met voldoende witruimte, minimaal lettergrootte 12 en een schreefloos lettertype (bijvoorbeeld Arial).
- Laat de student een tekst of opdracht eerst zelf lezen, thuis of voor de les, voordat deze in de les aan bod komt.
- Laat studenten samen een tekst lezen. Een andere student kan als tutor optreden door te helpen bij het lezen van moeilijke woorden en termen.
- Laat de student gebruik maken van tekst-naar-spraaksoftware (voorleessoftware). Er zijn verschillende ict-hulpmiddelen beschikbaar zoals Kurzweil 3000, Sprint (plus), ClaroRead. Binnen het mbo wordt veelal Claroread gebruikt. Vaak bieden programma's ook andere hulp dan voorlezen, zoals het gebruik van een woordenboek, markeerstiften en woordvoorspeller. Op de website van het Steunpunt Dyslexie is een overzicht te vinden van ondersteunende ict-middelen en de leveranciers (www.steunpuntdyslexie.nl). Expertisecentrum Handicap en Studie heeft een vergelijking gemaakt tussen verschillende software met daarbij een overzicht van alle functionaliteiten (Buchter, 2013; www.handicap-studie.nl).
- Laat de student gebruik maken van Robotekst (www.robotekst.nl). Dit is een gratis online tool waarmee tekstbestanden omgezet kunnen worden naar audiobestanden en zo door de student op zijn mobiele telefoon of laptop beluisterd kunnen worden.
- Wijs de student op de mogelijkheid van BrowseAloud bij het lezen van teksten op internet. Een groeiend aantal websites maakt gebruik van BrowseAloud, waarbij de tekst van de website wordt voorgelezen met een meeleescursor en een vergroot leesvenster.

- Leer de student gebruik te maken van compenserende leesstrategieën. Met de inzet van leesstrategieën kunnen studenten tot tekstbegrip komen ondanks hun probleem met technisch lezen (Harms & Kalsbeek, 2013). Daarnaast helpen leesstrategieën studenten hun eigen leerproces te sturen, waarvan bekend is dat zwakke lezers er moeite mee hebben. Het gaat zowel om het oriënteren op de leestaak als het monitoren ervan. De volgende leesstrategieën zijn effectief gebleken om het tekstbegrip te bevorderen bij mbo-studenten (Harms & Kalsbeek, 2013):
 - Bepalen van het leesdoel (met welk doel ga ik deze tekst lezen?)
 - Skimmen (globaal lezen van de tekst) om te voorspellen waar de tekst over zal gaan (wat kan ik afleiden uit de titel, de afbeeldingen, etc.?)
 - Activeren van de voorkennis (wat weet ik al over dit onderwerp?)
 - Vragen stellen tijdens en na het lezen (Begrijp ik wat ik lees?)
 - Visualiseren waar de tekst over gaat (Wat kan ik me voorstellen?)
 - Reflecteren op het leesproces (Was de gehanteerde aanpak een handige aanpak? Heb ik het leesdoel behaald?)

- Strategisch lezen zal in de eerste plaats vooral aan bod komen in de lessen Nederlands. Als er gebruik wordt gemaakt van een lesmethode kan de docent aandacht besteden aan de strategieën die daarin aan bod komen, waarbij goed gekeken moet worden welke strategieën relevant en effectief zijn en voor wie de strategie-instructie relevant is. Juist voor zwakke lezers blijkt strategie-instructie effectief (Alvermann, 2006). Zij zouden strategieën op drie momenten in het leesproces in moeten zetten, namelijk voor het lezen, tijdens het lezen en na het lezen (Harms & Kalsbeek, 2013). Om strategieën aan te leren en te oefenen blijken directe instructie en rolwisselend leren effectief (Hattie, 2009; Alvermann, et al., 2006). Bij directe instructie legt de docent uit welke strategie er centraal staat in de les, welk probleem met de strategie kan worden opgelost en hoe de strategie kan worden toegepast. Bij rolwisselend leren hebben de studenten om de beurt de leiding bij het toepassen van een strategie en voeren ze de strategie hardop denkend uit zodat ze zich de strategie eigen maken en zelfstandig leren toepassen. Bij het aanleren en oefenen van strategieën kunnen ook teksten uit andere vakken of uit de werkpraktijk gebruikt worden om transfer naar andere situaties te bevorderen.

- De docent kan met de studenten de aangeleerde strategieën vastleggen op een strategiekaart – eventueel voorzien van een stappenplan - zodat de student deze ook bij het lezen in de andere vakken of tijdens de bpv kan gebruiken. Zo ontstaat er transfer naar andere teksten en contexten.

5.5.2 Woordenschat en woordbetekenis

Het hebben van de juiste woordenschat is een cruciale voorwaarde voor het begrijpen van teksten. Door hun geringe leeservaring hebben studenten met dyslexie vaak een achterstand op dit gebied. Ze kunnen problemen hebben met de uitspraak, de spelling, het onthouden/automatiseren en oproepen van nieuwe woorden. Studenten met dyslexie kunnen problemen hebben met alledaagse woorden die verschillende betekenissen in verschillende contexten hebben. Ook

schooltaalwoorden die over het algemeen abstract zijn (bijvoorbeeld functie, voortvloeien uit, als gevolg van) kunnen lastig zijn. Daarnaast komen studenten in aanraking met een groot aantal vaktaalwoorden die specifiek voor het beroep zijn (bijvoorbeeld hygiëne en forfait). Zeker bij studenten met dyslexie is het van belang aandacht te besteden aan nieuwe/onbekende woorden, of het nu gaat om dagelijkse woorden, schooltaalwoorden of vaktaalwoorden.

Om studenten te ondersteunen bij het aanleren en onthouden van nieuwe woorden, kunnen docenten en begeleiders aan de volgende maatregelen denken:

- Laat studenten woorden leren in woordgroepen en (kort) zinsverband, zogeheten *chunks*. Dit kan aangepast worden aan het niveau van de student.
- Licht een nieuw woord op verschillende manieren toe. De woorden kunnen in verschillende contexten worden geplaatst. Er kan worden besproken uit welke woorden het woord is samengesteld. Op deze manier kan de docent ook aandacht besteden aan ezelsbruggetjes om het woord te onthouden (Verhallen & Verhallen, 1994).
- Laat de student een overhoorprogramma gebruiken, als het nodig is dat de student vaktermen of woorden uit een andere taal uit zijn hoofd kent. Bij het gebruik van (online) overhoorprogramma's is het wel verstandig dat de student een goede aanpak leert en dat er regelmatig geëvalueerd wordt of deze aanpak effectief is. De student kan zelf de woorden invoeren/importeren, bijvoorbeeld met www.wrts.nl, www.teach.nl, of gebruikmaken van bestaande woordenlijsten, bijvoorbeeld via www.memrise.com. Verder biedt www.wikiwijs.nl van Kennisnet een overzicht van leermateriaal. In deze database kan geselecteerd worden op mbo en het niveau. Ook het Steunpunt Taal en Rekenen mbo heeft een digitaal overzicht van beschikbare leermaterialen voor onder andere woordenschat (www.aanbodoverzichttaalenrekenen.nl).

5.5.3 Spelling en strategisch schrijven

Strategisch schrijven komt aan bod bij het maken van verslagen, werkstukken, samenvattingen en aantekeningen. Het schrijven van een gestructureerde tekst is voor veel studenten moeilijk, maar zeker voor studenten met dyslexie. Studenten met dyslexie hebben vaak moeite met het maken van aantekeningen. Ze schrijven niet snel genoeg, hebben moeite om gelijktijdig te luisteren naar de docent en op te schrijven wat er gezegd wordt, ze hebben moeite met het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken en kunnen vaak moeilijker hun aantekeningen lezen.

Om studenten bij strategisch schrijven en spellen te ondersteunen gelden de volgende aandachtspunten:

- Geef van tevoren duidelijke criteria waaraan de opdracht moet voldoen. Vraag bijvoorbeeld minder bladzijden bij een verslag of werkstuk, accepteer een eenvoudige schrijfstijl, maak afspraken over hoe spelling- en grammaticafouten geteld worden, etc.

- Laat de student gebruikmaken van schrijfkaders (*writing frames*) of voorgestructureerde formulieren.
 - Een schrijfkader is een deels ingevulde schrijfstructuur die de student moet aanvullen met de informatie uit de tekst. De docent kan zelf bepalen hoeveel hij van tevoren zelf al invult. Dit hangt samen met de mogelijkheden van de student en de moeilijkheidsgraad van de tekst. Zie voor een voorbeeld van een schrijfkader de volgende handleiding <http://downloads.slo.nl/Repository/kwalen-aan-de-bloedsomloop-docent.pdf>.
 - Een voorgestructureerd formulier kan steun bieden bij het maken van aantekeningen. De docent kan voor een specifieke les een formulier ontwerpen waarop de hoofdzaken van de les puntsgewijs zijn aangegeven zodat de student aantekeningen kan maken bij de hoofdzaken.
- Laat de student gebruikmaken van een laptop. De student kan de tekst op spelling controleren en gebruikmaken van een online woordenboek om de juiste schrijfwijze op te zoeken. Ook de inzet van tekst-naar-spraaksoftware (zoals ClaroRead) kan hulp bieden. Tijdens het typen worden suggesties gedaan voor het volgende woord. Of de student kan de getypte teksten laten voorlezen zodat hij structuur- en spellingfouten kan opsporen. Programma's als ClaroRead bieden ook de mogelijkheid om een samenvatting te maken van woorden die studenten markeren in de tekst. De studenten die in aanmerking komen voor deze software en nog nooit met deze programma's hebben gewerkt, hebben begeleiding nodig.
- Bied studenten, die zeer ernstig belemmerd worden door hun dyslexie, de mogelijkheid om gebruik te maken van een spraak-naar-tekst-programma als Dragon Naturally Speaking 9 (www.masterplandyslexie.nl). Hierbij spreekt de student hardop tegen de computer en de computer noteert wat de student zegt. Voorwaarde is wel, zeker als een dergelijk programma bij toetsen wordt ingezet, dat de student in een rustige ruimte kan werken en andere studenten niet stoort.
- Ondersteun studenten bij het structureren van inhoud. Bijvoorbeeld door ze een stappenplan te bieden dat leidt tot een tekst met inleiding, kern en slot. Of een stappenplan dat helpt bij het verzamelen en selecteren van informatie voor een (schrijf)opdracht. Een andere mogelijkheid is mindmappen. Er zijn vele gratis online tools en apps voor het maken van mindmaps, zoals de websites www.bubbl.us en www.mindmeister.com en de apps Popplet Lite (voor Ipad) en iMindMap (beschikbaar voor verschillende devices).
- Geef richtlijnen voor het reviseren van een tekst. Laat studenten de tekst achteraf twee keer doorlezen: een keer op inhoud, een keer op spelling en stijl.
- Geef studenten tijdens de les tijd om aantekeningen door te lezen, zodat er om extra uitleg of aanvullingen kan worden gevraagd. Of laat een student de aantekeningen van een medestudent kopiëren of deel zelf aantekeningen uit als de student ondanks hulp niet in staat is aantekeningen te maken. Zo kan de student alle aandacht richten op de inhoud van de instructie.

5.5.4 Spreek- en luistervaardigheid

Studenten met dyslexie hebben doorgaans geen problemen met spreken, gesprekken voeren en luisteren. Net als andere studenten in het mbo moeten zij deze vaardigheden oefenen, maar zij worden hier niet in belemmerd als gevolg van dyslexie. Voor sommige studenten geldt dat zij met deze vaardigheden lees- en spellingproblemen kunnen compenseren. Wel kunnen we een aantal aandachtspunten noemen.

- Laat studenten oefenen met de uitspraak van (schooltaal)woorden en vaktermen. Ook het oefenen van de uitspraak bij mvt is van belang.
 - Studenten kunnen zich bewust worden van hun uitspraak en fouten door zichzelf op te nemen en na te luisteren. Denk hierbij aan een klantgesprek of een vergadering. Dit kan tegenwoordig eenvoudig met een iPad, telefoon of eventueel een voicerecorder.
 - Studenten kunnen de woorden laten voorlezen met tekst-naar-spraaksoftware. Zo kunnen zij de juiste uitspraak opzoeken. Ook online woordenboeken bieden vaak deze mogelijkheid.
- Bied ondersteuning aan de hand van een stappenplan of een gespreksformat. Het moet voor de student duidelijk zijn aan welke eisen het gesprek moet voldoen. Op www.marktplaatsmbo.nl zijn onder 'leermiddelen' formats te vinden voor het voeren van bijvoorbeeld een telefoongesprek.
- Een student met dyslexie heeft er vaak moeite mee om meerdere zaken tegelijk te doen, zoals luisteren en schrijven tegelijk. Hierdoor heeft hij bijvoorbeeld problemen met het maken van aantekeningen of het corrigeren van gemaakt werk bij een mondelinge nabespreking. Geef de student de kans zich alleen maar te richten op het luisteren door te werken met opnames, kopieën van instructies of van aantekeningen.

5.6 Checklist passend lesmateriaal

Naast juiste begeleiding is het belangrijk dat ook met het vormgeven en gebruiken van het lesmateriaal rekening gehouden wordt met studenten met dyslexie. Bijlage 5.1 biedt een (algemene) checklist met punten om rekening mee te houden bij het uitkiezen of ontwerpen van lesmateriaal voor studenten met dyslexie. Van deze punten is bekend dat studenten met dyslexie er baat bij hebben, waarbij het niet gezegd is dat elke student bij al deze aanpassingen gebaat is. Voor meer informatie, zie ook de website www.goedte lezen.nl.

[REFERENTIELIJST]

- Alvermann, D.E, Simpson, M.L., & Fitzgerald, J. (2006). *Teaching and learning in reading*. In: P.A. Alexander & P.H. Winne (red.). *Handbook of educational psychology*, pp. 427-455. Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Berg, I. K. (2004). *De kracht van oplossingen*. Pearson Benelux Clinical.
- Buchter, R. (2013). *Onafhankelijke vergelijking van software voor ondersteuning bij lezen, schrijven en spelling*. 's Hertogenbosch: Expertisecentrum Handicap + Studie.
- Carmona van Loon, E. (2016). *Regie versterken in het onderwijs*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Geudens, A., Baeyens, D., Schraeyen, K., Maetnes, K., De Brauwier, J., & Loncke, M. (2011). *Jongvolwassenen met dyslexie. Diagnostiek en begeleiding in wetenschap en praktijk*. Leuven: Acco.
- Gouwetor, C.N., Bekebrede J.I., & Van der Leij, A. (2010). *Sociaal-emotioneel en lichamelijk functioneren van dyslectische en normale lezers in het vmbo-t*. *Orthopedagogiek: Onderzoek en praktijk* 49 (3), p 111-123.
- Harms, G.J., & Kalsbeek, M. (2013). *Leren begrijpend lezen en luisteren in mbo 2*. Groningen: GION.
- Hattie, J.A.C. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.
- Hattie, J. (2011). *Visible learning for teachers. Maximizing impact on learning*. Leiden: Taylor & Francis.
- Hellendoorn, J., & Ruijsenaars, W. (2000) *Personal Experiences and Adjustment of Dutch Adults with Dyslexia*. *Remedial and Special Education*, 21 (4), p. 227-239.
- Marzano, R.J., Marzano, J.S., & Pickering, D.J. (2010). *Wat werkt. Pedagogisch handelen en klassenmanagement*. Rotterdam: Bazalt.
- MBO Raad. (2016). *Handreiking Kritische Denkvaardigheden*. Geraadpleegd op 25 april 2017 van <http://burgerschapmbo.nl/handreiking-kritische-denkvaardigheden/>
- Poleij, C., Leseman, P., & Stikkelbroek, Y. (2009). *Effecten van een groepstraining ter preventie van internaliserende stoornissen bij dyslectische adolescenten: een pilotonderzoek*. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*. 48 (9), p. 351-363.
- Rappaport, J. (1984). *Studies in empowerment: Introduction to the issue*. *Prevention in Human Services*, 3, 1-7.

- Regenmortel, T. van. (2002). *Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede*. Acco, Leuven/Leusden.
- Verhallen, M., & Verhallen, S. (1994). *Woorden leren, woorden onderwijzen*. Hoevelaken, CPS.
- Vink, A. (2015). *De hogere klasse heeft haar standenonderwijs weer terug*. Vrij Nederland, 05-03 2015.

[DANKWOORD]

Dit herziene Protocol Dyslexie mbo is het resultaat van een nauwe samenwerking tussen de auteurs, dyslexie-experts, onderzoekers en het werkveld. Wij willen de volgende personen heel hartelijk danken voor hun inhoudelijke bijdrage aan dit protocol:

Judith Bekebrede (Universiteit van Amsterdam), Kitty Bode (Albeda College), Isabel Dobbe (Steunpunt Taal en Rekenen mbo), Christel Dood (Expertisecentrum Nederlands), Sui Lin Goei (Hogeschool Windesheim), Nienke den Hertog (ROC Midden Nederland), Ingrid ten Have (ROC Midden Nederland), Marleen Helleman (ROC van Amsterdam), Tanja Heskes (NOVA College), Anne Hoesbergen (KPC Groep), Simone de Hond (ROC West-Brabant), Naomi Hylkema-Vos (ROC Leiden), Monique Janssen (Rijn IJssel), Marga Kemper (CINOP Advies), Hedwig de Krosse (Radboud Docenten Academie), Martine van der Laan (ROC Rivior), Aryan van der Leij (Universiteit van Amsterdam), Cornalijn van Leuzen (Regiocollege), Martha Lykelema-Bootsma (Friesland College), Theo Schijf (Muiswerk Educatief), Hilly van Slooten (ROC van Amsterdam), Helma Schreuder (ROC Midden Nederland), Marlène Vrijhof (Albeda College), Wilma van der Wal (ROC Menso Alting / Alfa College), Natascha van Wamelen (Zadkine).

Het herziene Protocol Dyslexie mbo is tot stand gekomen met financiële steun van het ministerie van OCW.

[BIJLAGEN]

- Bijlage 1.1 – Dyslexiescan
- Bijlage 1.2 – Format implementatieplan
- Bijlage 1.3 – Visuele weergave van een procedure binnen het dyslexiebeleid van ROC Twente
- Bijlage 1.4 – Folder voor studenten van Zadkine
- Bijlage 1.5 – Folder voor docenten van het Albeda College
- Bijlage 4.1 – Signalenlijst lees- en spellingproblemen
- Bijlage 4.2 – Onderzoeksmiddelen voor het diagnostisch onderzoek
- Bijlage 5.1 – Checklist materiaal

Bijlage 1.1 Dyslexiescan

Met behulp van de Dyslexiescan kan een mbo-instelling de uitgangssituatie met betrekking tot de dyslexiebegeleiding in kaart brengen. De Dyslexiescan bestaat uit vragenlijsten voor:

- Studenten (deel 1)
- Docenten en studieloopbaanbegeleiders (deel 2)
- Coördinator zorg (deel 3)
- Management (deel 4)

De studentenvragenlijst is bedoeld om de mening van studenten met dyslexie te peilen over de ondersteuning die ze op de opleiding krijgen. Bij voorkeur wordt deze lijst individueel afgenomen, waarbij de volgende punten aan de orde komen:

- Doel bespreken
- Vragen uitleggen en toelichten
- Eventueel voorlezen
- Invullen
- Mondelinge toelichting noteren

Deel 1: Vragenlijst voor studenten

1. **Heb je de indruk dat de docenten op de hoogte zijn van jouw dyslexie?**
 - Nee
 - Ja, vrijwel alle docenten
 - Ja, enkele docenten

2. **Heb je iemand of meerdere personen binnen de opleiding bij wie je altijd terecht kunt als je ergens mee vastloopt door je dyslexie?**
 - Nee
 - Ja, bij de docenten
 - Ja, bij de studieloopbaanbegeleider
 - Ja, bij medestudenten
 - Ja, bij iemand anders, namelijk

3. **Is er een ondersteuningsplan dyslexie opgesteld?**
 - Nee
 - Ja, dit bestaat uit (meerdere antwoorden mogelijk):
 - Maatregelen en faciliteiten (bijvoorbeeld extra tijd, toestaan van hulpmiddelen, aangepaste beoordeling) al dan niet vastgelegd in een dyslexiepas.
 - Afspraak dat alle docenten zo goed mogelijk rekening houden met jouw dyslexie.
 - Anders, namelijk

4. **Ben je zelf bij het opstellen van het ondersteuningsplan betrokken geweest?**
 - Nee
 - Ja

5. **Is er iemand met wie je het ondersteuningsplan regelmatig doorspreekt?**
 - Nee
 - Ja, met mijn docent.....
 - Ja, met mijn loopbaanbegeleider
 - Ja, met medestudenten
 - Ja, met anderen, namelijk

6. **Word je begeleid door iemand buiten de opleiding?**
 - Nee
 - Ja, door.....

7. **Zo ja, is er regelmatig contact tussen deze begeleider en de opleiding?**
 - Nee
 - Ja, keer per jaar

Maatregelen en faciliteiten

8. **Kun je binnen je opleiding gebruikmaken van speciale mogelijkheden (faciliteiten)?**
 - Nee
 - Zo ja, waaruit bestaan de faciliteiten die je krijgt omdat je dyslectisch bent?

- Extra tijd voor het inleveren van opdrachten.
- Overzicht van lesstof in een hand-out.
- Extra tijd voor toetsing en examens.
- Toetsen maken in een aparte ruimte.
- Aangepaste toetsen, zoals een mondelinge toets of vragen voorgelezen.
- Toetsen in delen afleggen.
- Toestemming om toetsen te maken op een tekstverwerker met spelling- en grammaticacontrole.
- Overige aangepaste faciliteiten, namelijk.....
- Toestaan van hulpmiddelen:
 - Laptop.
 - Opnameapparatuur bij instructies/les.
 - Tekst-naar-spraak-software.
 - Gebruik spellingcorrector.
 - Andere hulpmiddelen, namelijk
- Anders, namelijk

9. Heb je binnen je opleiding vrijstellingen van taken/opdrachten gekregen?

- Nee
- Ja, namelijk:
 - Vermindering van vragen en opdrachten.
 - Spelfouten worden niet of gedeeltelijk meegerekend in de beoordeling.
 - Anders, namelijk

10. Zijn de faciliteiten die in het ondersteuningsplan of op je dyslexiepas staan op jouw probleem afgestemd?

- Nee, het zijn standaardmaatregelen die voor iedere student met dyslexie gelden.
- Ja, ik heb zelf kunnen aangeven welke faciliteiten voor mij geschikt zijn.

11. Heb je het gevoel dat de docenten meewerken aan deze faciliteiten?

- Nee
- Ja, de meeste docenten
- Ja, ongeveer de helft van de docenten
- Ja, enkele docenten

12. Houd je jezelf aan de afspraken die er met jou gemaakt zijn met betrekking tot de faciliteiten?

- Nee
- Ja, meestal wel
- Ja, soms
- Eventueel toelichten

13. Welke oplossingen heb je zelf al bedacht om de belemmeringen van je dyslexie zo gering mogelijk te houden?

.....

.....

.....

Begrip voor dyslexie binnen de opleiding

14. Kruis steeds aan of het voor alle docenten of slechts een gedeelte geldt:

1. Ja, de meeste docenten
2. Ja, ongeveer de helft van de docenten
3. Ja, enkele docenten

Dat docenten begrip hebben voor mijn dyslexie merk ik, omdat ze ...	meeste	helft	enkele
<p>Me laten merken dat ze op de hoogte zijn van mijn dyslexie.</p> <p>Weten wat dyslexie inhoudt.</p> <p>Mij en mijn dyslectische problemen serieus nemen.</p> <p>Samen met mij bespreken op welke manier ze rekening kunnen houden met mijn dyslexie binnen hun eigen vak.</p> <p>Anders, namelijk</p>			

Ondersteuning van dyslexie op de opleiding

15. Kruis steeds aan of het voor alle docenten of slechts een gedeelte geldt:

1. Ja, de meeste docenten
2. Ja, ongeveer de helft van de docenten
3. Ja, enkele docenten

Dat docenten mij zo goed mogelijk ondersteunen, merk ik omdat ze ...	meeste	helft	enkele
<p>☐ Een overzichtelijke samenvatting van de hoofdpunten van de lesstof geven.</p> <p>☐ Duidelijke lesoverzichten geven, zodat ik handig notities kan maken.</p>			

☐ Nieuwe termen en begrippen bespreken en aandacht besteden aan betekenis en spelling. ☐ Leerstof voor of tijdens de bespreking op het bord of in een hand-out schematisch weergeven. ☐ Gebruik maken van alle hulpmaterialen die het vak gemakkelijker voor me maken (bijvoorbeeld cd-rom's). ☐ Duidelijk leesbare toetsen geven (uitgetypt en duidelijke lay-out). ☐ Toestaan dat ik tijdens de instructie of les opnameapparatuur gebruik. ☐ Anders, namelijk			
---	--	--	--

Extra begeleiding

16. Krijg je extra begeleiding bij je dyslexie door een individuele begeleider (intern)?

- Nee
- Ja, zoals bij:
 - Het bedenken en gebruiken van handige studiemethodes.
 - Het leren omgaan met ict-hulpmiddelen.
 - Het leren omgaan met dyslexie in het algemeen.
 - Anders, namelijk.....

17. Sluit de extra begeleiding aan bij datgene wat je voor de opleiding moet doen?

- Nee
- Ja, dit merk ik omdat mijn individuele begeleider:
 - Met mij bespreekt waar ik vastloop bij het leren van de verschillende vakken (planning, aanpak enzovoort).
 - Met mij zoekt naar oplossingen voor de problemen (bijvoorbeeld door van tevoren de stof met mij door te nemen, samen met mij schema's te maken).
 - De sterke kanten van mij benadrukt en samen met mij bekijkt hoe ik deze in kan zetten in de opleiding.
 - Met mij bespreekt hoe ik de geboden faciliteiten zo goed mogelijk kan inzetten.
- Anders, namelijk

- 18. Hoe zou jij de faciliteiten en de ondersteuning binnen je eigen opleiding beoordelen?**
- Onvoldoende
 - Matig
 - Voldoende
 - Ruim voldoende
 - Goed
 - Zeer goed
- 19. Zou je zelf nog meer willen weten of doen om beter om te gaan met je dyslexie?**
- Nee
 - Ja, namelijk
- 20. Wat zou er volgens jou in het algemeen nog kunnen verbeteren aan de begeleiding voor je dyslexie? (kort samenvatten)**

Hartelijk dank voor je medewerking.

Deel 2: Vragenlijst voor docenten en studieloopbaanbegeleiders

Opleiding:

Functie:

Taken:

.....

Bij de meeste vragen zijn meerdere antwoorden mogelijk. Kruis aan wat van toepassing is.

1. Heeft u studenten met dyslexie in uw opleiding?

- Nee
- Ja (ga naar vraag 2)
- Weet ik niet (ga naar vraag 3)

2. Hoe weet u welke studenten dyslexie hebben?

- Student heeft het mij zelf verteld.
- De student heeft een ondersteuningsplan dyslexie of een dyslexiepas.
- Via de studieloopbaanbegeleider.
- Anders, namelijk:

3. Wat is de reden dat u niet weet of er studenten met dyslexie in uw groepen aanwezig zijn?

- Niemand heeft mij hierover ingelicht.
- Ik hoef het niet te weten, want
- Anders, namelijk:

4. Weet u welke problemen een student met dyslexie kan hebben met (onderdelen van) uw vak?

- Nee
- Ja, mogelijke problemen van studenten met dyslexie met (onderdelen van) mijn vak zijn:

.....

.....

.....

.....

.....

5. Houdt u rekening met de problemen van studenten met dyslexie?

- Ja (ga naar vraag 6)
- Nee (ga naar vraag 8)

6. Hoe houdt u rekening met de problemen van studenten met dyslexie?

Door toekenning van een of meer van de volgende faciliteiten:

- Extra tijd voor opdrachten.
 - Extra tijd voor toetsen.
 - Mondeling toetsen.
 - Andere aangepaste toetsvormen, zoals:
-
-
-
-

- Toestaan van hulpmiddelen:
 - Laptop.
 - Tekst-naar-spraak-software.
 - Gebruik spellingcorrector.
 - Opnameapparatuur.
 - Anders, namelijk
- Vergroten van teksten (eventueel aanpassing lettertype).
- Aangepaste examenregelingen.
- Anders, namelijk

Door vrijstelling van taken (dispensatie):

- Vermindering toetsvragen.
- Anders, namelijk

Door persoonlijke benadering van de student (attitude):

- Student tonen dat ik op de hoogte ben van zijn dyslexie.
- Student tonen dat ik op de hoogte ben van wat dyslexie inhoudt.
- Student tonen dat ik zijn dyslexie serieus neem.
- Samen met de student bespreken hoe hij binnen mijn vak zo min mogelijk hinder ondervindt van de dyslexie.
- Met de student bespreken welke faciliteiten hij geschikt acht.
- Begeleiding van de student bij het goed (leren) omgaan met de dyslexie nu en later (liefst gerelateerd aan de context van het beroep).
- Overleg met de student over het effect van de genomen maatregelen.
- Regelmatig overleg met de student over bijstelling van de genomen maatregelen.
- Overleg met de student over zijn studievorderingen.
- Anders, namelijk

Door pedagogisch-didactische afstemming (kennis en vaardigheden):

- Leerstof, instructie en begeleiding dusdanig aanbieden dat de student ondanks zijn dyslexie mijn instructie, les(sen) goed kan volgen.
- Duidelijke lesoverzichten aanbieden, opdat de student handig aantekeningen kan maken.
- Nieuwe termen en begrippen bespreken op betekenis en spelling.
- Leerstof bij de bespreking op het bord in schema zetten.

- Gelegenheid creëren voor extra uitleg.
- Gebruikmaken van compenserende software.
- Duidelijke lay-out van schriftelijke toetsen.
- Anders, namelijk

7. Ziet u effecten van wat u doet voor studenten met dyslexie in uw groep?

- Ja, op het terrein van:
 - De prestaties van de studenten.
 - Het zelfvertrouwen van de studenten.
 - Anders, namelijk
- Gedeeltelijk, er zijn grote verschillen tussen de studenten voor wat betreft:
 - De prestaties van de studenten.
 - Het zelfvertrouwen.
 - Anders, namelijk
- Nee

8. Over welke onderwerpen zou u meer informatie willen?

- Wat dyslexie is en hoe dat zich uit in het mbo.
- Hoe ik dyslexie signaleer.
- Wat de consequenties ervan zijn voor het volgen van mijn les(sen).
- Hoe ik in mijn lessen rekening kan houden met studenten met dyslexie.
- Welke methoden het geschiktst zijn voor studenten met dyslexie.
- Hoe ik er bij de beoordeling van resultaten rekening mee kan houden.
- Welke faciliteiten studenten met dyslexie helpen.
- Welke vrijstellingen ik hen mag bieden.
- Wat de regelingen zijn voor studenten met dyslexie.
- Anders, namelijk

9. Welke vaardigheden wilt u ontwikkelen om studenten met dyslexie te begeleiden?

- In gesprek gaan met studenten met dyslexie om met hen samen te bespreken wat een zinvolle en haalbare aanpak is binnen mijn les(sen).
- Mijn instructie en uitleg afstemmen op studenten met dyslexie.
- Mijn werkvormen afstemmen op de studenten met dyslexie.
- Uitvoeren van onderdelen van het ondersteuningsplan dyslexie.
- Samen met collega's een ondersteuningsplan opstellen voor studenten met dyslexie en dit ook samen uitvoeren.
- Anders, namelijk

10. Hoe ondersteunt de opleiding u in uw vraag naar kennis en vaardigheden?

- Door collegiaal overleg en consultatie.
- Door coaching door de coördinator zorg.
- Door dyslexiebeleid vanuit het management te formaliseren.
- Door scholing.
- Anders, namelijk

11. Is ondersteuning aanwezig binnen de opleiding?

- Ja, welke?
- Nee
- Weet ik niet

12. Hoe groot is uw bereidheid om daadwerkelijk mee te werken aan de begeleiding van studenten met dyslexie?

- Groot
- Voldoende
- Matig
- Weet niet, is afhankelijk van wat die voor mij inhoudt.
- Klein

Hartelijk dank voor uw medewerking.

Deel 3: Vragenlijst voor de coördinator zorg

Opleiding/Dienst:

Functie:

Taken:

A: Begeleiden van studenten

1. Geeft u begeleiding aan studenten met dyslexie?

- Ja
 - Individueel
 - In een groep
 - beide
- Nee (ga naar vraag 4)

2. Waaruit bestaat de begeleiding die u aan studenten geeft?

Algemene begeleiding die gericht is op:

- Samen met de studenten nagaan waar hij vastloopt, bijvoorbeeld: volgen van de lessen, planning, aanpak van opdrachten, strategieën enzovoort.
- Samen zoeken naar oplossingen.
- De student leren zijn sterke kanten in te zetten door hier regelmatig op terug te komen en in te bouwen in de begeleiding.
- Bespreken hoe de student de geboden faciliteiten kan inzetten.
- Bespreken hoe de student materialen als cd-roms kan inzetten.
- Begeleiding bij het inzetten van compenserende software.
- Anders, namelijk

Leertaakgerichte begeleiding zoals het inzetten van strategieën bij:

- Het bestuderen van lesstof.
- Het voorbereiden van toetsen en examens.
- Het verwerken van opdrachten.
- Anders, namelijk.....

Specifiek taakgerichte begeleiding gericht op het verbeteren van de lees- en spellingvaardigheid, onder andere:

- Verbeteren van de spellingvaardigheid en het lezen.
- Ontwikkelen en verbeteren van compenserende strategieën.
- Anders, namelijk.....

Begeleiding gericht op:

- Het vasthouden van de motivatie.
- Het beter leren accepteren van en omgaan met dyslexie.
- Anders, namelijk.....

3. Ziet u effecten van de begeleiding?

- Ja, op het terrein van:
 - De studieresultaten.
 - Het toepassen van studiestrategieën.
 - Het inzetten van compenserende strategieën en middelen.
 - Het zelfvertrouwen van de student.
 - De motivatie van de student.
 - Anders, namelijk.....
- Gedeeltelijk, er zijn grote verschillen tussen studenten wat betreft:
 - Studieresultaten.
 - Toepassen van studiestrategieën.
 - Inzetten van compenserende strategieën en middelen.
 - Het zelfvertrouwen.
 - De motivatie.
 - Anders, namelijk
- Nee

B. Begeleiding van docenten

4. Ondersteunt u docenten bij de begeleiding van studenten met dyslexie?

- Ja (ga naar vraag 5)
- Nee (ga naar vraag 9)

5. Hoe ondersteunt u docenten?

- Door informatie te geven over dyslexie.
- Individueel overleg over studenten met dyslexie.
- Individuele coaching van docenten.
- Extra ondersteuning van docenten die daarom vragen.
- Anders, namelijk

6. Wat is de concrete inhoud van de ondersteuning?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. Waar heeft de ondersteuning toe geleid?

Op het terrein van verlening van faciliteiten:

.....
.....

Op het terrein van de mogelijkheid tot het inzetten van compenserende middelen:

.....

Op het terrein van het aanpassen van de opdrachten:

.....

8. Ziet u effecten van uw ondersteuning van docenten?

- Ja, op het terrein van:
 - De begeleiding en acceptatie door de docenten.
 - Tevredenheid van de studenten.
 - De resultaten van studenten.
 - Anders, namelijk
- Gedeeltelijk, er zijn grote verschillen op het terrein van:
 - De begeleiding en acceptatie door de docenten.
 - Tevredenheid van de studenten.
 - De resultaten van studenten.
 - Anders, namelijk
- Nee

9. Wat zouden de docenten in uw optiek moeten doen?

Algemeen:

.....
.....
.....
.....

Specifiek:

.....
.....
.....
.....

10. Zijn ze daartoe in staat?

- Ja, want
- Ten dele, namelijk
- Nee, er is een gebrek aan:
 - Kennis
 - Inzicht
 - Vaardigheden
 - Attitude
- Ik weet het niet, want

11. Hoe zou de ondersteuning die u geeft, verbeterd kunnen worden?

Uw eigen vaardigheden met betrekking tot het begeleiden van studenten met dyslexie:

.....
.....
.....

Uw eigen vaardigheden met betrekking tot advisering en ondersteuning van docenten:

.....
.....
.....

Op beleidsniveau:

.....
.....
.....

12. Zijn er contacten en is er samenwerking met externe instanties of personen?

- Ja
 - Op eigen initiatief.
 - Op verzoek van directie.
 - Op verzoek van docenten.
 - Op verzoek van de student zelf.
- Nee

13. Hoe verloopt de afstemming met externe instanties/personen?

- De opleiding is initiatiefnemer met betrekking tot afstemming, voortgang en evaluatie.
- De externe instantie is initiatiefnemer met betrekking tot afstemming, voortgang en evaluatie.
- De student zelf bemiddelt in het contact.
- Anders, namelijk.....

14. Hoe verlopen de ondersteuning binnen de opleiding en de behandeling door externe personen met betrekking tot de studenten met dyslexie?

- Onafhankelijk van elkaar.
- In gezamenlijke afstemming.
- Anders, namelijk.....

Spelen externe instanties een rol bij de professionalisering van docenten?

- Nee
- Ja, op deze manier:

.....

.....

.....

.....

Met welke instanties of personen heeft u regelmatig contact met betrekking tot de ondersteuning van studenten met dyslexie?

.....

.....

.....

.....

Hartelijk dank voor uw medewerking.

Deel 4: Vragenlijst voor het management

Opleiding/Sector:

Functie:

Taken:

Kruis per vraag slechts één antwoord aan.

1. Heeft u de zorg voor studenten met dyslexie expliciet in uw onderwijs- en zorgbeleid opgenomen?

- Ja, in een
- In beperkte mate, afspraken zijn nog niet vastgelegd in een plan.
- Nee

2. Wat is uw beleid met betrekking tot dyslexie ten aanzien van de studenten?

Verlening van een pakket vaste faciliteiten:

- Onderschreven en uitgevoerd door alle docenten.
- Onderschreven en uitgevoerd door een groot gedeelte van de docenten.
- Onderschreven en uitgevoerd door enkele docenten.
- Er wordt geen pakket met vaste faciliteiten verleend.

Overdracht van gegevens over 'dyslexie' vanuit de toeleverende instellingen voor mbo:

- Studenten zijn zelf verantwoordelijk voor de overdracht van gegevens vanuit eerder gevolgd onderwijs.
- Er vindt schriftelijke rapportage plaats vanuit eerder gevolgd onderwijs.
- Anders, namelijk

Begeleiding van studenten met dyslexie vindt plaats:

- Uitsluitend buiten de lessen gedurende de hele opleiding.
- Anders, namelijk

Is er een vaste begeleider voor de studenten met dyslexie waardoor continuïteit door de jaren heen gewaarborgd is?

- Ja, deze begeleider is een docent.
- Ja, deze begeleider is de studieloopbaanbegeleider.
- Ja, deze begeleider is iemand anders, namelijk
- Nee

Worden ernstige problemen met dyslexie meestal gesignaleerd door:

- Docenten
- Studieloopbaanbegeleiders
- Studenten zelf
- Anderen, namelijk

Wordt er begeleid vanaf het moment dat er problemen gesignaleerd zijn door:

- Uitsluitend externe specialisten
- Coördinator zorg
- Studieloopbaanbegeleiders
- Docenten
- Anderen, namelijk

3. Wat is uw beleid met betrekking tot dyslexie ten aanzien van docenten? (meerdere antwoorden mogelijk)

Is er sprake van een scholingsplan op het gebied van dyslexie?

- Ja
- Nee

Zijn er vastgelegde overlegmomenten met collega's over de begeleiding van studenten met dyslexie?

- Ja, georganiseerd door:

.....

.....

.....

- Nee

Zijn er mogelijkheden tot collegiale consultatie en intervisie?

- Ja
- Nee

Zijn er vastgelegde overlegmomenten met studieloopbaanbegeleider en docenten?

- Ja
- Nee

Welke andere vormen van collegiaal overleg zijn er mogelijk?

.....

.....

.....

4. Wat is uw beleid met betrekking tot dyslexie ten aanzien van coördinator zorg?

Is/zijn er ten aanzien van de coördinator zorg:

- Een scholingsplan op het gebied van dyslexie gericht op de eigen taak en functie.
- Vastgelegde overlegmomenten met collega's (in en buiten de opleiding).
- Mogelijkheden tot collegiale consultatie en intervisie (in en buiten de opleiding).
- Anders, namelijk
- Nee, bovengenoemde is binnen onze instelling niet aanwezig.

5. Wat is uw beleid met betrekking tot dyslexie ten aanzien van de zorgstructuur?

Wordt de zorg rondom studenten met dyslexie gecoördineerd?

- Nee
- Ja, door.....

Zo ja, wat zijn de belangrijkste aandachtspunten?

.....

.....

.....

Worden gegevens over begeleidingsresultaten verzameld?

- Nee
- Ja

Zo ja, door wie worden deze gegevens verzameld?

- De docenten
- De studieloopbaanbegeleider
- De studenten zelf
- Door anderen, namelijk

6. Wat is uw beleid met betrekking tot dyslexie ten aanzien van externe instanties?

Wie neemt het initiatief om externe instanties (personen) in te schakelen?

- De student
- De opleiding
- Anderen, namelijk

Hoe verloopt de afstemming met externe instanties/personen?

- De opleiding is initiatiefnemer met betrekking tot afstemming, voortgang en evaluatie.
- De externe instantie is initiatiefnemer met betrekking tot afstemming, voortgang en evaluatie.
- De ouders/verzorgers bemiddelen in het contact.
- Van meet af aan is er gezamenlijk beleid met betrekking tot regelmatige afstemming over inhoud, voortgang, evaluatie enzovoort.
- Anders, namelijk

Hoe verlopen de begeleiding door de opleiding en de begeleiding door een externe instantie met betrekking tot de studenten met dyslexie?

- Onafhankelijk van elkaar: opleiding -> begeleiding en externe instantie -> begeleiding.
- In gezamenlijke afstemming: externe instantie sluit aan bij ondersteuningsplan van opleiding (intensificeert dit).
- In gezamenlijke afstemming: externe instantie formuleert een specifiek ondersteuningsplan dat andere elementen behelst dan waarin de opleiding kan voorzien.
- Anders, namelijk

Spelen externe instanties een rol bij de scholing van docenten, studieloopbaanbegeleiders en de coördinator zorg?

- Nee
- Ja, op deze manier:

.....

.....

.....

.....

Met welke instanties (personen) heeft u regelmatig contact met betrekking tot de begeleiding van studenten met dyslexie? Noteer ook het type instantie: leeskliniek, orthopedagogen- of psychologenpraktijk, vrijgevestigde begeleiders (beroepsgroep noemen):

.....

.....

.....

.....

7. Op welke punten zou u uw dyslexiebeleid willen bijstellen/verbeteren?

.....

.....

.....

.....

8. Wat is uw inschatting van het draagvlak voor het 'op maat' invoeren van een dyslexieprotocol?

Bij de docenten:	☐ klein	☐ matig	☐ voldoende	☐ groot
Bij de studieloopbaan-
begeleiders:	☐ klein	☐ matig	☐ voldoende	☐ groot
Bij de coördinator zorg:	☐ klein	☐ matig	☐ voldoende	☐ groot
Bij de rest van
het management:	☐ klein	☐ matig	☐ voldoende	☐ groot

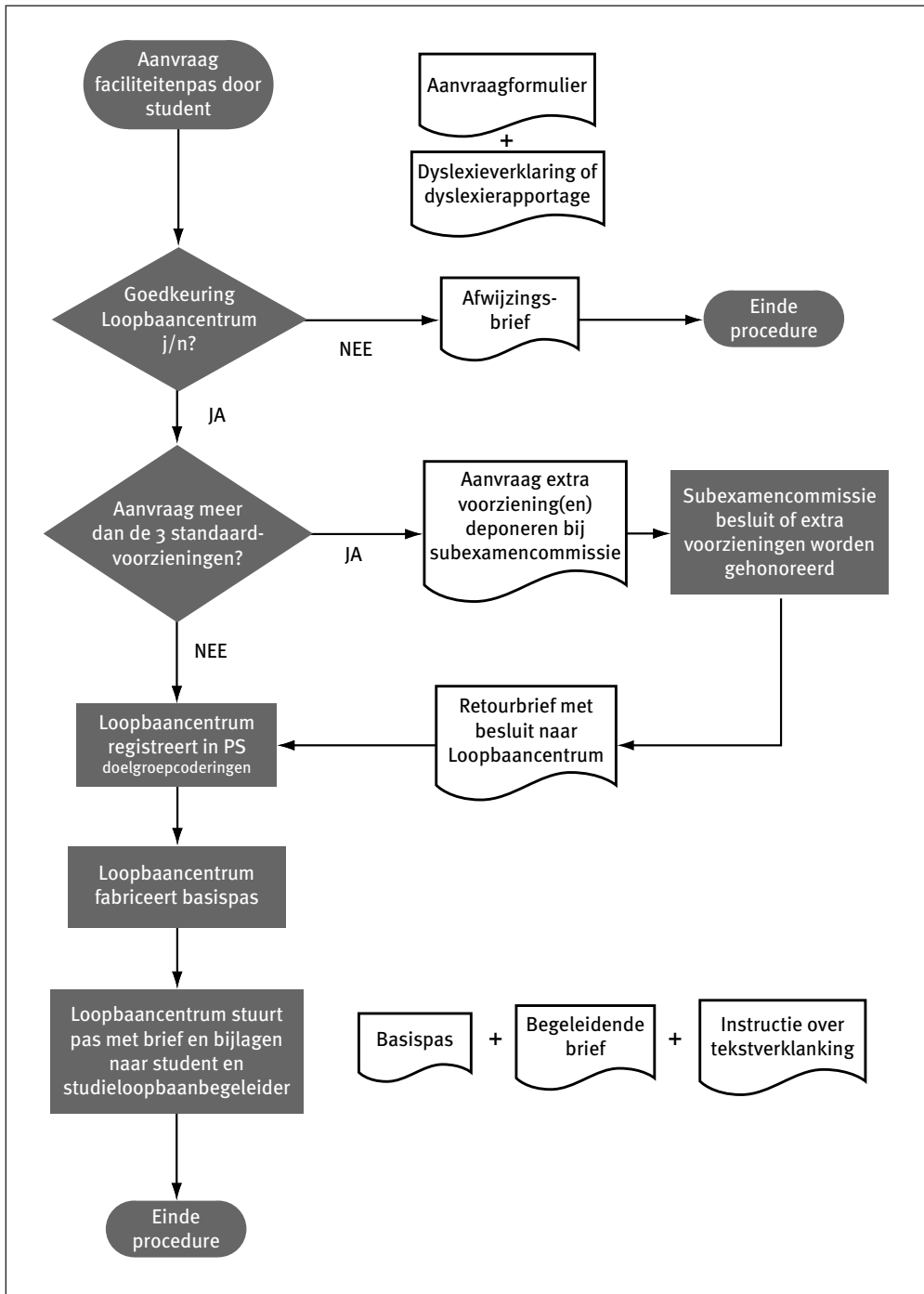
- 9. Hoe groot is uw bereidheid om daadwerkelijk mee te werken aan het verbeteren van de facilitering van docenten, studieloopbaanbegeleiders en de coördinatoren zorg ter verbetering van het werken met studenten met dyslexie?**
- Groot
 - Voldoende
 - Matig
 - Weet niet, is afhankelijk van wat het voor mij inhoudt.
 - Klein
- 10. Hoe groot is uw bereidheid om een scholingsplan te maken (meerjarenplan) ter verbetering van de kennis, vaardigheden en attitudes van docenten, studieloopbaanbegeleiders en coördinatoren zorg met het doel het werken met studenten met dyslexie te optimaliseren?**
- Groot
 - Voldoende
 - Matig
 - Weet niet, is afhankelijk van wat het voor mij inhoudt.
 - Klein

Hartelijk dank voor uw medewerking.

Bijlage 1.2 Format implementatieplan

Waar willen aan werken?			
Wat doen we?	Met wie?	Wanneer?	Wat levert het op?
Waar moeten we rekening mee houden?			
Hoe weten we of het gelukt is?			
Wat hebben we nodig?			

Bijlage 1.3 Visuele weergave van een procedure binnen het dyslexiebeleid van ROC Twente

Bijlage 1.4 Folder voor studenten van Zadkine

●●●●
ZADKINE

leren
denken
durven
doen

**HEB JIJ DYSLEXIE
OF DYSCALCULIE?**

www.zadkine.nl

DYSLEXIE

Je hebt een dyslexieverklaring

Heb je een dyslexieverklaring? Meld dit bij de intake.

Zodra je ingeschreven bent, lever je een kopie in van je dyslexieverklaring. Met de intaker of studieloopbaanbegeleider spreek je af of je extra hulp krijgt, omdat je dyslectisch bent. Ook spreek je af of je aanpassingen krijgt in de les of tijdens toetsen en examens. Bijvoorbeeld extra tijd.

Je vermoedt dat je dyslectisch bent

Denk je dat je dyslectisch bent? Meld dit dan bij de intake. Het kan ook zijn dat je docent denkt dat je dyslectisch bent.

Je krijgt 20 weken remedial teaching. Dat zijn extra lessen. Tijdens deze lessen oefen je extra met het Nederlands en er wordt onderzocht of je inderdaad in aanmerking komt voor een dyslexieonderzoek.

Als je na die 20 weken in aanmerking komt voor een dyslexieonderzoek word je uitgenodigd door Natascha van Wamelen, onze orthopedagoog, voor een vervolgonderzoek. Stelt de orthopedagoog vast dat er inderdaad sprake is van dyslexie, dan krijg je een officiële dyslexieverklaring. Ook is dan duidelijk welke hulp en aanpassingen je nodig hebt.

Wat kan je van Zadkine verwachten als je dyslectisch bent?

Is vastgesteld dat je dyslectisch bent dan krijg je hulp en aanpassingen. Dat kan zijn.

- Een verklankingsprogramma Claroread. (Dit is geïnstalleerd op alle vaste computers en na aanvraag ook op je eigen laptop of tablet te gebruiken.) Schriftelijk lesmateriaal kun je scannen en dan laten voorlezen op de computer;
- Remedial teaching (extra lessen).

De examencommissie kan eventueel besluiten dat je recht hebt op:

- tijdverlenging bij alle toetsen en examens;
- eventueel mondelinge herkansingen in plaats van schriftelijke toetsen;
- lesmateriaal, toetsen en instellingsexamens met lettertype arial 12 en een duidelijke lay-out;
- het maken van opdrachten, examens en toetsen in een aparte ruimte;
- extra tijd, verklanking en een papieren woordenboek bij de centrale taal- en rekenexamens.

Dit zijn voorbeelden. Per individu wordt vastgesteld wat er nodig is.

DYSCALCULIE

Je hebt een dyscalculieverklaring

Heb je een dyscalculieverklaring? Meld dit bij de intake.

Je docent rekenen onderzoekt samen met jou of je in staat bent het rekenexamen met de standaard hulpmiddelen te maken.

Als je een dyscalculieverklaring hebt en het bovenstaande lukt niet, dan bekijkt je docent of je wel rekenexamen kunt doen als je een half uur extra tijd krijgt en of het helpt als je gebruikt maakt van een rekenkaart.

Je hebt geen dyscalculieverklaring, maar wel ernstige rekenproblemen

Als je geen dyscalculieverklaring hebt en/of nog steeds ernstige rekenproblemen, dan is er de mogelijkheid om een aangepast rekenexamen aan te vragen. Het nadeel hiervan is dat dit op de resultatenlijst bij je diploma wordt vermeld. Dit kan gevolgen hebben voor je beroepskeuzes en doorstroomkeuzes.

Wat kan je van Zadkine verwachten als je dyscalculie hebt of ernstige rekenproblemen?

- Remedial teaching (extra lessen).

De examencommissie kan eventueel besluiten dat je recht hebt op:

- Tijdverlenging bij rekentoetsen en -examens;
- Gebruik van een goedgekeurde rekenkaart bij rekentoetsen en- examens;
- Aangepast rekenexamen met gebruik van eigen rekenmachine;

Wat verwachten wij van jou als student met dyslexie of dyscalculie of ernstige rekenproblemen?

- Je geeft zelf zo snel mogelijk aan dat je (mogelijk) dyslectisch bent of dyscalculie hebt.
- Je geeft zo goed mogelijk aan waar je behoefte aan hebt.
- Je blijft altijd zelf verantwoordelijk voor je leerproces.
- Je zoekt regelmatig contact met je studieloopbaanbegeleider (slb'er) en je bespreekt op tijd of een aangepaste examens noodzakelijk is.
- Je laat bij het leerbedrijf waar je stage loopt weten dat je een dyslexie- of een dyscalculieverklaring hebt. Dan kan men daar ook rekening mee houden.

Meer informatie en contact?

Contactpersoon: Natascha van Wamelen, orthopedagoog

E-mail: n.vanwamelen@zadkine.nl

www.zadkine.nl

INLEIDING

DEZE FOLDER IS BEDOELD VOOR IEDEREEN BINNEN HET ALBEDA COLLEGE DIE TE MAKEN KRIJGT MET STUDENTEN DIE (MOGELIJK) DYSLECTISCH ZIJN.

DE FOLDER:

- BIEDT EEN HELDER KADER OP HET GEBIED VAN DYSLEXIE BINNEN DE OPLEIDING EN DE BRANCHE.
- GEEFT DE TAAKVERDELING WEER EN BESCHRIJFT DE ROLLEN VAN IEDEREEN DIE BETROKKEN IS BIJ DE BEGELEIDING VAN EEN DYSLECTISCHE STUDENT.
- GEEFT EEN OMSCHRIJVING VAN DE ROLLEN VAN INTAKER, CONTACTPERSOON DYSLEXIE EN TAALCOÖRDINATOR.

DE WERKGROEP DYSLEXIE

TRAJECTBUREAU/KENNISCENTRUM

NB. VOOR EEN COMPLEET OVERZICHT VERWIJST DE WERKGROEP NAAR HET PROTOCOL DYSLEXIE VOOR HET ALBEDA COLLEGE, TE DOWNLOADEN OP PORTAAL VIA TRAJECTBUREAU.

WWW.ALBEDA.NL

DYSLEXIEBELEID BINNEN HET ALBEDA COLLEGE

DE ROL VAN DE INTAKER:

De intaker vraagt bij de intake altijd of de student dyslectisch is. De intaker noteert dit in DSDO of op het intakeformulier. Het volgende wordt genoteerd:

- de student vermoedt dat hij/zij dyslectisch is
- de student heeft een dyslexieverklaring
- de student heeft dyslexie
- de student heeft geen dyslexie

Ad 1. De student heeft een dyslexieverklaring

- De intaker geeft de student de folder dyslexie.
- De intaker geeft aan dat de student bij de afhandeling van de intake een extra pasfoto plus een kopie van de dyslexieverklaring (inclusief verslag) moet inleveren. De officiële aanvraag voor een dyslexiepas kan dan al aan het begin van de opleiding in gang gezet worden. Hierbij stemt de student in met het geven van persoonsgegevens aan het Albeda College.
- De intaker noteert op een lijst welke student dyslectisch is en levert deze lijst aan het einde van de intakeperiode in bij de Contactpersoon Dyslexie of taalcoach.
- De Contactpersoon Dyslexie inventariseert het aantal studenten met dyslexie voor de hele branche en stuurt de aanvragen naar de orthopedagogen met behulp van het aanvraagformulier dyslexiepas. **De orthopedagogen zijn: Attie Braafhart, a.braafhart@albeda.nl of Kitty Bode, k.bode@albeda.nl**

Ad 2. De student denkt dat hij/zij dyslectisch is

- De intaker geeft aan dat de student dit aan het begin van het schooljaar moet melden bij de Contactpersoon Dyslexie¹.

DE ROL VAN DE CONTACTPERSOON DYSLEXIE

- De Contactpersoon Dyslexie is het aanspreekpunt per opleiding voor dyslexie.

¹ De branche bepaalt zelf wie deze rol gaat vervullen

² In principe komt iedere student binnen het Albeda College in aanmerking voor screeningsonderzoek dyslexie, mits hij/zij minimaal zes jaar onderwijs heeft gevolgd in de Nederlandse taal, maar ivm de beperkte onderzoekscapaciteit krijgen studenten die een landelijk centraal examen moeten doen voorrang.

Zowel voor intakers, slb'ers als docenten en studenten vervult deze persoon een centrale rol op het gebied van dyslexie.

- Hij/zij overlegt regelmatig met de taalcoördinator van zijn branche.
- De Contactpersoon Dyslexie vraagt samen met de student aangepaste examens aan bij de examencommissie van de opleiding.
- De Contactpersoon Dyslexie levert aan de onderwijsleider(s) de juiste managementinformatie op het gebied van dyslexie in de branche aan.

Ad 1. De student heeft een dyslexieverklaring

- De Contactpersoon Dyslexie controleert of hiervan melding is gemaakt in DSDO. Wanneer dit niet het geval is, vermeldt hij/zij dit alsnog.
- Bovendien controleert hij/zij ook bij de taalcoördinator of de aanvraag voor een dyslexiepas in gang is gezet.

Wanneer de pas nog niet is aangevraagd, moet het volgende gebeuren:

- De Contactpersoon Dyslexie legt de aanvraagprocedure uit aan de student.
- De student krijgt de folder dyslexie.
- De aanvraagprocedure is als volgt:

De student levert bij de Contactpersoon Dyslexie in:

- Een kopie van de dyslexieverklaring met bijbehorend verslag
- Een kopie van zijn/haar identiteitskaart
- Een pasfoto
- De student vult samen met de Contactpersoon Dyslexie het aanvraagformulier voor de dyslexiepas in, de Contactpersoon Dyslexie stuurt de aanvraag naar de orthopedagogen. Als alles in orde is, krijgt de student binnen enkele weken een dyslexiepas thuisgestuurd met daarop de vermelding van de geadviseerde faciliteiten.

- Mocht de dyslexieverklaring niet aan de eisen voldoen, dan neemt de orthopedagoog contact op met de student en wordt hij/zij uitgenodigd voor een screeningsonderzoek² door het testteam.
- De Contactpersoon Dyslexie krijgt hiervan ook bericht en zorgt ervoor dat alle docenten van de opleiding op de hoogte zijn en handelen zoals op de pas van de desbetreffende student geadviseerd wordt³.
- De Contactpersoon Dyslexie meldt de nieuwe student met dyslexie aan bij de taalcoördinator/coach.
- Tenslotte controleert de Contactpersoon Dyslexie of zowel de examencommissie als het bpv-bedrijf op de hoogte is van de dyslexie van de student.

Ad.2 De student denkt dat hij/zij dyslectisch is

- De Contactpersoon Dyslexie overlegt met de student waarop dit vermoeden is gebaseerd. Zij overleggen samen of er aanleiding is voor verder onderzoek.
- De Contactpersoon Dyslexie meldt de student aan bij het testteam (testteam.dyslexie@albeda.nl te vinden op portaal).
- De student wordt uitgenodigd voor het screeningsonderzoek door het testteam.
- Als uit de screening blijkt dat er vermoedelijk sprake is van dyslexie, dan wordt de student door de orthopedagoog uitgenodigd voor een individueel vervolgonderzoek (aan het onderzoek zijn geen kosten verbonden).
- Stelt de orthopedagoog vast dat er inderdaad sprake is van dyslexie, dan krijgt de student een officiële dyslexieverklaring en een dyslexiepas met daarop de geadviseerde faciliteiten.
- De Contactpersoon Dyslexie krijgt hiervan ook bericht en zorgt ervoor dat alle docenten van de opleiding op de hoogte zijn en handelen zoals op de pas van de desbetreffende student geadviseerd wordt.³

- Tenslotte controleert de Contactpersoon Dyslexie of zowel de examencommissie als het bpv-bedrijf op de hoogte zijn van de dyslexie van de student.

DE ROL VAN DE DOCENT:

- De docent signaleert en meldt bij de Contactpersoon Dyslexie dat er een vermoeden van dyslexie bestaat bij de student.
- De docent zorgt ervoor dat de student met dyslexie de faciliteiten krijgt die op zijn/haar dyslexiepas vermeld staan.
- De docent houdt rekening met de dyslexie van de student en volgt eventueel de richtlijnen die vermeld staan in de brochure '**Informatie over dyslexie voor docenten en mentoren**'⁴ (De orthopedagogen geven in deze folder tips voor de omgang met dyslectische studenten in de les).
- Bij verslagen mag de docent de normering voor spelfouten aanpassen naar eigen inzicht. **Let op: Bij toetsen taalverzorging mag dit niet. Daarom wordt geadviseerd de student extra te laten oefenen met spellen.**
- De docent heeft niet de taak de student te remediëren.

DE ROL VAN DE TAALCOÖRDINATOR/TALCOACH:

- De taalcoördinator is een *branchebreed* aanspreekpunt voor docenten en onderwijsleiders op het gebied van dyslexie. Hij/zij onderhoudt het contact met de sleutelfiguren in de branche, met de orthopedagogen en het Kenniscentrum. Ook is hij/zij in de branche verantwoordelijk voor de voorlichting op het gebied van dyslexie.
- De taalcoördinator maakt per jaar een overzicht van het aantal studenten met dyslexie binnen de branche en stuurt dit overzicht naar de orthopedagogen.
- De taalcoördinator informeert de onderwijsleiders wie er dyslectisch zijn binnen de opleidingen.

³ De verleende faciliteiten mogen niet in strijd zijn met de eisen die het kwalificatiedossier aan de student stelt.

⁴ Uitgave van de werkgroep dyslexie – Trajectbureau/Kenniscentrum

- De taalcoördinator houdt in de gaten of de studenten met dyslexie de geadviseerde faciliteiten krijgen.
- De taalcoördinator zorgt dat er op Open Dagen en aan het begin van het schooljaar voldoende dyslexiefolders voor studenten en docenten aanwezig zijn.
- De taalcoördinator organiseert een voorlichtingsbijeenkomst dyslexie voor de branche. Dit kan in samenwerking met het kenniscentrum Taal en Rekenen en de orthopedagogen.

DE ROL VAN HET MANAGEMENT

- Het management is verantwoordelijk voor de uitvoering van het dyslexiebeleid in zijn branche, zoals dat is vastgelegd in het protocol.
- Het management is verantwoordelijk voor een zichtbare, herkenbare organisatie en facilitering van het dyslexiebeleid.

WELKE FACILITEITEN KAN HET ALBEDA COLLEGE BIEDEN VOOR STUDENTEN MET DYSLEXIE?

- Alle geadviseerde faciliteiten staan op de dyslexiepas vermeld.
- Wanneer de student bij landelijke examens gebruik wil maken van de aangepaste dyslexieversie (met verklanking), dan moeten alle eerdere examens en toetsen al in de aangepaste vorm afgenomen zijn. De Contactpersoon Dyslexie zorgt ervoor dat de examenverantwoordelijke hiervan op de hoogte is.
- Bij toetsen en instellingsexamens kan de student maximaal 25% tijdsverlenging krijgen en bij centrale examens maximaal een half uur.
- Toetsen en examens worden aangeleverd in lettertype Arial 12.
- De student kan gebruik maken van verklanking (voorlezen van teksten).
- De student kan examens en toetsen in een aparte ruimte maken.

- De student kan, waar mogelijk, schriftelijke toetsen mondeling herkennen (zie Handboek COE, versie 4-4.7.1).
- Bij de centrale examens heeft de student recht op extra tijd, verklanking, lettertype Arial 12 en bovendien mag hij/zij een woordenboek meenemen.

WAT KAN HET ALBEDA COLLEGE DE STUDENT MET DYSLEXIE NIET BIEDEN?

- Het Albeda College is gebonden aan de eisen van het College voor Examens en daarom heeft de student bij de centrale examinering geen recht op een aangepaste normering met betrekking tot spelling. Hij/zij mag hierbij ook geen hulpmiddelen als spellingskaart en digitaal woordenboek gebruiken.
- Een groot ROC als het Albeda College kan de student met dyslexie geen remediering bieden. De student kan wel thuis extra oefenen met behulp van een Muiswerkaccount. Dit kan de Contactpersoon Dyslexie voor de student aanvragen bij Jan Porsius (j.porsius@albeda.nl). Bovendien kan de student tegen sterk gereduceerd tarief voorleessoftware aanschaffen.

WAT VERWACHTEN WIJ VAN STUDENTEN MET DYSLEXIE?

- De student toont eigen initiatief en verantwoordelijkheid. De student geeft in principe zelf aan dat hij/zij (mogelijk) dyslectisch is.
- De docent geeft de student de ruimte om zelf actie te ondernemen.
- De student vraagt samen met de Contactpersoon Dyslexie aangepaste examens aan bij de examencommissie van zijn/haar opleiding.
- De student zorgt er zelf ook voor dat het BPV-bedrijf op de hoogte is van zijn/haar dyslexie.

WWW.ALBEDA.NL

WAAR KUN JE TERECHT VOOR MEER INFORMATIE?

CONTACTPERSOON DYSLEXIE:

ORTHOPEDAGOGEN ALBEDA COLLEGE

ATTIE BRAAFHART:

M 06-11879042

E A.BRAAFHART@ALBEDA.NL

KITTY BODE:

M 06-15489639

E K.BODE@ALBEDA.NL

KENNISCENTRUM TAAL EN REKENEN

W. KORTEWEG:

M 06-45122426

E W.KORTEWEG@ALBEDA.NL

TAALCOÖRDINATOREN VAN DE BRANCHE

Albeda College Rotterdam, oktober 2016.

Deze folder is een coproductie van de orthopedagogen van het Trajectbureau en het Kenniscentrum Taal & Rekenen.

WWW.ALBEDA.NL

Bijlage 4.1 Signalenlijst lees- en spellingproblemen

Om studenten met (ernstige) lees- en/of spellingproblemen te signaleren en een vermoeden van dyslexie te onderbouwen via observatie is het noodzakelijk om te weten waar deze studenten problemen bij ondervinden. Hoofdstuk 3 van dit protocol geeft een uitgebreid overzicht van de problemen die studenten binnen het mbo kunnen ervaren als gevolg van (ernstige) lees- en spellingproblemen of dyslexie. Voor observatie tijdens de les of bpv is dit overzicht in deze Bijlage ingekort tot de meest in het oog springende problemen.

Met deze signalenlijst kun je signalen die je in de lessen en in het contact met de student opvangt vastleggen.

	Mogelijke signalen van lees- en spellingproblemen of dyslexie	Naam student:
Technisch lezen	Heeft moeite met accuraat en vloeiend hardop lezen	
	Struikelt met hardop lezen over onbekende woorden	
	Leest zeer traag	
Spellen	Maakt zowel in complexe als in alledaagse eenvoudige woorden veel spelfouten	
	Maakt bij Engels fouten die wijzen op interferentie met het Nederlandse spellingsysteem	
Spreken	Is soms traag in het onder woorden brengen van zaken door woordvindingsproblemen	
	Heeft moeite met de juiste uitspraak van woorden in het Engels	
Luisteren	Heeft soms moeite met luisteroefeningen wat zich uit in traag werken en onvoldoende tot begrip komen	
Algemeen	Heeft moeite met het onthouden van betekenisloze associaties, bijvoorbeeld vocabulaire, namen, jaartallen, etc. ondanks intensief oefenen	
	Werkt traag, kan herhaaldelijk het tempo van de klas niet bijhouden als het om lezen en schrijven gaat	
Functionele taken	Schrijft onsamenvattende teksten	
	Laat bij correctie fouten zitten, ziet ze over het hoofd	
	Slaat vragen over bij opdrachten en toetsen	

	Maakt fouten bij het overnemen van gegevens van het bord	
	Heeft problemen met begrijpend lezen	
	Heeft problemen met het maken van aantekeningen tijdens instructie (in de les of tijdens de bpv)	
	Heeft moeite met het terughalen van informatie uit een instructie	
Beroepsspecifieke vaardigheden	Heeft in de praktijksituatie moeite om geschreven taal snel te verwerken (begrijpen, ordenen, samenvatten)	
	Heeft moeite met het produceren van geschreven tekst passend in de praktijksituatie	
Sociaal-emotioneel	Is onzeker over zijn cognitief functioneren wanneer een beroep gedaan wordt op schriftelijke taalvaardigheden	
	Is ongemotiveerd voor taken die hij moeilijk vindt wanneer een beroep gedaan wordt op schriftelijke taalvaardigheden	
	Heeft moeite met concentratie wanneer een beroep gedaan wordt op schriftelijke taalvaardigheden	
	Vertoont vermijdingsgedrag wanneer een beroep gedaan wordt op schriftelijke taalvaardigheden	
	Ervaart vaak tot altijd tijdsdruk wanneer een beroep gedaan wordt op schriftelijke taalvaardigheden	

Specifieke opmerkingen m.b.t. gesignaleerde studenten:

Bijlage 4.2 Onderzoeksmiddelen voor het diagnostisch onderzoek

Deze Bijlage geeft een overzicht van onderzoeksmiddelen die gebruikt kunnen worden in elke fase van het diagnostisch onderzoek.

Dit overzicht heeft niet de pretentie om volledig te zijn. De ontwikkelingen op de testmarkt gaan snel en het is goed mogelijk dat er in de toekomst andere geschikte onderzoeksinstrumenten verschijnen. Daarnaast moet vermeld worden dat er bij een aantal onderdelen toetsen gebruikt worden die alleen voor het voortgezet onderwijs genormeerd zijn. Als de studenten in het mbo uitval vertonen op deze toetsen, biedt dit indicaties voor de ernst van de problematiek. De resultaten bij deze onderzoeksmiddelen dienen met voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. In onderstaand schema zijn de toetsen die wel specifiek voor het mbo ontwikkeld en genormeerd zijn grijs gearceerd.

Diagnostische procedure	Onderzoeksmiddelen en methodieken
Anamnese	Instroom- en doorstroomdossier en andere documenten verzameld door de intaker in het intakegesprek met de student. Intaker vraagt informatie op bij toeleverende school.
Onderkende diagnostiek De onderkende diagnostiek geeft informatie over de specifieke belemmeringen die de student ondervindt bij het lezen en/of spellen en de ernst van deze belemmeringen.	
Onderzoeksvragen: <i>Wat is het vaardigheidsniveau van lezen op woordniveau? Is er sprake van een significante achterstand?</i>	Lezen <ul style="list-style-type: none"> • IDAA-mbo: IDAA –mbo-Quotiënt (Bekebrede, e.a., 2010). • IDAA-mbo: Subtest Flitslezen Pseudowoorden. • IDAA-mbo: Subtest Flitstypen Woorden. • IDAA-mbo: Subtest Flitstypen Pseudowoorden. • Muiswerk Testsuite 1: subtest Woord herkennen. • Muiswerk Testsuite 1: subtest Orthografische Toets Nederlands. • Muiswerk Testsuite 1: subtest Flitskeuze Woorden. • Muiswerk Testsuite 1: subtest Flitstypen Pseudowoorden. • Muiswerk Testsuite 1: subtest Omgekeerd Flitstypen. • Eén-Minut-Test (EMT) (Brus & Voeten, 1972). • De Klepel (Van den Bos, Lutje Spelberg, Scheepstra & De Vries, 1994). • A-vormen van de EMT, De Klepel en de Drie Minuten Toets normering voor VO-leerlingen van 15 tot 18 jaar (opgenomen in Kuijpers, e.a., 2003 en Kleijnen, Steenbeek-Planting en Verhoeven, 2008). • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Tekstlezen (De Pessemier & Andries, 2009). • CB&WL: EMT-B-50 en monosyllabische woorden (van den Bos & Spelberg, 2010).

<p><i>Wat is het vaardigheidsniveau van spellen op woordniveau? Is er sprake van een significante achterstand?</i></p> <p><i>Is er in het verleden sprake geweest van goed en onafgebroken onderwijs? En adequate remediërende instructie en begeleiding?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Tekst lezen: AVI 9A/9B en Winkeldiefstallen (Kleijnen, Steenbeek-Planting & Verhoeven, 2008). <p>Spellen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Muiswerk Testsuite 1: subtest Spellingtoets-basis of Spellingtoets A (afhankelijk van het mbo-niveau). • Signaleringsdictee <i>Protocol Dyslexie VO</i> (Het Wonderlijke Weer) (Henneman, Kleijnen & Smits, 2004). • Mbo niveau 1 en 2: PI-dictee (Geelhoed en Reitsma, 2000), suggesties voor aangepaste afname in het voorgezet onderwijs (Kleijnen, 2004, pp 191-193). • Analyse en foutenclassificatie van dictees en functionele schrijftaken (werkstukken, reflectieverslagen, enzovoort) (Henneman, 2000; Kleijnen, 2004). • Lees- en spellingstrategie-onderzoek (Henneman, 2000; Kleijnen, 1997). • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Woordspelling (De Pessemier & Andries, 2009). • PI-signaliseringdictee (aangepaste afname voor het vo; Kleijnen, 2004). <p>Analyse van anamnestiche gegevens</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vragenlijst van IDAA-mbo (Bekebrede, e.a., 2010). • Gegevens leerlingvolgsysteem; rapportcijfers. • Gegevens remedial teaching; handelingsplannen. • Gegevens eerder diagnostisch onderzoek. <p>Bepaling aanwezigheid en ernst van de lees- en/of spellingproblemen</p>
<p style="text-align: center;">Verklarende diagnostiek</p> <p>De verklarende diagnostiek brengt factoren in kaart die de lees- en/of spellingproblemen verklaren en/of in stand houden. Hierbij wordt dieper ingegaan op de cognitieve factoren die aan de waarneembare kenmerken van dyslexie ten grondslag (kunnen) liggen. Aangezien problemen met het werkgeheugen en de informatieverwerking minder verklarende waarde hebben (Hoofdstuk 2), voegen testen gericht op het werkgeheugen en de informatieverwerking weinig toe aan het diagnostisch onderzoek als fonemisch bewustzijn al getest is. Het bepalen van de capaciteit van het werkgeheugen kan wel informatie opleveren voor de indicerende diagnose.</p>	
<p>Onderzoeksvragen: <i>Zijn er tekorten in de fonologische verwerking?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): Subtest Fonologisch Bewustzijn (De Pessemier & Andries, 2009). • Fonemische analyse toets (van Luijn, 1992).

<p><i>Zijn er tekorten in de orthografische verwerking?</i></p> <p><i>Hoe is de snelheid en accuratesse van grafeem-foneemassociaties en fonologisch recoderen?</i></p> <p><i>Zijn er tekorten in de snelheid van toegang tot of het ophalen van kennis over taal en symbolen (rapid naming)? Hoe verloopt het fonologisch aspect van het werkgeheugen?</i></p> <p><i>Zijn er tekorten in basale informatieverwerkingsprocessen buiten het taaldomein?</i></p> <p><i>Zijn er indicaties voor erfelijkheid?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Fonemische Analyse Test (FAT) met een normering t/m 14 jaar (Van den Bos, Lutje Spelberg & De Groot, 2015). • Analyse resultaten IDAA, subtests Flitslezen Woorden en Flitslezen Pseudowoorden. • Analyse resultaten IDAA, subtest Flitstypen Pseudowoorden (Bekebrede, e.a., 2010) en de Klepel (Kleijnen, Steenbeek-Planting en Verhoeven, 2008). • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Benoemsnelheid (De Pessemier & Andries, 2009). • Continu Benoemen en Woorden Lezen (CB&WL) met een normering t/m 16;3 jaar (Van den Bos & Lutje Spelberg, 2007). • Cijferreeksen WAIS (Wechsler, 2005). • Cijfers en letters nazeggen WAIS-IV (Wechsler, 2012). • Subtesten WAIS (Wechsler, 2005): Symbool zoeken en Substitutie. • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Korte Termijn Geheugen (De Pessemier & Andries, 2009). • Analyse anamnestiche informatie. Komt dyslexie voor in de directe familie?
<p>Indicerende en handelingsgerichte diagnostiek</p> <p>De indicerende diagnose moet leiden tot richtlijnen voor specifieke pedagogische–didactische aanpak van de geconstateerde lees- en/of spellingproblemen.</p> <p>Er wordt aandacht besteed aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Compenserende factoren/strategieën van de student. • Analyse van concrete belemmeringen die de student ondervindt. • Gevolgen van dyslexie voor sociaal-emotioneel functioneren en taakgedrag. <p>Hierbij dient opgemerkt te worden dat onderstaande opsomming van testen geen standaardvoorschrift voor elke student in het diagnostisch proces is. Op basis van informatie die al bekend is over de specifieke (problemen van) de individuele student dienen beredeneerde keuzes voor testen gemaakt te worden.</p>	
<p>Onderzoeksvragen: <i>Hoe gaat het begrijpend lezen? Is de student in staat om compenserende strategieën toe te passen?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Tekstbegrip (De Pessemier & Andries, 2009).

<p><i>Welke spellingstrategieën hanteert de student?</i></p> <p><i>Is de student in staat om compenserende strategieën toe te passen bij schrijftaken?</i></p> <p><i>Zijn er (talige) compensatiemogelijkheden?</i></p> <p><i>Zijn er aanwijzingen voor een algemeen leerprobleem?</i></p> <p><i>Is er sprake van co-morbiditeit? (samengaan met andere stoornissen)</i></p> <p><i>Zijn er sociaal-emotionele problemen als gevolg van de lees- en spellingproblemen?</i></p> <p><i>Zijn er problemen op het gebied van taak en werkhouding?</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Muiswerk Testsuite 1: subtest Tekstbegrip. • Toetspakket Diataal (Hacquebord & Andringa, 2003). • Lees- en spellingstrategieonderzoek (Henneman, 2000; Kleijnen, 1997). • Functionele schrijfpoddrachten. • Analyse resultaten IDAA-mbo (Bekebrede, et al., 2010). Is er een verschil tussen de prestatie bij Flitstypen Pseudowoorden en Flitstypen Woorden? Een hoge score op Flitstypen Woorden duidt op vermogen om orthografisch te compenseren. • Analyse resultaten van capaciteitentoetsen. Veel mbo-instellingen maken gebruik van de Multiculturele capaciteitentest (MCT; Bleichrodt & Van den Berg, 1997) en/of de AMN intake test (Insight Education, 2008). • Subtest Woordkennis van IDAA-mbo (Bekebrede, et al., 2010). • GL&SCHR (vooral bruikbaar voor studenten die vanuit de Havo instromen): subtest Woordenschat (De Pessemier & Andries, 2009). • WAIS-IV: woordenschat (Wechsler, 2015). • Analyse resultaten capaciteitenonderzoek. • Subtesten Snelrekenen en Woordkennis van IDAA-mbo (Bekebrede, et al., 2010). • WAIS-IV (Wechsler, 2015). • Vragenlijst IDAA-mbo in combinatie met analyse anamnestiche gegevens (Bekebrede, et al., 2010). • Intakegesprek voor de start in het mbo. • Gesprek; afhankelijk van gesprek aanvullende diagnostiek op het gebied van coping, motivatie, faalangst en zelfwaardering. Mogelijkheden zijn: Prestatie Motivatie Test (PMT, Hermans, 2004), Utrechtse Coping Lijst (UCL; Schreurs, van de Willige, Brosschot, Tellegen & Graus, 1993), Nederlandse Persoonlijke Vragenlijst-2 (NPV-2) (Barelds, Luteijn, van Dijk & Starren, 2007). • Diagnostisch gesprek: oplossingsgericht gesprek (Hoofdstuk 5) en observatiegegevens van de opleiding.
--	--

Welke mogelijkheden en belemmeringen ervaart de student zelf?

Wat zijn aangrijpingspunten voor begeleiding en faciliteiten?

- Diagnostisch gesprek: oplossingsgericht gesprek (Hoofdstuk 5).
- Diagnostisch gesprek: oplossingsgericht gesprek (Hoofdstuk 5).
 - Verhelderen van maatregelen die nu al helpend zijn.
 - Verhelderen van strategieën die de student zelf al hanteert om met het leerprobleem om te gaan.

Bijlage 5.1 Checklist lesmateriaal

Van de punten in deze checklist is bekend dat studenten met dyslexie er baat bij hebben, waarbij het niet gezegd is dat elke student bij al deze aanpassingen gebaat is. Voor meer informatie, zie ook de website www.goedtelezen.nl.

Eenduidige hoofdstukopbouw

Bij de eenduidige hoofdstukopbouw is het van belang dat het voor de student meteen duidelijk is hoe een hoofdstuk of tekst in elkaar zit.

- Is elk hoofdstuk op dezelfde manier opgebouwd?
- Wordt er expliciet aandacht besteed aan deze opbouw?
- Wordt er op een duidelijke manier verwezen binnen/tussen de verschillende materialen, bijvoorbeeld van tekstboek naar werkboek?

Functionele lay-out

De lay-out is belangrijk omdat dit het materiaal overzichtelijk maakt. Onnodige informatie, illustraties of kleuren leiden de student af van waar het daadwerkelijk om gaat. Het is wel zo dat studenten in het mbo ook moeten leren omgaan met teksten uit de werkpraktijk. Die teksten kunnen verschillen in lay-out en in de mate waarin de lay-out functioneel is. Het is goed de lay-out van dergelijke teksten te bespreken en de student te leren hiermee om te gaan.

- Bevat het materiaal elementen die het scannend lezen bevorderen? (Bijvoorbeeld duidelijke kopjes, opsommingen, afbeeldingen, inhoudsopgave, pictogrammen, kernwoorden, of een index)
- Heeft het kleurgebruik in het materiaal een ondersteunende functie of leidt het onnodig af?
- Staat er genoeg wit op de pagina?
- Ondersteunen de foto's en illustraties het begrip van de tekst of is het slechts een 'versiering'?

Een 'prettig' lettertype en lettergrootte

Een duidelijk lettertype vergemakkelijkt het lezen en het draagt bij aan de concentratie van de student.

- Wordt er in het materiaal gebruik gemaakt van één lettertype in plaats van meerdere lettertypes door elkaar?
- Wordt er gebruik gemaakt van een schreefloos lettertype? Bijvoorbeeld *Arial* en *Verdana*.
- Wordt er gebruikgemaakt van lettergrootte 12?
- Wordt in het materiaal gebruik gemaakt van een voldoende groot lettertype?

Gevarieerde opdrachten

Studenten verwerven kennis op een verschillende manier. Daarom is het van belang om opdrachten/lesmaterialen op verschillende manieren te presenteren en te zorgen dat studenten de mogelijkheid hebben op hun eigen manier te werken.

- Zijn er ook opdrachten waarbij de studenten de stof op een andere manier mogen verwerken/presenteren dan alleen maar schriftelijk?
- Is er ruimte voor praktijkervaringen bij het lesmateriaal, zoals excursies, practica of proeven?
- Vraagt het materiaal niet meerdere vaardigheden tegelijk van de student?

Heldere instructie

Een heldere en duidelijke instructie draagt bij aan het vergemakkelijken van de taak voor de student.

- Wordt de instructie ondersteund door relevante illustraties en schema's?
- Is het nodig de instructie mondeling te ondersteunen?
- Wordt er heldere taal gebruikt en worden nieuwe termen altijd uitgelegd?
- Als er meerdere vergelijkbare opdrachten achter elkaar staan, wordt dan duidelijk aangegeven waarin een bepaalde opdracht zich onderscheidt van de vorige? Bijvoorbeeld dat het in de ene oefening gaat om verleden tijd en in de andere oefening om de tegenwoordige tijd.
- Zijn de opdrachten voorzien van een (visueel en/of uitgewerkt) voorbeeld?

Aandacht voor een samenvatting, leerdoelen en belangrijke begrippen

Helderheid over leerdoelen en belangrijke begrippen geeft de student structuur en helpt de student om te focussen op de kern. Ook een samenvatting helpt de student om de kern van een tekst goed te snappen.

- Staat er aan het begin of aan het einde van een hoofdstuk een samenvatting?
- Worden er (per hoofdstuk) leerdoelen aangegeven? En zijn deze reëel en relevant voor de student met dyslexie?
- Wordt er een overzicht gegeven van de belangrijkste begrippen?

Verklarende woordenlijst

Een woordenlijst kan hulp bieden bij het begrijpen van de tekst. Moeilijke of nieuwe woorden kunnen hierin uitgelegd worden.

- Bevat de methode een aparte woordenlijst (per les of hoofdstuk)?
- Is daarbij een onderscheid gemaakt naar hoofdfrequente en laagfrequente woorden?

Gebruik van de computer

Werken met de computer kan de student met dyslexie helpen efficiënter te werken.

- Kan een student eventueel opdrachten op een computer maken wanneer het niet draait om de spelling, zodat het gebruik kan maken van spellingcontrole?

Het Protocol Dyslexie mbo is een herziening van het protocol uit 2010. Het protocol is geactualiseerd waardoor het aansluit bij het huidige onderwijs in het mbo en de geldende wet- en regelgeving. Het bevat richtlijnen voor signalering, diagnosticering en begeleiding van studenten met leesproblemen en/of dyslexie in het mbo. Het herziene protocol is bedoeld voor docenten, coördinatoren zorg en het management.

ISBN 978-90-77529-46-1

Het Protocol Dyslexie mbo is samengesteld door:

